

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2015

11

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Petras REPŠYS. Berniukas su gėlynu Pakluonių gatvėje. 1967. Medis, tempera, auksavimas, 60 x 40

Geriausia šventinė dovana – albumas „Petras Repšys“ (antras leidimas)

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 655 90921
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Giedrius SUBAČIUS
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vyngantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Rita REPŠIENĖ. Iššūkiai Europai, vertybinės akistatos, arba Kaip susikurti priešą / 2
Simon DAVIES. Laisvė saugumo sąskaita ir atvirkščiai / 5

Problemų ir idėjų

Tautinės tapatybės namai Europos separatizmo įkarštyje. *Su Ullrichu Kocheliu kalbasi*
Tomas Kavaliauskas / 10

Nuomonės apie nuomones

Almantas SAMALAVIČIUS. Užkalbėtojų ir šundaktarių vaistai aukštojo mokslo
negalavimams gydyti / 16

Kūryba ir kūrėjai

Gintaras PATAČKAS. Eilėraščiai / 21
Vaidas JAUNIŠKIS. „Sirenų“ laikai ir tekstai / 25
Vienas iš Didžiosios brolijos. *Su Vytautu Landsbergiu kalbasi Gerūta Griniūtė* / 33
Kad aktorius scenoje mąstytų. *Su Krystianu Lupa kalbasi Valentinas Masalskis* / 39
Vilma MAČIANSKAITĖ. Lietuvos meno galerija Art Basel mugėje? / 48
Svarbiausia – fantazuoti iki nukritimo. *Su Inesa Paliulyte kalbasi Elvina Baužaitė* / 53
Daniel CHAMBET. Literatūra – ginklas prieš valdžios galią. *Leonardo Sciascia.*
Inkvizitorius ir eretikas / 59
Zecharia PLAVIN. Vilties giesmė / 65

Laikai ir žmonės

Vilmantas KRIKŠTAPONIS. Nesuklupusiam prieš stabus, saulę iš arti mačiusiam...
Mindaugo Tomonio tragiškos žūties 40-osioms metinėms / 81
Algirdas GRIGARAVIČIUS. Nuo pirmojo aušrininko iki patriarcho / 87

Praeities dabartis

Marija Gražina SLAVĖNIENĖ. Antisemitizmo transformacijos / 91
Endre BOJTÁR. Litvakai. *Kaip pradingo (pradingsta) žydai?* / 98

Įvairenybės

Ramūnas TRIMAKAS. Pelių rojus / 105

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Parabasė / 108
Summaries / 111

Viršelio 1 p.: Mikalojus Konstantinas ČIURLIONIS. Ožys. 1903–1904
Popierius, pastelė; 72,7 x 62,4. Iš Kauno ČDM rinkinių
Arūno Baltėno reprodukcija

4 p.: Vitalijus MAZŪRAS. Barbora Radvilaitė. 1990. Kaukė

IŠŠŪKIAI EUROPAI, VERTYBINĖS AKISTATOS, ARBA KAIP SUSIKURTI PRIEŠĄ

*Turėti priešą svarbu ne vien tam, kad apibrėžtume savo tapatybę,
bet ir kad įgytume kliūtį, su kuria galėtume sulyginti
savo vertybių sistemą, o su ja susirėmę parodytume savo vertę.
Todėl kai nėra priešo, reikia jį sukurti.*

Umberto Eco

Bolonijos universitete, klasikams skirtame seminare, profesorius, viena ryškiausių kultūros pasaulio asmenybių, rašytojas, semiotikas, medievistas, kritikas Umberto Eco prieš septynerius metus skaitė pranešimą tema „Susikurti priešą“. Pradėjo nuo vieno nutikimo, privertusio jį apmąstyti reiškinių, kuris atskleidžia kitokią mąstymą: „Kadaise Niujorke teko važiuoti taksi, kurį vairavo vyras sunkiai iššifruojamu vardu. Jis prisistatė esąs pakistanietis. Paklausė, iš kur atvykau, atsakiau – iš Italijos. Paklausė, kiek mūsų yra, nustebo, kad tiek mažai ir kad mūsų kalba nėra angli. Galiausiai paklausė, kas yra mūsų priešai. Man perklausus: „Atsiprašau?“, kantriai paaiškino norėjęs sužinoti, su kuriomis tautomis nuo amžių kariuojame dėl teritorijų, dėl nuolatinių sienos pažeidimų, kam jaučiame etninę neapykantą ir panašiai. Atsakiau, kad su niekuo nekariuojame. Jis atkakliai teiravosi, kas yra istoriniai mūsų priešininkai, su kuriais per amžius nesutariame, vieni kitus žudome. Pakartojau, kad tokių neturime, paskutinį kartą kariavome daugiau nei prieš pusę amžiaus, be to, tą karą pradėjome su vienu priešu, o baigėme su kitu. Jis liko nepatenkintas. Stebėjosi: neįsivaizduoja, kaip gali egzistuoti tauta, neturinti priešų?“¹

Kritiška, antiideologinė, paraliteratūrinė kūryba tarytum oponuoja tam, kas šiomis dienomis įvyko Paryžiuje. Kokia turėtų būti europiečių laikysena, kultūrinė orientacija, vertybiniai pasirinkimai, solidarizuojantis

ir gedint kartu, o ypač bandant susigaudyti, kokie pavojai, grėsmės, iššūkiai tyko už vartų?

„*Tai išpuolis prieš visą žmoniją ir mūsų pripažįstamas vertybes*“,² – rašo komentatoriai, klausdami „Kodėl nedrįstate ištarti frazės islamistų terorizmas“?

„Égalité, liberté, fraternité – tai vertybės, kurios yra esminės Prancūzijos žmonėms, bet šios vertybės yra svarbios ir mums“, – kruviną penktadienio naktį pabrėžė JAV Prezidentas Barackas Obama.³

Kokios savybės, kokie moraliniai imperatyvai, paremti šimtmečių tradicijomis, padėtų nepasiduoti nevilčiai, išlaikyti šaltą protą net tokiomis sukrečiančiomis aplinkybėmis? Paryžiaus arkivyskupas kardinolas André Vingt-Trois po žudynių Paryžiuje pabrėžė: „*Neturime pasiduoti išgąsčiui ir neapykantai. Prašome malonės, kad išliktume taikos kūrėjais – jei kuriame teisingumą, neturime abejoti taikos galimybe*.“⁴ Ir paragino, nepaisant barbariškų išpuolių, neprovokuoti agresijos.⁵

Pagerbiant žuvusiuosius, Prancūzijos vėliavos spalvomis nusidažė Sidnėjaus operos teatras, Niujorko One World Trade Center dangoraižis, pastatytas bokštų dvynių, sugriautų per 2001 m. rugsėjo 11-osios atakas, vietoje, apžvalgos ratas „Londono akis“ ir Wembley'o stadionas Londone, Stokholmo TV bokštas, Brandenburgo vartai Berlyne, Tel Avivo rotušė, Vašingtono aikštės arka, Colpatria bokštas Bogotoje, Planalto rūmai Brazilijoje,

San Francisko rotušė, Raudų siena Jeruzalėje, Rio de Žaneiro Kristaus statula, Vilniaus Trijų Kryžių kalnas...

„Profesionalūs dailininkai ir mėgėjai iš viso pasaulio savo piešiniais reiškia užuojautą tragedijos Prancūzijoje aukoms. Laikraštis *Le Monde* savo paskyroje Facebook paskelbė geriausių piešinių iš viso pasaulio galeriją. Tarp dailininkų – ir buvęs Charlie Hebdo bendradarbis, ir vietos dailininkai, net devynmetė mergaitė iš Kanados. O prancūzų grafikos dizainerio Jeano Jullieno, gyvenančio ir dirbančio Londone, piešinys „Taika Paryžiui!“, kurį jis nupiešė iškart po tragedijos ir išplatino per Twitter ir Instagram, – modifikuotas į Eifelio bokšto siluetą taikos ženklas – jau tapo solidarumo su Prancūzija simboliu.“⁶

Jullienas, per dramatiškus įvykius atostogavęs Paryžiuje, pasakojo: „Aš negalvojau daryti eskizų. Tai tiesiog buvo mano reakcija į įvykius. Pirmą galvą šovusi mintis – taika, mums reikia taikos. Galvojau apie Paryžiaus simbolį, ir, žinoma, Eifelio bokštas buvo pirmas pasirinkimas. Aš tiesiog sujungiau du ženklus – taikos simbolį ir Eifelio bokštą. Apie procesą pasakoti nėra ką. Tai buvo instinktyvi reakcija.“ Savo oficialiame puslapyje Instagram pasidalijęs eskizu, Jullienas sulaukė 1,4 mln. „širdelių“.

„Mums reikia simbolių, kai pernelyg sunku pasakyti, išreikšti tai, ką jaučiame“, – sako amerikiečių menininkas, žurnalistas, kritikas, leidėjas, grafinio dizaino specialistas Stevenas Helleris.⁷

Rimvydas Valatka pacitavo garsų lenkų žurnalistą ir keliautoją Ryszardą Kapuściński, prieš dvidešimt dvejus metus rašiusį: „Pasauliui gresia trys rykštės, trys epidemijos. Pirmoji – nacionalizmo rykštė. Antroji – rasizmo. Trečioji – religinio fundamentalizmo. Visos šios rykštės turi tą patį bruožą, bendrą vardiklį – tai agresyvi, absoliuti ir totali iracionalybė.“ Ir įžvalgiai pratęsė, kad vos pasireiškia viena iš tų rykščių, „kaip penktadienį Paryžiuje, kur išvydome religinį fundamentalizmą visu jo šlykštumu, kai

iškart į dienos šviesą išlenda nacionalizmas ir rasizmas“,⁸ keliantys pavojų pirmiausia mums patiems.

Nebijokime iššūkių, kad ir kokius juos primestų sumaištinga dabartis, ieškokime racionalių sprendimų, elgdamiesi ramiai, santūriai, deramai, – kito kelio tiesiog nėra. „Susikoncentravimas į islamiško fundamentalizmo pavojų nustumia mus iš laisvės erdvės į totalinio įtarumo ir neapykantos erdvę. Paryžiaus skerdynių organizatorių žinia tokia ir buvo: nepasitikėkite vieni kitais! Bijokite. Uždarykite sienas. Iš pradžių nuo pabėgėlių. O dar geriau – vieni nuo kitų.“⁹

Desperatiškos kaltųjų paieškos gali tapti ir politinių manipuliacijų priedanga, kaip jau yra ne kartą buvę, o piliečiai bus paversti be-balsėmis marionetėmis, sukaustytomis nepasitikėjimo, baimės, ksenofobijos ir pagiežos...

Iškart po žudynių Garis Kasparovas rašė: „Neužtikrinę saugumo, jūs negalėsite turėti Laisvės, Lygybės, Brolybės.“¹⁰ Todėl svarbu suvokti, kad islamo fundamentalistai

bando europiečiams primesti tam tikrą elgesį pagal savo sukirpimą: „Ksenofobija nereiškia saugumo. Kas gali jį garantuoti? Investicijos į policiją, žvalgybą, kariuomenę. Tam reikia skirti tiek pat daug pinigų, o gal ir daugiau nei Šaltojo karo metais. Blogio plikomis rankomis neįveiksi, bet dar svarbiau suvokti, kad blogio neįveiksi mosuodamas kumščiais iš pykčio perkreiptu veidu. Reikia šalto proto. Nepamesti galvos, kad ir kokią afektą sukeltų prieš išpuolis.“¹¹ Išlikti savimi, išsaugoti pusiausvyrą ir dvasios ramybę, net kai žemė slysta iš po kojų...

Kas vis dėlto galėtų garantuoti saugumą? Tikėjimas vertybėmis, laisvės puoselėjimas ar totalaus įtarumo ir neapykantos kurstymas? Gebėdami net sudėtingiausiomis akimirkomis išlikti tolerantiški, jausdami užuojautą svetimam, kitokiam, atsisakydami siauro, provincialaus, dogmatiško požiūrio ir abejingumo „ne mano kiaulės – ne mano pupos“, remdamiesi paprastais, bet prasmingais

dalykais, tokiais kaip tikėjimas, meilė, viltis, gal įstengsime susidoroti ir su apokaliptinėmis nuotaikomis, kurios skleidžiamos visais įmanomais kanalais, tarsi siekiant kuo greičiau sukelti didžiąją visuotinę depresiją.

Nuoširdus skaitytojo komentaras, pasirodęs laikraštyje *New York Times*, puikiai atskleidė paprastas laisvojo pasaulio vertybes: „*Prancūzija įkūnija tai, ko nekenčia viso pasaulio religiniai fanatikai, – gyvenimo Žemėje džiaugsmą, išreiškiamą galybe mažyčių būdų: kvapnios kavos puodelis su sviestiniu raguoliu ryte, gražios moterys, dvinčios trumpas suknelės ir atvirai besišypsančios gatvės, šiltos duonos kvapas, kartu su draugais išgertas vyno butelis, kvėpalų dvelksmas, Liuksemburgo soduose žaidžiantys vaikai, teisė netikėti jokia Dievu ir nejausti nerimo dėl kalorijų, flirtuoti, rūkyti ir mėgautis seksu už santuokos ribų, atostogos, laisvė skaityti tik tas knygas, kurias norisi, galimybė nemokamai lankyti mokyklą, žaisti, šypsotis, ginčytis, juoktis iš šventikų ir politikų, nesukti galvos dėl pomirtinio gyvenimo... Pasaulyje daugiau nėra šalies, kurioje gyventi būtų taip gera, kaip Prancūzijoje.*“¹² Komentaras sulaukė didžiulio susidomėjimo, ypač įkeltas į socialinį tinklą *Twitter*.

Prancūzijos nacionalinis himnas buvo giedamas ir Niujorko *Metropolitan* opereje, ir per pasaulio ledų rutulio, futbolo, krepšinio, golfo varžybas, demonstruojant solidarumą su paryžiečiais. Šeši tūkstančiai žmonių, eidami Dublino gatvėmis, irgi giedojo „Marselietę“.¹³

Amerikiečių ir lenkų žurnalistė, Pulitzerio premijos laureatė, aktualių knygų apie istorinę atmintį „Gulagas: istorija“, „Geležinė uždanga“ autorė Anne Applebaum, aptardama dramatiškus Paryžiaus įvykius ir atsakydama į klausimą „Kodėl negalima dėl terorizmo Paryžiuje kaltinti pabėgėlių“, visų pirma kalbėjo apie bendras Europos problemas, ypač apie gilią politikos krizę, prieš kurią nublinksta net logistikos krizė, dar labiau komplikuojanti pabėgėlių problemas. „*Europa privalo atkurti saugumą, stabilumą ir atgauti pasitikėjimą savimi. Prancūzija ir jos sąjungininkės turės įrodyti, kad įmanoma būti ir tolerantiška visuomene, ir narsiai kautis su „Islamo valstybės“ terorizmu. Ilgalaikiu laikotarpiu Europai reikės nuoseklios karinės strategijos ne tam, kad kontroliuotų „Islamo valstybę“, bet kad ją sunaikintų.*“

Kaip išsaugoti laisvą judėjimą Europos Sąjungos viduje ir kaip išvengti kraštutinių dešiniųjų atėjimo į valdžią? Pirmiausia reikėtų sugriežtinti ir užtikrinti išorinių Europos sienų kontrolę, sukurti „*tokius pabėgėlių registracijos centrus, kurių jie negalėtų išvengti*“. Neieškokime sąsajų tarp pabėgėlių ir terorizmo atakų Paryžiuje, neleiskime ekstremistams „*krautis kapitalo iš žmonių nesaugumo jausmo ar jais manipuliuoti*“.¹⁴

Gyvybiškai svarbi vertybė yra empatija, pabrėžia Applebaum ir kviečia, kad europiečiai atvykėlius iš Artimųjų Rytų, iš Afrikos „*remtų, priimtų ir kviestų taip pat, kaip Europa priimdavo visus pabėgėlius iki šiol*“, nes čia pasirinkimo nėra.¹⁵

Prisiminus Europos išradimo istoriją, kai iš geografinės sąvokos ji tapo kultūrine, galima išvelgti du skirtingus tapatumus: „*Pirmąjį suformavo rytinės sienos padėtis konfrontacijų su islamu, kryžiaus žygių ir Konstantinopolio žlugimo (1453) laikotarpiu.*“ Antrasis grindžiamas europiečių dominavimu jūroje po 1492 m. Šie du modeliai reiškė dvi skirtingas imperijos formas. Nors europiečių tapatumas visada buvo ambivalentiškas, pasak Gerardo Delanty, kultūrinę slinktį nulėmė ne tik perėjimas prie krikščionybės, bet ir mitai apie kovą su išoriniais bei vidaus priešais.¹⁶

Mitinis mąstymas šiandien vertinamas kaip tam tikras kultūrinis anachronizmas, menamas, bet iki šiol svarbus paveldas, suteikiantis galimybę vaduotis iš stereotipų, pasitelkiant kritinį mąstymą ir sugestvią realybės refleksiją, kad išvengtume nacionalizmo, rasizmo, religinio fundamentalizmo spąstų, į kuriuos bandoma mus įvilioti.

Slavojus Žižekas knygoje „Sveiki atvykę į tikrovės dykumą“ nubrėžė „*itin tikslas ir tolimas pasaulio vystymosi trajektorijas – vis smarkiau eskaluojamą priešpriešą tarp demokratijos ir fundamentalizmo, tarp Rytų ir Vakarų, tarp krikščionybės ir islamo, tarp mūsų ir kitų.*“¹⁷ Dabar jis teigia, kad po Paryžiaus atakų kairieji gali tapti radikaliomis Vakarų „šaknimis“, pasitelkdamas Fredrico Jamesono kadaise pasiūlytą globalųjį visuomenės militarizmą kaip emancipacijos būdą.¹⁸

Vis dėlto neabejokime: išspręsti kruvinus XXI a. rebusus pavyks, jei nekursime priešų, nepasikliausime netikrais pranašais ir orientuosimės į vertybinį Euro-

pos paveldą, į tradicijas, kurios mus skiria, o kartu vienija, ir gebėsime visa tai apginti, nesusipriešindami nei su savais, nei su svetimais...

- ¹ Umberto Eco. Sukurti priešą ir kiti proginiai rašiniai. Iš italų kalbos vertė Inga Tuliševskaitė. Vilnius: Tyto alba. 2011, p. 11.
- ² <http://www.politico.eu/article/paris-terror-attacks-why-wont-we-call-this-islamist-terrorism/>, <http://www.delfi.lt/news/daily/world/kodel-nedristate-istarti-frazes-islamistu-terorizmas.d?id=69577524> [žiūrėta 2015-11-16]
- ³ <http://observer.com/2015/11/liberte-egalite-fraternite-obama-vows-support-to-france-after-paris-attacks/> [žiūrėta 2015-11-16]
- ⁴ <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/r-valatka-europai-gresia-trys-rykstes-trys-epidemijos.d?id=69578256> [žiūrėta 2015-11-16]
- ⁵ <http://www.paris.catholique.fr/message-du-cardinal-vingt-trois.html> [žiūrėta 2015-11-16]
- ⁶ <http://kultura.lrytas.lt/daile/menas-pries-terora-prancuzija-mes-verkiame-sutavimi.htm> [žiūrėta 2015-11-16]
- ⁷ <http://www.15min.lt/verslas/naujiena/medijos/zmogus-uz-ikoninio-paryziaus-ivykiu-simbolio-921-542781> [žiūrėta 2015-11-17]
- ⁸ <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/r-valatka-europai-gresia-trys-rykstes-trys-epidemijos.d?id=69578256> [žiūrėta 2015-11-16]
- ⁹ Ten pat.
- ¹⁰ Ten pat.
- ¹¹ Ten pat.
- ¹² <http://www.delfi.lt/news/daily/world/internete-plinta-new-york-times-skaitytojo-komentaras-prancuzija-ikunija-tai-ko-nekencia-religiniai-fanatikai.d?id=69577926> [žiūrėta 2015-11-16]
- ¹³ <http://www.leparisien.fr/faits-divers/videos-attentats-a-paris-et-la-marseillaise-devint-un-hymne-mondial-15-11-2015-5278401.php#xtref=https%3A%2F%2Fwww.google.lt%2F> [žiūrėta 2015-11-17]
- ¹⁴ <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/anne-applebaum-kodel-del-terorizmo-paryziuje-nereikia-kaltinti-pabegeliu-500-542073> [žiūrėta 2015-11-16]
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ Gerard Delanty. Europos išradimas: idėja, tapatumas, realybė. Iš anglų kalbos vertė Almantas Samalavičius. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. 2002, p. 72.
- ¹⁷ <http://kitosknygos.lt/knygos/Sveiki-atvyke-i-Tikroves-dykuma> [žiūrėta 2015-11-16]
- ¹⁸ <http://inthesetimes.com/article/18605/breaking-the-taboos-in-the-wake-of-paris-attacks-the-left-must-embrace-its> [žiūrėta 2015-11-17]

Straipsnis jau buvo parengtas spaudai, kai pasaulį sudrebino kruvinasis penktadienis Paryžiuje. Atsipeikėjęs po šoko, imta svarstyti, kaip galėjo atsitikti, kad šalyje, kurią metų pradžioje sukrėtė žudynės *Charlie Hebdo* ir kurios policija laikoma viena iš pajėgiausių Europoje, vos 8 teroristai nužudė ir sunkiai sužeidė kelis šimtus žmonių. Kalbama apie butaforinį saugumą, apie teroristų „žaliavą“, kuria tampa jauni europiečiai, šiuo atveju – Prancūzijos ir Belgijos piliečiai. Išvelgiama ir pačios visuomenės kaltė, kad saugumo labui ji nenorėjo atsisakyti dalies savo laisvių, ir t. t.

Terorizmo fenomenas toks sudėtingas, daugiasluoksnis, daugialypis, kad verta įsiklausyti į visas nuomones, kaip turėtume su juo kovoti.

Redakcija

Simon DAVIES

LAISVĖ SAUGUMO SĄSKAITA IR ATVIRKŠČIAI

Jei reikia įrodymų, kaip terorizmo era keičia pasaulį, pažvelkite į iškalbingus pastarųjų metų įvykius Danijos Karalystėje.

Po neseniai įvykusių šaudymų Kopenhagoje vyriausybinių institucijų tradicinė liberali nacionalinė laikysena sparčiai supanašėjo su nuotaikomis, vyravusiomis po teroristų išpuolio, Rugsėjo 11-ąją sukrėtusio Ameriką. Beveik neatsižvelgus į visuomenės nuomonę, policijai ir saugumo tarnyboms buvo suteikti nauji įgaliojimai, nors tai lyg ir turėjo sukelti nemažai diskusijų.¹ Tačiau Danijos visuomenė, apimta baimės

ir netikrumo jausmų, atrodo, pasyviai susitaikė su vyriausybės veiksmais.

Šaudymai Danijoje, įvykdyti iš teroristinių paskatų, sudrebino šalies nacionalinio saugumo pamatus ir sukėlė nerimą kitoms pasaulio valstybėms. Minimui atveju užpuolikas surengė teroro išpuolį sinagogoje, kur nušovė kino režisierių. Per šį incidentą žuvo du civiliai ir pats įtariamasis, sužeisti penki policijos pareigūnai.

Per kelias dienas Danijoje požiūris į saugumą pasikeitė. Šiuos pokyčius akivaizdžiai rodė tai, kad policijos pareigūnai viešosiose vietose budėjo, aprūpinti didelio kalibro ir automatizuota ginkluote. Savo ruožtu saugumo tarnybos žaibo greičiu suskubo stiprinti savąsias galias. Pavyzdžiui, pateikė pasiūlymą, kad Danijos gynybos ministerijos Žvalgybos tarnyba stebėtų šalies piliečius užsienyje. Tiek Žvalgybos tarnybai, tiek policijai suteiktas ir naujas kovos su terorizmu priemonių paketas.²

Danijoje ši tendencija ėmė ryškėti jau ir prieš žudynes. Žvalgybos tarnyba nusprendė, kad kompetentinga organizacija Govcert, užtikrinanti vyriausybės kibernetinį saugumą, veiks jos žinioje, kad padėtų užtikrinti duomenų apsaugą. Galimybės taikyti paralelines apsaugos priemonės įstatymų leidėjai net nesvarstė. Iš tikrųjų jau kurį laiką stiprėjo kritika, kad normatyvinė duomenų apsauga Danijos valstybinėse institucijose visiškai neatitinka standartų.

„Išvalanti“ apsaugos politika

Tokia įvykių raida labai panaši į tai, kas vyko kitose šalyse, susidūrusiose su tragiškais teroro aktų padariniais.

2014 m. spalio Otavoje prasidėjo pasikartojančiais „teroristinio pobūdžio“ epizodais. Per išpuolį, kurį Kanados policija klasifikuoja kaip teroristų ataką, vienas ginkluotas nusikaltėlis, bandydamas įsiveržti į Federalinio parlamento pastatą, nušovė kareivį ir įsivėlė į susišaudymą su saugumo pareigūnais. Po šio įvykio Kanados valdžia jautė didelį spaudimą, kad būtų gerokai padidintos saugumo ir policijos pajėgos.³

Tų pat metų gruodį Australijoje, vienoje iš Sidnėjaus kavinių, ginkluotas teroristas paėmė įkaitais aštuoniolika asmenų. Per šį incidentą trys žmonės žuvo. Reaguodama

į tai, vyriausybė ėmėsi tokių saugumo priemonių, kurias apžvalgininkai vadina vienomis griežčiausių Australijos naujųjų laikų istorijoje.⁴

2015-ųjų sausį Paryžiuje per teroristinius išpuolius (garsiausias iš jų – satyrinio laikraščio *Charlie Hebdo* redakcijos ataka) žuvo dvidešimt žmonių. Prancūzijos įstatymų leidėjai reagavo panašiai, kaip jų kolegos Australijoje.

Visų vyriausybių atsakas į šiuos įvykius sukūrė savotišką „projektą“: institucijos ėmė glaudžiau bendradarbiauti tarpusavyje ir keistis duomenimis, policija gavo didesnę veikimo laisvę, išaugo neteisėto sekimo mastai, imta plačiau naudoti komunikacijos duomenis privatumo sąskaita. Tai viena iš formų, kai „išvalymo“ politika, vykdoma abipus sienų.

Visi, kuriems rūpi privatumo apsauga, ateityje turėtų įsidėmėti kiekvieno išpuolio, ypač tokio kaip žudynės *Charlie Hebdo* redakcijoje, pasekmes. Pastarųjų metų įvykių virtinė sukėlė *domino efektą* – vis griežtesnės kontrolės reikalavimai ir tą kurstanti retorika ateityje gali kelti rimtą pavojų privatumo teisei.

„Susivieniję kovai už taiką ir laisvę“

Privatumo mažėjimas – tai dalis globalių išpuolių, nukreiptų prieš asmens laisvę, padarinys, – taip per vienybės šou Paryžiuje, vykstant *Hebdo* eitynėms, kalbėjo pasaulio lyderiai.

Įdomumo dėlei vertėtų pasvarstyti, kodėl (ir kaip) daugelio valstybių lyderiai spontaniškai atsidūrė Paryžiaus gatvėse. Iki šiol dar niekas į šį klausimą nėra atsakęs. Žiniasklaida beveik chorą supaprastino šį įvykį, esą lyderiai susirinko, kad visam pasauliui pademonstruotų broliškai vieningai kovosiantys už žodžio laisvę.

Kai kurių apžvalgininkų manymu, tai sunkiai tikėtina. Retai kada valstybių vadovai susirenka dėl pagrindinių asmens laisvių, nebent manytų, kad jos gali tapti konflikto pretekstu (prisiminkime pasaulinę isteriją, kilusią 9-ajame dešimtmetyje, kai Margaret Thatcher ir Ronaldas Reaganas paskelbė „karą narkotikams“⁵).

O dėl žodžio laisvės viršūnių susitikimai rengiami dar rečiau. Juk šią problemą būtų sprendę ir tie Paryžiaus eitynėse dalyvavę politikos carai, kurie šiuo atžvilgiu

yra įgiję pasibaisėtiną politinę reputaciją. Dar vienas neregėtai ironiškas dalykas tas, kad daugiau kaip keturiasdešimt lyderių netikėtai atsidūrė reikiamoje vietoje reikiamu metu – sensacingoje nuotraukoje jie įamžinti demonstracijos priekyje. Sakau „daugiau kaip keturiasdešimt lyderių“, nes, kas keisčiausia, nelengva išsiaiškinti, koks galutinis tos eisenos dalyvių sąrašas. Daugeliui pagrindinių žiniasklaidos priemonių atrodo, kad to nustatyti apskritai neįmanoma (išskyrus nuolat minimus politinius favoritus iš pagrindinio sąrašo – Hollande'ą, Merkel, Cameroną ir Netanyahu).

Šiuo atveju svarbus Danielio Wickhamo, Londono ekonomikos mokyklos studento, požiūris, paskelbtas socialiniame tinkle *Twitter*. Jo manymu, veidmainiška, kad Prancūzijos prezidentas, gindamas žodžio laisvę, susikibo rankomis su Egipto, Alžyro, Rusijos, Tuniso ir panašių šalių atstovais.⁶

Vis dėlto Paryžiaus eitynės simbolizavo vienybę ir vargas tam, kuris būtų išdrįsęs sugadinti šią iškilmingą akimirką. Be to, nei per demonstraciją, nei per pasaulio lyderių susitikimą nepriimta jokio naujo susitarimo, tik išreikštos viltys, kad įvyks kokybinis demokratijos ir teisių šuolis. Bent jau toks buvo daugelio politikų kalbų, minint teroro aukas, tonas.

Tačiau grįžkime prie pradinio klausimo: kaip ir kodėl tai įvyko? Ir kodėl būtent šiuo istorijos tarpsniu? Tikėtina, kad formuojama nauja neoficiali ašis, tariamai sieksianti apsaugoti saviraiškos laisvę ir taiką, bet tikrasis motyvas yra poreikis vieningiau kovoti su terorizmu.

Kur kas mažiau spaudos dėmesio sulaukė prieš pat eitynes surengtas viršūnių aukščiausio lygio pasitarimas saugumo klausimais. Kitas netrukus buvo surengtas Vašingtone. Tokie veiksmai rodo, kad viso pasaulio saugumo tarnybos pripažįsta galimą terorizmo eskalaciją ar bent jau tai, kad išpuoliai darysis vis labiau „išsėtiniai“, vis sunkiau prognozuojami, vis žiauresni, o politinė jų motyvacija – vis miglotesnė.

Saugumo griežtinimas pasauliniu mastu

Jei Paryžiaus aljanso tikslas iš tikrųjų buvo sukurti naują ašį kovos su terorizmu fronte, galima sakyti, ši misija jau

įsibėgėjo. Dalis pasaulio lyderių pradėjo kalbėti apie didesnį saugumą privatumo sąskaita.

Jungtinės Karalystės premjeras Davidas Cameronas iškart pasiūlė apriboti kodavimo naudojimą, Australijos teisingumo ministras, remdamasis įvykiais Paryžiuje, aiškino, kad būtina padidinti policijos ir saugumo tarnybų įgaliojimus. Sugriežtino saugumą Danija ir kitos šalys, pavyzdžiui, Nyderlandai, Belgija, Austrija.

Italija pristatė keletą naujų nuostatų, suteikiančių policijai daugiau įgaliojimų.⁷ Belgijos gynybos ir vidaus reikalų ministrai parengė teisės aktų pataisas, kurios leis miestų gatvėse plačiau naudoti kariuomenę. Ispanija jau taiko imigrantų kilmės kontrolę.⁸ Jungtinės Valstijos parengė intervencinių priemonių paketą.⁹

Policijos pareigūnai vis dažniau lankosi priemiesčiuose, kur plečiamos operacijos prieš piliečius, kurių pažiūros griaua šalies tvarką. Belgijos policija, Antverpene atlikusi kratas, suėmė keletą gyventojų, kurie socialiniuose tinkluose platino žinutes, kurstančias neapykantą.¹⁰

Kai policija ir saugumo tarnybos yra nekontroliuojamos, kai iš jų nereikalaujama griežtos atskaitomybės, peržengti priimtino elgesio ribas labai lengva. Tai gali paspartinti miestų militarizacijos ir visuotinio piliečių sekimo tendencijas.

Atskirtis ir priešiška reakcija

Žurnale *International Business Times* rašoma, kad išpuoliai Paryžiuje labai paveikė politinę kontinento raidą: „*Visoje Europoje kraštutinių dešiniųjų ir centro dešiniųjų partijos, siekdamos pažaboti imigraciją ir griežčiau kovoti su terorizmu, svariai argumentuoja, primindamos, kiek žmogžudysčių įvykdyta per teroristų atakas. Savo ruožtu kairiosios partijos griežtina savo poziciją dėl pilietinių teisių ir laisvių. Dešinieji kritikuoja kairiuosius dėl nepakankamo rūpinimosi saugumu, šis trūkumas jau įvertintas per šiemet vykusius keleto valstybių vadovų rinkimus.*“¹¹

Politikos filosofas Bleris Lleshis straipsnyje laikraščiui *EU Observer* konstatavo, kad Europa ritasi į baimės krizę: „*Pažvelgus į Graikijos Aukso aušros (Greece's Golden Dawn) rinkėjus ar Jungtinės Karalystės Nepriklausomybės partijos, pasisakančios prieš imigrantus ir prieš ES (anti-*

immigrant anti-EU UKIP), *šalininkus, matyti, kad tokios partijos darosi vis populiarnesnės tarp žmonių, priklausančių socialinės atskirties grupėms.*¹²

Taigi pakibo Damoklo kardas. Viena akivaizdi vieningos vyriausybės pozicijos šalutinė pasekmė – tai rizika, kad gilės konfliktas tarp valdžios ir tų, kurie jaučiasi išstumti ar izoliuoti. Praėjus savaitei po Paryžiaus solidarumo eitynių, Drezdene buvo surengtas mitingas prieš Europos islamizaciją, į gatves išėjo 25 tūkst. žmonių. Šią protesto akciją viešai pasmerkė vieningo fronto politikos lyderiai, nes toks antiislamiškas nusiteikimas gali sukelti dar didesnę priešišumą, izoliaciją, gal net ekstremistinius veiksmus, kurių imtis gali ne vien islamo teroristai.

Vieningo Paryžiaus fronto tikslas aiškus – pasipriešinti tiems, kurie kėsina si sunaikinti taiką ir laisvę. Tačiau jo pasirinktas gambitas yra rizikingas – jis gali sukelti milijonų žmonių įtūžį ir nusivylimą, nes po padidinaujančio stiklo atsiders įvairūs nacionaliniai, rasiniai judėjimai. Saugumo tarnybos nuogaustauja, kad bus supriešinti artimiausi kaimynai.

Akivaizdu, kad bet kokie vieši vienijimosi prieš ar už islamą pareiškimai kelia rimtą grėsmę. Pavyzdžiui, Danijoje kilo didžiulis pasipiktinimas, kad vieta, kur buvo nukautas įtariamas nusikaltėlis, skendo gėlių jūroje, o kitą penktadienį net 3000 mečetės lankytojų dalyvavo ceremonijoje, skirtoje pagerbti teroristo atminimą. Toks masinis žudiko, kurio kaltė įrodyta, palaikymas privertė spėlioti apie gilėjantį danų visuomenės skilimą.¹³

Baimės kalba

Nors vyriausybės sutarė dėl saugumo priemonių, kurios turi būti taikomos per teroristinius išpuolius, iki šiol svarstoma, kada ir koks asmuo laikytinas teroristu. Pavyzdžiui, išpuolį Sidnėjuje policija iš pradžių traktavo kaip psichiškai nesveiko pavienio žmogaus poelgį. Teroristinei atakai jis priskirtas po to, kai paaiškėjo, kad nusikaltėlis turėjo Islamo valstybės vėliavą.

Atsidūrusios akistatoje su terorizmu, vyriausybės dirba išvien ir skleisdamos provokuojančius vaizdus bei retoriką. Pavyzdžiui, į kasdieninę kalbą įtraukia vis daugiau paslaptinių tranzityvinių veiksmų žodžių. Istoriškai

tokie dalykai paprastai signalizuoja, kad artėja baimės ir neapykantos proveržis.

Šiuo metu populiariausias tranzityvinis veiksmų žodis yra „radikalizuoti“. Per labai trumpą laiką jis tapo pasaulinės politikos ir žiniasklaidos žodyno dalimi ir pasklido taip plačiai, o vartojamas taip dažnai, kad daugelis žmonių jį suvokia kaip savaime aiškia tiesą.

Būti radikalizuotam reiškia patirti *radikalizaciją*, panašiai kaip tranzityvinis veiksmų žodis *(nu)nuodyti* reiškia nuodijimo proceso rezultatą. Arba imkime kitą tranzityvinį veiksmų žodį *infekuoti*.

Valdžia, daiktavardžius susiedama su tranzityviniais veiksmų žodžiais, įtvirtina populiarią nuomonę, kad visuomenė susiduria su grėsmingais (dažnai nepastebimais) elementais, kurie nuodija atmosferą. Taigi radikalizmas neišvengiamai gimdo radikalus. Išvada: radikalai yra nuodai.

Šiame kontekste vartojami tranzityviniai veiksmų žodžiai yra labai galingi kalbos ginklai, nes iš anksto skelbia iškreiptą rezultatą, reikalaujantį skubaus įsikišimo. Ir, žinoma, radikalizacija tapo puikiu naujų plataus masto policijos ir saugumo tarnybų galių, peržengiančių liberalios konstitucijos ribas, pateisinimu.

Kaip mat išryškėjo dar vienas šios tendencijos keliamas pavojus – radikalizmas, kilnus visų socialinių ir politinių reformų elementas, dabar priskiriamas nuodų kategorijai. Vyriausybė pamažu pasisavina radikalizmo idėją, kad paverstų jį kažkuo visiškai destruktiviu.

Tokia lingvistinė gudrybė yra problemiška – įsigalėjusi ji tampa visiškai nepriklausoma. McCarty'o politika, grindžiama „komunistų infiltracija“, kadaise sukėlė nepagrįstą paniką ir didžiulę agresiją – kaltinant sąmokslu, buvo masiškai persekiojami Amerikos piliečiai, tikrinamas jų lojalumas. Panaši situacija jau susiklostė Jungtinėje Karalystėje: nauji teisės aktai reikalauja, kad visi asmenys, dirbantys viešajame sektoriuje, nedelsdami praneštų apie pastebėtą radikalizmo apraiškas, net jeigu tai pasitaikytų tarp mažų vaikų. Tokie reikalavimai tikrai negali baigtis geruoju.

Abejotina sekimo išmintis

Atsakas į teroristų išpuolius įgauna naujas formas: institucijos tarpusavyje keičiasi duomenimis, suteikiami

vis didesni įgaliojimai policijai, auga masinis neteisėtas sekimas, komunikacijos duomenys naudojami, pažeidžiant privatumą... Anksčiau valdžios institucijos buvo linkusios taikyti tikslingesnes priemones, tiesiogiai susijusias su konkrečiu nagrinėjamu atveju.

Pasvarstykime: palyginti neseniai, 10-ajame dešimtmetyje, įvyko žudynės Oklahomoje, Dunblane ir Port Artūre. Po šių tragiškų įvykių buvo imtasi tiesiogiai į juos nukreiptų iniciatyvų – tai šaunamųjų ginklų licencijavimas, sprogstamųjų medžiagų reguliavimas ir policijos reforma. Kiekviena iniciatyva, atvedusi prie tam tikrų pertvarkymų, buvo pagrįsta įrodymais.

Daugelį dešimtmečių saugumui užtikrinti tarnybos pasitelkdavo ir masinį sekimą. Tačiau šiais laikais jis laikomas praktiškai vienintele adekvačia priemone. Valdžios institucijos skundžiasi, esą nepakanka informacijos, kad būtų nustatyti potencialūs nusikaltėliai, todėl reikalauja apskritai atleisti juos nuo prievolės įrodyti kaltę.

Visa tai tapo sunkiai įmenamomis XXI a. mįslėmis: kodėl saugumo institucijos ir policija neužkirto kelio 2014-ųjų ir 2015-ųjų metų teroristiniams išpuoliams, nors turėjo detalių žinių apie įtariamuosius?

Galbūt skandalingiausias mįslės aspektas yra ne tiek valdžios institucijų neveiknumas (nors jos turėjo teisę imtis atsakomųjų veiksmų), kiek tai, kad vyriausybė ir parlamentas nereikalauja iš jų visiškai jokio pasiaiškinimo dėl savo veiksmų.

JAV saugumo tarnyboms yra taikomas bent jau simbolinis saugumo atskaitomybės įvertinimas, deja, kitur tokia kontrolė menka arba jos visai nėra. Didžiojoje Britanijoje, nepaisant neseniai priimto teismo sprendimo dėl Vyriausybės ryšių štabo (*Government Communications Headquarters, GCHQ*) neteisėtai vykdytų sekimo operacijų,¹⁴ valdžia atsisakė reikalauti, kad pasiaiškintų slaptieji agentai, pavaldūs šiai institucijai. Taigi slaptumo ir neskaidrumo šešėlis britų valdžią aptemdė amžiams. Be to, šalies Žvalgybos tarnybos komisaras, kai Vidaus reikalų komitetas įteikė jam šaukimą, tik pakartotinai kviečiamas pernai atvyko į apklausą parlamente.¹⁵

Žvalgybos institucijų vadai paiso tik tvirtų lyderių, o jie, prisiminus Jungtinės Karalystės ir daugelio Europos

valstybių istoriją, daugiausia buvo politiškai neįgalūs. Visai neseniai, 2013 m., Jungtinės Karalystės parlamentas Žvalgybos ir saugumo komitetui surengus apklausą, GCHQ direktorius seras Iainas Lobbanas pagaliau sutiko peržengti tos pačios partijos, kurią daugiau kaip dvidešimt metų po parlamentą vaikėsi jo agentai, slenkstį.

Tikro saugumo negali būti be atskaitomybės. Žmogaus teises ginančių advokatų laukia rimta kova, šiame mūšyje dalyvaus visi tie, kuriems rūpi visuomenės saugumo integralumas. Jiems teks sunki užduotis – priversti parlamentarus elgtis brandžiai ir atsakingai, reikaujant atsakyti į nepatogius klausimus, kad pagaliau būtų užtikrintas adekvatus atsakas į terorizmo keliamas grėsmes. ■

Vertė Justė POVILAITIENĖ

© Simon Davies

© Eurozine. 2015

¹ www.thelocal.dk/20150219/denmark-announces-new-anti-terror-initiatives

² http://um.dk/da/~media/UM/Danish-site/Documents/Udenrigspolitik/Nyheder/udenrigspolitik/2015/Et_st_rkt_v_rn_mod_terror.pdf

³ <http://www.thestar.com/news/gta/2015/03/14/canada-wide-protests-planned-against-proposed-anti-terrorism-law.html>

⁴ <http://www.zdnet.com/article/team-australia-your-surveillance-is-ready/>

⁵ <http://www.nytimes.com/1985/05/04/world/summit-europe-reagan-set-visit-bitburg-bergen-belsen-problem-drugs-raised-bonn.html>

⁶ http://www.huffingtonpost.co.uk/2015/01/13/lse-student-daniel-wickhams-epic-twitter-takedown_n_6461208.html

⁷ <http://www.wsws.org/en/articles/2015/01/13/ital-j13.html>

⁸ <http://rt.com/news/222847-spain-arab-charlie-terrorist/>

⁹ <http://www.globalresearch.ca/charlie-hebdo-fallout-in-america-repressive-legislation-to-protect-our-values/5424682>

¹⁰ <https://euobserver.com/opinion/127219>

¹¹ <http://www.ibtimes.com/charlie-hebdo-attack-europes-far-right-political-parties-could-benefit-paris-shooting-1777966>

¹² <https://euobserver.com/opinion/127219>

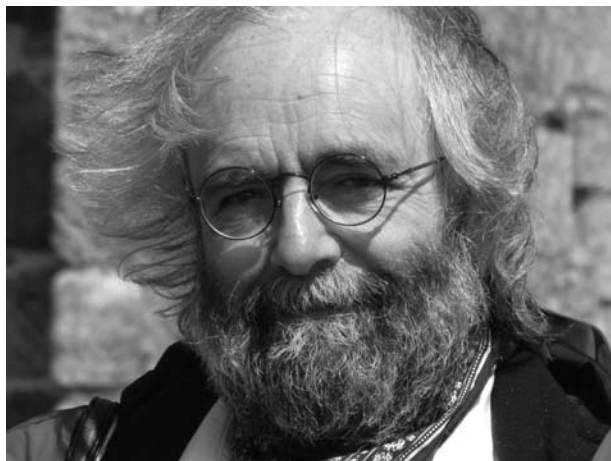
¹³ http://en.wikipedia.org/wiki/2015_Copenhagen_shootings

¹⁴ <http://www.privacysurgeon.org/blog/incision/why-the-uk-gchq-unlawful-spying-ruling-may-force-president-obama-to-take-action/>

¹⁵ <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/feb/27/mps-summon-security-services-watchdog-mark-waller-snowden>

TAUTINĖS TAPATYBĖS NAMAI SEPARATIZMO ĮKARŠTYJE

*Su Edinburgo Herriot-Watt universiteto kultūros ir ekonomikos
profesoriumi Ullrichu KOCKELIU kalbasi Tomas KAVALIAUSKAS*

Tomas Kavaliauskas. Aptarkime Europos Sąjungos šalių separatizmo šaknis ir priežastis. Pernai Škotijoje įvyko referendumas dėl atsiskyrimo nuo Didžiosios Britanijos, o katalonai imitavo 1989-ųjų Baltijos kelią, išreiškdami savo valią atsiskirti nuo Ispanijos. Galiausiai jie irgi surengė referendumą. Panašios „skyrybų“ nuotaikos tvyro tarp Belgijos flamandų ir valonų. Tuo pat metu Rusijos propaganda manipuliuoja rusakalbių mažumomis Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, diegdama separatistines nuotaikas, jau pademonstravusi Ukrainoje, ko tais kurstymais siekiama.

Tokiomis geopolitinėmis sąlygomis Baltijos šalių lyderiai itin atsargiai vertina škotų ir katalonų aspiracijas dėl visiškos nepriklausomybės, tarsi pamiršę savo pačių patirtį, kai siekė laisvės, nors vienų ir kitų padėtis, žinoma, nelygintina.

Vis dėlto gal Baltijos šalys pakliuvo į „moralinius spąstus“ – brangina savo laisvę, bet nepalaiko kitų tau-

tų, siekiančių to paties? Gal jos elgiasi paprasčiausiai makiaveliškai – ką laikyti politine yda, o ką dorybe, priklauso nuo aplinkybių?

Ullrich Kockel. Tai, apie ką kalbate, atspindi Gregory'o Batesono analizuotą „dvejopo sąryšio“¹ situaciją, kai konfliktuojantys pranešimai paneigia vienas kitą, o sėkmingas atsakas į vieną iššūkį tuo pat metu atveria kito trūkumus.

Minėjote Škotiją. Jos vyriausybė šiuo metu kaip tik ir pakliuvusi į tokią „dvejopo sąryšio“ situaciją. Viena vertus, ji perėmė teisę keisti mokesčių tarifus, antra vertus, Britanijos vyriausybė Vestminsteryje visai Jungtinei Karalystei primetė griežtą taupymą ir nurodė Škotijos vyriausybei padidinti mokesčius, kad subalansuotų socialiai žlugdančius tokio taupymo rezultatus. Vestminsterio žaidimas aiškus: Škotijos nacionalinės partijos (Scottish National Party) populiarumas auga tarp skurdesnių visuomenės sluoksnių, bet dėl mokes-

čių šuolio sumažės tarp vidurinėsios klasės. Tikimasi šią partiją galiausiai išstumti iš vyriausybės. Škotijos nacionalinė partija, žinoma, supranta šį cinišką žaidimą, todėl pabrėžia sieksianti „visiškos finansinės autonomijos“, kuri kol kas reiškia ne fiskalinių institucijų rinkinį, įgyjamą sulig nepriklausomybe, o tiesiog vyriausybės išlaidų ir pajamų kontrolę. Tada Škotijos vyriausybė, užuot turėjusi pusines galias, galėtų savarankiškai koreguoti taupymo lygį, primetamą prieš jos valią.

Pernai prieš rugsėjo balsavimą Britanijos premjeras Davidas Cameronas maldavo, kad Škotija neatsiskirtų nuo Jungtinės Karalystės ir kartu su savo koalicijos partneriu Nicku Cleggu, opozicijos lyderiu Edu Millibandu iškilmingai pažadėjo škotams suteikti „išplėstas naujas galias“, jei nubalsuos likti kartu. Praėjus kelioms valandoms po to, kai buvo patvirtinti balsavimo rezultatai, Cameronas šiuos pažadus atsiėmė.

Bet grįžkime prie Baltijos šalių laikysenos.

Politiniai separatizmo sąjūdžiai su vyriausybėmis, kurios atsirastų atsiskyrimo sėkmės atveju, eina per virvę, įtemptą tarp iškeltų ekonominių, kultūrinių skirtumų, kurie pateisina jų separatizmą, ir tarp to, kas jų laukia politiškai būtent tų skirtumų kontekste. Apie tai vertėtų susimąstyti, o ypač mažoms tautoms. Prieš keletą amžių didžiosios imperijos įsivėlė į konfliktus su kylančia nauja imperija – JAV, – vėliau tai buvo pavadinta karu dėl mažų tautų teisės apsispręsti joms pačioms. Tai nebuvo universaliai taikoma. Nors imperinės Britanijos pajėgos apgynė Belgiją, jos sutrypė tautinį sukilimą Airijoje – savajame imperiniame kieme. Susiduriame su ištis makiaveliška politine retorika, pagal kurią „didelis“, įcentrinis nacionalizmas, sutraukiantis į save, kaip į hegemoninį, dominuojantį regioną, kitus regionus ir etnines grupes, yra „gerai“, o „mažas“, išcentrinis nacionalizmas, nusi- taikęs į atsiskyrimą ir norintis savarankiškai apsispręsti, yra „blogai“. Kitaip tariant, Rusija, Vokietija, Prancūzija, Ispanija, Italija, Didžioji Britanija, netgi ES teisėtai vartoja „tautos“ naratyvą, kad pateisintų atstovavimą atskirų jos dalių sąjungai. Pavyzdžiui, Britanijos premjeras savąjį naratyvą vadina „viena tautų šeima“.

Žvelgiant iš šios perspektyvos, tai, kad ekonominiai ir politiniai centrai dominuoja virš sąlygiškai periferi-

nių, yra teisinga ir teisėta, o mažų regionų separatizmas pateikiamas kaip neteisingas ir neteisėtas. Kai kuriais atvejais, kaip antai Rusijoje, imperinės aspiracijos yra suplakamos su plačiai besidriekiančiu etniniu nacionalizmu. Maskva imperiniais tikslais nesivaržydama instrumentalizuoja rusų mažumas svetur.

Viena iš problemų, kurių bijo vyriausybės – tai *domino efektas*, t. y. kad vieno separatistinio sąjūdžio sėkmė paskatins to griebtis ir kitus. Nepriklausomai Lietuvai separatistinis Klaipėdos krašto, *Memellando*, judėjimas veikiausiai jau miręs klausimas (jei iš viso kada nors buvo gyvas) dėl mažos gyventojų grupės, kuri tuo domėtusi. Tačiau judėjimas už naują sieną su Lenkija vis dar įsivaizduotinas, o gal net ir įmanomas. Pakanka pažvelgti į vengrų mažumą Slovakijoje arba Rumunijoje, į daugelį kitų diasporų, kad suprastume: mažos šalys nenori remti separatizmo svetur, nes yra susirūpinusios, kas tada galėtų nutikti jų pačių kieme.

O kaip jūs, antropologas, interpretuojate Europos kultūros islamizaciją, kai sekuliarizacijos procesas vis dar nesibaigęs? Turiu omenyje tai, kad katalikiškos šalys, tarkime, Lenkija ir Lietuva, stačiatikiškos Rumunija ir Bulgarija vis dar kankinasi, neįstengdamos toleruoti gėjų kultūros, nors ji jau remiama politiškai. Šios šalys vis dar mokosi priimti kosmopolitines multikultūralizmo vertybes. Sekuliarusis Briuselis moko Vidurio Rytų Europos šalis privalomos tolerancijos seksualinėms, religinėms, etninėms mažumoms. O tuo pat metu vakarinėje Europos dalyje vyksta islamizacija, nukreipta prieš sekuliarizaciją. Kaip vertinate šį procesą? Ką jis byloja apie Europos tapatybę?

Čia turime reikalą su daugiau negu vienu procesu, bet nė vienas iš jų nėra tinkamai išanalizuotas, remiantis sekuliarizacijos terminais, nors toks diskursas prieš kurį laiką buvo gana populiarus. Sekuliarizacija ir jos „riedėjimas atgalios“, blaškantis į visas puses, yra sudėtinga problema.

Beveik prieš šimtmetį Sigmundas Freudas, aptardamas civilizaciją ir jos trūkumus,² kalbėjo apie nusivylimą kultūra. Kontekstas skirtingas, bet pati koncepcija yra šiuolaikiška ir gana aktuali. Islamizmui rūpi ne tiek

religijos priešprieša sekuliariai visuomenei, kiek politinė tapatybės ideologija, naudojanti religiją kaip ženklėlį. Europos istorijoje apstu pavyzdžių, kai krikščionybė irgi buvo pasitelkiama panašiais tikslais, kaip islamas dabar. Kai kurie kultūros evoliucijos šalininkai iš viso to padarys išvadą, esą islamas atsilieka nuo Vakarų civilizacijos, bet, jeigu išmokysime jo veikėjus „teisingų“ vertybių, jis irgi pasuks tuo keliu.

Taip mąstyti pavojinga, nes tai receptas, kaip dar labiau apsunkinti konfliktą. Mat kultūra retai kada vystosi viena kryptimi, linijiniu taku. Islamo kultūra buvo pasiekusi labai aukštą lygį tuo metu, kai Europa gyveno, pasak istorikų, „tamsiaisiais amžiais“. Civilizacinė islamo įtaka šiaurinėje Viduržemio jūros pakrantėje gili iki šių dienų, pakanka paminėti arabiškus skaitmenis, kurie daug patogesni sudėtingiems skaičiavimams nei tie, kuriuos naudojo romėnai.

Taigi kai kalbame apie Europos tapatybės kūrimą, privalu pripažinti arabų įnašą į mokslą ir filosofiją arba Osmanų imperijos indėlį į biurokratijos organizavimą ir vadybą. Per kolonializmo šimtmečius Balkanų šalyse ir buvusios Sovietų Sąjungos teritorijoje susibūrė vietinės musulmonų bendruomenės. Jeigu Europos ribas brėšime, apimdami šiuos regionus, kurdami europinę tapatybę, turėsime atsižvelgti ir į šį faktorių. Maža to, net postkrikščioniškoji Europa yra intymiai susijusi su judaizmu per „judeo-krikščioniškąją“ paveldą, kuris irgi formavo mūsų pasaulėžiūrą. Islamas išaugo ant tų pačių pamatų. Šiuo atžvilgiu kalbame apie paralelines, greta esančias pasaulėžiūras, kurios pasireiškia asinchroniškai todėl, kad viena iš jų – toji „kitokia“ pasaulėžiūra – kai kam atrodo atspindinti ankstesnį mūsų istorijos tarpsnį, o kultūrinės atminties veidrodys kartais baugina.

Katalikiškų ir stačiatikiškų šalių kultūrinis ir politinis konservatyvizmas – tai didelis iššūkis Europos tapatybei. Bet kur kas svarbiau tai, ko dažniausiai nenorima pripažinti: vyksta Europos rekolonializacija, paremta tomis vertybėmis, kurios iš jos ir kilo. Jų vėliavnešiai praeityje ne kartą jėga veržėsi svetur, už vandenyno, primesdami to meto europietišką valią. Europos tapatybės architektams nemalonu, kad, pavyzdžiui,

Kukluksklanas paveldėtas iš europietiškos kultūros. Lygiai taip šiuolaikiniai Europos kultūros kritikai atmeta „amerikanizaciją“.

Abejotina, ar galima sukurti europietišką tapatybę be krislo to, ką Michaelas Billigas vadina „banaliu nacionalizmu“. Nėra tokio dalyko, kaip afrikietiška, azijietiška, amerikietiška tapatybė, savaime kylanti iš vidaus. Studijų metais gyvenau su studentais iš skirtingų Afrikos šalių ir jie dažnai iki užkimimo aiškindavo, kad nenori būti sumesti į vieną krūvą kaip „tiesiog afrikiečiai“ nes pati Afrika – europietiškos kultūros konstruktas. Tas pats pasakytina ir apie Europą, ir apie Ameriką, kuri daugeliui žmonių kažkodėl reiškia JAV – tai labai erzina kanadiečius ir Lotynų amerikiečius, jau nekalbant apie Amerikos indėnus.

Europietiška tapatybė, kurią sunku apibūdinti, galėtų būti pagrįsta politine sąjunga, kuri kartu yra ir piliečių sąjunga, tokia kaip JAV, savaip užurpavusi tapatybę su užrašu „amerikietiška“. Ši yra įgavusi tokią išskirtinę prasmę, kad jau kalbama apie globalių vertybių ir gyvenimo būdo „amerikanizaciją“ JAV pavyzdžiu.

Kita vertus, tokios krizės kaip Graikijos „išpirkimas“ kelia grėsmę Europos vienybei. Derybos dėl europietiškos tapatybės laikytinos kasdienine praktika, kai per kančias bandoma pagyti. Tai ne stebėtojų, kurie, patogiausiai saugioje verandoje, be saiko lieja nuodingą savo plunksnakočių rašalą, reikalas. Tokių derybų sukeliamo skausmo lengvai nenumalšinsi.

*Demonstracija Paryžiuje prieš radikalius islamistus tarsi siunčia žinutę – sekuliari Europa remia pliuralizmą ir smerkia radikalų islamą. O kas toliau?**

Fizinės jėgos naudojimas pateisinamas savigynos tikslais, bet ir tokiu atveju reikia atsižvelgti į proporcingumą. To pasiekti neįmanoma kiekvienąsyk. Ne visada logiška „atsukti kitą skruostą“, nes, kaip pasakė vienas rezistentas iš globalių Pietų, „mes jau nebeturime skruostų“. Turint tai omenyje, sekuliari ir liberali demokratija susidūrė su dilema, kylančia iš žodžio laisvės. Tolerancija – pamatinė sekuliarios Europos vertybė – reikalauja ir pagarbos.

* Šis pokalbis įvyko dar iki teroristinių išpuolių Paryžiuje 2015-ųjų lapkritį.

Pagrindinė šiuolaikinė srovė, traktuojanti Europą kaip „postkrikščionišką“, nenoromis vis dar toleruoja krikščioniškas vertybes, bet nejaučia joms pagarbos. Šiandien susiduriame su religijos privatizavimo poreikiu. Tarkime, imigrantų prašoma savo bendruomenės kalbą pasilaikyti namuose. *Kito* vertybės, nesutampančios su hegemoniškos visuomenės vertybėmis, gali būti praktikuojamos privačiai, o sekuliaras ir liberalias demokratines vertybes privalu reikšti viešai. Tokia pasaulėžiūra įtariai vertina *kitą*. Kai izoliuota ir privatizuota *kita* kultūra griebiasi smurto, kyla pasipiktinimas, lydimas kvietimų imtis dar didesnės kontrolės.

Kenanas Malikas, Jungtinėje Karalystėje gyvenantis rašytojas, sako, kad žurnalistai, menininkai, politikai, jau seniai turėjo pažvelgti į žodžio laisvės klausimą daug rimčiau³ – koku objektyvumo laipsniu žiniasklaida pateikė arba nesiteikė pateikti, o gal net ir visai nutildė *kitus* balsus, *kitas* perspektyvas?

Agresijos veiksmai dažniausiai traktuojami binariškai – „jie“ *versus* „mes“. „Mes“ esame legitimuoti, liberalūs, sekuliarūs demokratai, o „jie“ – dogmatiški religiniai fanatikai, įstrigę praeityje. Visa religija priskiriama „blogiui“. Tai užgožia esminius klausimus, susijusius su tuo, kas gi lemia, kad vis daugėja individų, vykdančių tokius žiaurumus, kokia ideologija sukelia teroristų mirtininkų, daugiausia visai jaunų, agresyvias grupes.

Internetu pasklidęs šūkis „Je suis Cecil“, apeliuojantis į tai, kad medžiotojas iš JAV nušovė garsųjį Zimbabvės liūtą Cecilį, postmoderniai ironizuoja šūkius dėl *Charlie Hebdo*.⁴ Nors šio žaismingo palyginimo antropomorfizmas ganėtinai abejotinas, vis dėlto jis nušviečia pavojų, kylantį, kai sudėtingos politinės problemos redukuojamos iki supaprastinto šūkio.

Šiandien yra dvi ES ateities vizijos – federacija ir suverenių valstybių Sąjunga, tokia, kaip dabar. Ar padidėtų geopolitinis saugumas, jei ES taptų federacija? Ar Baltijos šalys, tapusios „tik“ regionu, galėtų garsiau skambinti pavojaus varpais, pavyzdžiui, dėl vis didėjančios grėsmės, kurią kelia didžioji Rytų kaimynė – Rusija?

Jei teisingai supratau, svarstote, kada Baltijos šalys būtų saugesnės – ar būdamos nepriklausomos, ar

tapusios vienu iš federalizuotos Europos regionų. Tai sudėtingas klausimas. Baltijos šalių padėtis beveik neturi analogų šiandienos pasaulyje, juk tokioms mažoms valstybėms grasina milžiniškas kaimynas, kuris turi dar ir anklavą ES viduje – kalbu apie militarizuotą ir toliau sparčiai militarizuojamą Kaliningrado sritį.

Jei ES taptų federacija, kaip Jungtinės Amerikos Valstijos, manyčiau, Baltijos šalys nebūtų saugesnės negu buvo Sudetai 1938-aisiais. Apskaičiuoti, ar šalies saugumas pakankamas, galima, įvertinus, kiek turime draugų aljanse, ir kokios yra potencialaus priešo geopolitinės aspiracijos.

Pateiksiu pavyzdį: Teksaso respublika, atsiskyrusi nuo Meksikos, atsisakė savo trumpos nepriklausomybės ir po dešimties metų priėmė JAV pasiūlymą ją aneksuoti. Taip buvo pasirūpinta Rio Grande siena su Meksika, su kuria vyko karas. Taigi federacija gali pasiūlyti apsaugą, bet viskas priklauso nuo aplinkybių. Klausimas juk toks: ar Baltijos šalys yra tiek svarbios ES, kiek naftos pritvinkęs Teksasas buvo svarbus JAV?

Savo knygoje „Perkuriant Europos viziją“ (Re-visioning Europe) skaitytojų klausiate: „Kur yra Europa?“ Ir atsakote: „Europa atrandama tik etniniuose paribiuose [...] ten regionai suprantami ekologiniame kontekste [...] gyvenamosios erdvės su benusitrinančiomis ribomis, o ne su tvarkingai nukirptomis linijomis.“⁵

Ar galima teigti, kad jums Europa – tai ne geografinė erdvė su kažkoku centru, kurio viduryje būtų galima iškelti vėliavą tarsi Šiaurės poliuje, o išsimėčiusi multikultūrinė gimtųjų vietų, tėviškių sankaupa?

Prieš keletą metų Stanisławas Mucha sukūrė nuostabų filmą „Centras“ (*Die Mitte*), kuriame mėgino nustatyti Europos centrą.⁶ Jis aplankė keletą vietų tarp Vokietijos *Rhineland* ir Rytų Lietuvos. Visos tos vietos pretendavo į Europos centrą. Mano knygos viršelyje įdėta nuotrauka su geografiniu Europos centru šiauriau nuo Vilniaus, kaip tą apskaičiavo prancūzų geografa.

Viskas priklauso nuo to, kaip suvokiate Europą, t. y. kur brėžiate jos ribas ir ką laikote centriškumu. Ar kalbame apie geometrinį centrą, ar apie gravitacijos centrą, ar apie dėmesio centrą? Sąrašas beveik neišsemiamas.

Čia svarbūs du dalykai: pirma, tėviškė turi būti nuolat atkurdinėjama, laikantis tradicijų. Jei tėviškė sustings-ta laike, ji netenka autentiškos *praxis* ir tampa paveldu. Antra, tėviškė yra parapijinis graikų *παρα-οἶκος* – „prie namo“ etnologine prasme, kai kalbama apie giminystę su bendruomene. Tačiau tai nereiškia, kad žiūrima tik į vidų, gyvenant uždariai. Greičiau tai noras priklausyti ekologinei erdvei. Šis *οἶκος* susipynęs su platesniu pa-sauliu globaliame santykių tinkle. Nors yra išsąknyjęs tvirtai ir būtinai lokaliai, jis vis dėlto negali būti suvo-kiamas be globalaus konteksto.

Kosmopolitizmo ir transnacionalumo eroje madi-nga sakyti, kad tėviškė ten, kur aš esu (*Heimat ist überall wo ich bin*). Nesu tikras dėl tokios „laisvai vaikštinėjan-čios“ tėviškės. Manychiau, tai grynas neoliberalios fanta-zijos vaisius. Tėviškės aktualizavimui reikia įsipareigo-jimo. Jei nesiimama aktyviai puoselėti gimtosios vietos (*beheimatung*), tėviškė tampa beprasme, tuščia sąvoka.

Norėčiau aptarti ir Lietuvos tapatybės santykių su at-mintimi. Istorikai įpratę konstruoti ją arba žvelgdami per Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prizmę (entu-ziastingai įtraukiamas ir Lenkijos kultūrinis paveldas), arba pasitelkdami Baltų genčių takoskyrą, nors šiuolai-kinės Lietuvos lietuviškumą nuo Baltų genčių skiria kele-tas slaviškosios LDK amžių.

Tačiau yra ir trečias pasirinkimas – Klaipėdos regio-nas su Mažosios Lietuvos istorija. Juk kelių į modernių lietuvių kalbą ir suverenią valstybę, kaip filologinį ir po-litiškai antilenkišką 1918-ųjų projektą, nutiesė Mažosios Lietuvos intelektualai. Kristijonas Donelaitis – vienas iš didžiausių lietuvių kalbos šauklių.

Kaip pasverti du konkuruojančius atminties sluoks-nius – vienas būtų LDK su lenkišku prieskoniu, kitas – Prūsų Lietuva su vokišku prieskoniu? Juk akcentuojant vieną, išstumiamas kitas ir tai turi ideologinių pasekmių tautinės tapatybės sanklodai.

Daug šiuolaikinių valstybių kilo iš XIX a. nacionaliz-mo, o dabar atranda save ikoniškose teritorijose, kurios yra esminės jų tautinei tapatybei. Tačiau tos teritorijos visiškai arba dalinai atsidūrusios už valstybės politinių ribų – tokia ikona yra Olsteris Airijai, Karelija – Suo-

mijai, Šlezvigas – Danijai, Transilvanija – Vengrijai, Makedonija – Graikijai, Navara – Baskijai. Tačiau nė vienas iš tų pavyzdžių neatitinka Lietuvos atvejo.

Suomija irgi žvelgia dviem kryptimis – į Švediją ir į Rusiją. Bet Karelija, kurios diduma driekiasi Suomi-jos Rytuose ir Pietuose, turi ypatingą svarbą tautiniam naratyvui, nors daug kas (jei ne dauguma) iš Karelijos folkloro rinkėjų ir leidėjų buvo švedų kilmės. Tokio pobūdžio prieštaravimai tautų kūrimosi įkarštyje buvo gana dažni, antai geilų atsigavimą Airijoje sveikino bri-tų protestantai, vienas iš jų tapo pirmuoju Airijos Res-publikos prezidentu.

Baskija, baskų šalis, irgi žvelgia dviem kryptimis – į Ispaniją ir Prancūziją. Tačiau tautinis naratyvas labiau susitelkęs ties Navara, senovės baskų kunigaikštystė, negu ties etniškai baskiška provincija Pirėnuose. Šian-dien Navara yra atskiras autonomiškas Ispanijos regio-nas be baskų, nepriklausantis Baskijai. Tai nelengvas iššūkis tautiniam naratyvui ir ateities vizijai.

O kurgi tuo atžvilgiu yra atsidūrusi Lietuva? Lenkiš-kas naratyvas istoriškai ryškesnis, bet nenuvertinkime ir Abiejų Tautų Respublikos – lietuviško kūrinio, val-dant Jogailos dinastijai. Taip ir škotai sukūrė Jungtinę Karalystę, sėkmingai valdomi Stiuartų dinastijos.

Tarp šių dviejų valstybių esama daug paralelių, ku-rias patyrinėsime kitą kartą. Dabar vertėtų paminėti, kad ryšys su Lenkija iš tikrųjų stiprus, bet čia, kaip ir visose paribių teritorijose, tapatybes sunku apibrėžti – slavų tuteišiai arba vokiečių *hiesige* atsisako būti kate-gorizuojami tautinės valstybės ribose.

Mažoji Lietuva – tai jau kas kita. Lietuvininkai buvo ir yra paribio žmonės, tie savotiški *hiesige*, kurie buvo tiek vokiečiai, tiek lietuviai, bet tuo pat metu nei vieni, nei kiti, galintys būti vienu kitame, taip kaip šlezvigeris nėra nei vokietis, nei danas, greičiau savos rūšies žmogus.

Diduma Mažosios Lietuvos šiandien priklauso Lietuvos Respublikai, bet apčiuopiama Suvalkijos dalis kartu su Suvalkų miestu yra Lenkijoje. Žvel-giant iš nacionalinės perspektyvos, lietuvių tautos integralumas pažeistas keliuose frontuose, bet rei-kia siekti susitaikymo. Tautinės tapatybės karkasas paprastai remiasi teritorija. Net „globalaus baskiš-

kumo“ diskursas, anot kurio etniškumą galima sau prisiskirti bet kurioje vietoje, teritorijos imperatyvą laiko išskirtiniu, braižydami žemėlapi pagal linijas, atskiriančias „mus“ nuo „jų“.

Konkuruojančios atmintys gali išprovokuoti konfliktą, bet gali suteikti ir kūrybinės galios. Tai priklauso nuo mūsų pasirinkimo. Tradicinis nacionalizmas, greta kitų dalykų, visada buvo gynybinis mechanizmas. Klausėte apie geopolitiką, ES ir Rusiją. „Lietuviškumas“ gali duoti impulsą, kad susitelkę individai pasipriešintų užsienio agresoriui. Jūsų kova už nepriklausomybę jau parodė, kad lietuviškumas yra tam pajėgus. Bet jei kalbėsime apie savigyną, tai konkuruojančios atmintys skaldo ir silpnina potencialią rezistenciją. Tad tautinės tapatybės gynimo labui, argi ne geriau būtų vieningai veikti su sąjungininkais, remiantis tokiais bendromis vertybėmis kaip laisvė, lygybė, bendrumas, užuot pasiklojus vien istorine atmintimi ir etniniu atsidalijimu? Tai sustiprintų tiek saugumą, tiek tarpusavio pasitikėjimą.

Kita vertus, konkuruojančios atmintys gali virsti kūrybine galia, jeigu abi pusės, gerbdamos viena kitą, įsitraukia į kultūrinį bendradarbiavimą.

Dėkoju už pokalbį.

- ¹ Gregory Bateson, Don D. Jackson, Jay Haley, and John Weakland (1956), 'Toward a Theory of Schizophrenia', *Behavioral Science* 1(4): 25–254.
- ² Sigmund Freud (1930), *Das Unbehagen in der Kultur*, Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- ³ Quoted in World Editors Forum (2015), *Trends in the Newsroom; Journalism after Charlie* <http://blog.wan-iffra.org/2015/07/14/trend-in-the-newsroom-journalism-after-charlie> (accessed 12 August 2015).
- ⁴ See, e.g., Steerpike (2015), 'Coffee Shots: Je suis Cecil', *The Spectator*, 4 August <<http://blogs.spectator.co.uk/steerpike/2015/08/coffee-shots-je-suis-cecil/>> (accessed 12 August 2015).
- ⁵ Ullrich Kockel, (2010). *Re-Visioning Europe: Frontiers, Place Identities and Journeys in Debatable Lands*, Palgrave.
- ⁶ Stanisław Mucha, (2004). *Die Mitte*, strandfilm.

**Prenumeruokite
KULTŪROS BARUS**
ir įsitikinsite, kad su
skaitančiu skaitomasi

Metinė prenumerata –
tik **60 Lt / 17,38 Eur.**
Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti
žurnalą į užsienį, su
pristatymu oro paštu, tai
kainuos **180 Lt / 52,13
Eur** arba kita valiuta pagal
esamą kursą. Norintys už(si)
sakyti *Kultūros barus* į užsienį
turėtų kreiptis į *Kultūros barų*
redakciją adresu Latako g. 3,
01125 Vilnius, Lietuva;
el. paštas:
kulturosbarai@gmail.com
arba į *Kultūros barų* atstovę
JAV Mariją Paškevičienę
 adresu 306 55th Place,
Downers Grove IL
60516–1537, USA;
el. paštas: hmpask@juno.com

Almantas SAMALAVIČIUS

UŽKALBĖTOJŲ IR ŠUNDAKTARIŲ VAISTAI AUKŠTOJO MOKSLO NEGALAVIMAMS GYDYTI

Kiekvieną mėnesį, savaitę, o ir dažniau žiniasklaida praneša Lietuvos gyventojams, kokia grėsminga, pasibaisėtina, tiesiog apokaliptiška šalies aukštojo mokslo, ypač universitetų, būklė. Daugybė asmenų, įtikėjusių pranašiškomis savo galiomis, skelbia neišvengiamą krachą, netrukus ištiksiantį visą Lietuvos aukštojo mokslo sistemą, tarsi varžytąsi tarpusavyje, kuris sukurs šiurpiausią, kraupiausią, kraują labiausiai stingdantį universitetų pelnyto galo paveikslą. Aukštasis mokyklas su keistu sadomazochistiniu pasimėgavimu taršo visi, kas netingi, – šalies ekonominės raidos perspektyvomis susirūpinę darbdaviai, verslo ir pramonės asociacijų vadovai, pažangos idealais kliedintys politikai, atgrasių visuomenės ydų priežastis bandantys nustatyti žurnalistai... Neatsilieka ir kai kurie drąsių, vizionieriškų užmačių ir ambicijų neslepiančios universitetų administratoriai, veikiausiai pajutę, kad šią nelemtą akimirką pagaliau išmušė ir jų valanda. Asmenys, kurie ketvirtį amžiaus buvo priversti stumdytis ministerijų koridoriuose, minti Vyriausybės priimamojo slenksčių, maldaudami šykščiai seikėjamų valstybės dotacijų, šiandien keliauja iš vieno televizijos kanalo į kitą, dosniai dalydamiesi savo įžvalgomis, kas kaltas dėl aukštųjų mokyklų kolektyvinės komos ir kaip ją įveikti. Į visuotinį šurmulį, suprantama, įsitraukia ir savo atžalų ateitimi susirūpinę būsimųjų studentų tėveliai, ir patys abiturientai, atsidūrę ties nelengvo pasirinkimo slenksčiu. O ką jau ir kalbėti apie tūkstančius mažai raštingų

ar suvis beraščių anonimų, liejančių tulžį interneto platybėse, užtvindytose nežaboto įtūžio ir keiksmų...

Krinta į akis, kad šią gausią, tačiau mažai ką bendra tarpusavyje turinčių asmenų draugiją vienija keletas dalykų. Pirmiausia, savo pranašystėmis visi jie nė kiek neabejoja, antra, yra šventai įsitikinę, kad kuo tiksliausiai diagnozuoja šalies aukštojo mokslo ligas ir žino pačius veiksmingiausius (neretai ir pigiausius) namudinius vaistus joms gydyti. Norite pavyzdžių? Maloniai prašome: „*Jau ne kartą esu sakęs, kad susiklosčiusi situacija kelia grėsmę valstybės ateičiai: švietimo tikslas – paruošti kokybiškus specialistus. [...] Universitetų turėtų būti mažiau ir tai turėtų būti politinis sprendimas. Kita vertus, galima būtų užkelti kartelę stojantiesiems*“, – neseniai LRT surengtame pokalbyje aiškino Vilniaus licėjaus direktorius Saulius Jurkevičius.¹ Nuo jo neatsiliko Lietuvos pramonininkų konfederacijos ir Nekilnojamojo turto plėtros asociacijos prezidentas Robertas Dargis, pastaruoju metu nuolat šmėžuojantis viešojoje erdvėje ir pasisakantis visomis temomis: „*Kalbant apie aukštąsias mokyklas, mes jų milijonui gyventojų turime keturis kartus daugiau negu Europos vidurkis. [...] Nesakau, kad universitetus reikia uždaryti, juos reikia jungti, bendrinti programas*.“² Dar šiurpesnį vaizdą piešia žodžių į vatą nevyniojantis žurnalistas ir publicistas Rimvydas Valatka, LRT klausytojams ne per seniausiai priminęs prieš pustuzinį metų plačiai nuskambėjusią „bylą“, kaip Viktoras Uspaskichas gavo magistro diplomą. Beje, lyg

tyčia pamiršo pridurti, kad nešvari istorija susijusi ne su kuriuo nors kitu, o su Kauno technologijos universitetu, kurį šiandien kai kurie komentatoriai, pavyzdžiui, Leonidas Donskis, visai nesivaržydami tituluoja „*Lietuvos MIT'u*“ (apeliuojama į pagarsėjusį JAV Masačusetso technologijos institutą, nors pats KTU vadovas Petras Baršauskas kol kas tik deklaruoja tokio lygiavimosi siekį, toli gražu dar netapusį realybe).

Valatka teigia: „*Toks aukštasis mokslas, kai milijonui gyventojų tenka net 15 aukštųjų mokyklų, kai ES vidurkis tėra 5, negali būti konkurencingas niekaip. Ar susimąstėte kada, kuo mūsų universitetai panašūs į rajonines ligonines? Pirmiausia, jų yra daug. Antra, tiek ligoninėse, tiek aukštosiose mokyklose milžiniška pinigų dalis išrūksta per kaminą. Net 20 proc. aukštajam mokslui skirtų biudžeto pinigų tenka pastatams išlaikyti ir šildyti.*“³ Komentaras baigiamas dar sodresne ir niūresne gaida: „*Mat į tokį mažmožį, kaip kažkuo pagrįstos žinios, dauguma šalies aukštųjų mokyklų seniai nebekreipia dėmesio. Priešingai, aukštosios mokyklos, kurių turime net 47, gaudyte gaudo nemokytinus, bet pinigus galinčius mokėti silpnapročius ir po kelerių metų išduoda jiems tikrus aukštojo mokslo diplomus.*“⁴

Kaip ir galima buvo tikėtis, emocingas, tiek turiniu, tiek retorika atvirai provokuojantis komentaras nutrūks-ta pačioje įdomiausioje vietoje – ten, kur radijo laidos klausytojas (mokesčių mokėtojas), susirūpinęs aukštojo mokslo ateitimi, pagrįstai tikėtusi išgirsti, kuriose konkrečiai aukštosiose mokyklose telkiasi tie pasiturintys „silpnapročiai“, kad žinotų, kurios iš jų teikia visiškai Beverčius diplomus. Sąmoningai ar ne, tačiau atsakyti į šiuos klausimus paliekama nuolatinių apokaliptinių pranašysčių ne juokais išgąsdintų klausytojų vaizduotei. Kaip tą vaizduotę drumsčia minėti svarstymai apie aukštojo mokslo ateitį, numanyti nesunku. Gausūs anoniminiai komentatoriai, bent jau didžioji jų dalis yra (arba skelbiasi) įsitikinę, kad jokios reformos Lietuvos aukštojo mokslo nebeišgelbės, esą tokios pastangos vertos tik tiek, kiek bandymai atgaivinti numirėlį. Bene vienintelė išeitis – elgtis taip, kaip kadaise pasielgė biblinis Nojus, matydamas visuotinio tvano grėsmę. Sumeistravus savo „laivą“ (t. y. įgijus gimnazijos diplomą ir pasi-

rūpinus šiokiomis tokiomis lėšomis) nešti kudašių kuo toliau nuo Lietuvos. O užsienyje nebrangiai dalijamų kokybiškų žinių įgijusiems tautiečiams patariama šiukštu negrįžti į lietaus plakamą tėvynę...

Skaitydamas tam tikrų išvalgų nestokojantį Valatkos komentarą, nejučia suglumsti. Gal autorius, rūšiomis kalviniškomis intonacijomis pamokslaujantis aukštosioms mokykloms ne tik dėl to, kad jos lavina „silpnapročius“, bet ir dėl to, kad šaltesniu metų laiku šildo savo pastatus, pamiršo, kokioje klimato juostoje gyvename? Argi dalis lėšų, tenkančių universitetams, neišrūksta per kaminus Anglijoje, Švedijoje, Suomijoje?.. Kita vertus, gal jam norėtusi, kad studijos ir mokslo tyrimai būtų vykdomi jurtose ar po šiaudų kupeta? Kad ir kaip ironiškai toks pasiūlymas skambėtų, tenka pripažinti, jog aplinkosaugos požiūriu tai gana įdomi perspektyva...

Dalis inteligentiškų, prasilavinusių žmonių, šiaip jau lyg ir nestokojančių gebėjimo remtis sveika nuovoka, puikiai skiriančių pelus nuo grūdų, šią Dievo dovaną iškart praranda, ėmę svarstyti aukštojo mokslo reikalus. Neseniai per vieną rašytojų susibūrimą žinoma vertėja man išaiškino „siaubingai nekokybiško“ aukštojo mokslo galutinį nuosmukį lėmusias „tikrąsias“ priežastis. Pagrindinės yra dvi – apgailėtinais menki dėstytojų atlyginimai ir tai, kad „bėgiojama“ po keturias ar penkias aukštąsias mokyklas, bandant sudurti galą su galu. (Panašiai viešumoje ne per seniausiai svarstė ir vienas senokai Lietuvoje nesilankęs išeivijos profesorius.) Neginčydamas pirmojo teiginio, kuris iš dalies pagrįstas – atlyginimai neprilygsta ne tik ES vidurkiui, bet yra gerokai mažesni ir už mokamus Lenkijoje ar Estijoje, mėginau mielai kolegei paaiškinti, kad ji nėra gerai informuota: Lietuvos įstatymai griežtai draudžia dėstytojams valstybinėse aukštosiose mokyklose turėti daugiau kaip pusantro etato krūvį. O privačių aukštųjų mokyklų mūsų krašte nėra daug, jos palyginti nedidelės, tad visų „lakstančiųjų“ negalėtų įdarbinti net labiausiai norėdamos. Pašnekovė liko nepalenkiamą. Nepavyko jos įtikinti, kad ne tik pas mus, bet ir visame pasaulyje, ypač Vakarų šalyse, kurios didžiuojasi geriausiai reitinguojamais universitetais, profesūra, be pagrindi-

nio darbo, t. y. dėstymo studentams, turi galybę kitų akademinų pareigų: vykdo mokslinius tyrimus, rengia paraiškas, kad gautų tiems tyrimams paramą, vadovauja bakalauro ir magistrų diplominiams darbams, daktarų disertacijoms, redaguoja mokslo žurnalus, recenzuoja kolegų straipsnius ir knygas, rengia lokalius, nacionalinius ir tarptautinius mokslo renginius, skaito juose pranešimus, dalyvauja diskusijose, retsykais verčia kolegų mokslo veikalus, atlieka mokslines ekspertizes, konsultuoja valdžios įstaigas, fondus, nevyriausybinės organizacijas, verslo įmones ir t. t. Beje, už dalį šių „neprivalomai privalomų“ darbų gauna ir šiek tiek tokias (retsykais nemenkas) papildomas pajamas. Nenusisėkęs bandymas pasikeisti nuomonėmis kelia įtarimą, kad Lietuvoje ir toliau sėkmingai klesti gaudų kultūra, išsikerojusi dar sovietmečiu, nepaisanti nei faktų, nei argumentų.

Gaudų kultūros šešėliai šmėsčioja ir anksčiau cituotų švietimo, verslo, žiniasklaidos atstovų teiginiuose. Faktai suplakami su įsivaizduojamais, apytikriais, net visai tiesos neatitinkančiais dalykais. Panagrinėkime šią mišrainę atidžiau. Iš pradžių pasvarstykime, ko vertas taip dažnai kartojamas teiginys, kad Lietuvoje esama gerokai daugiau universitetų, apskritai aukštųjų mokyklų negu kitose Europos šalyse. Nekreipkime dėmesio į tokias neesmines smulkmenas, kad vienam aukštojo mokslo problemų žinovui atrodo, neva ES vidurkį viršijame keturis, o kitam – jau visus penkis kartus (jų ištarmėse yra gerokai rimtesnių prieštarų). Pirmiausia pasiaiškinkime, ar teiginys apie skandalingai didelį Lietuvos universitetų skaičių priskirtinas faktui ar nuomonei? Kiekvienas išsilavinęs žmogus žino, kad nuomones skirti nuo faktų ragino jau Platonas.

Vilniaus universiteto profesorius Rimantas Želvys, aptardamas kai kuriuos aukštojo mokslo mitologijos aspektus, cituoja buvusį VU rektorių, o pastaruoju metu aktyvų politiką socialdemokratą Benediktą Juodką, kuris irgi sako, kad Lietuvoje aukštųjų mokyklų akivaizdžiai per daug, nes Europoje „normaliomis aplinkybėmis būna vienas universitetas kiekvienam milijonui gyventojų“. Aukštojo mokslo analitikas Želvys parodo, kad toks teiginys smarkiai prasilenkia su tikrove: „Nesunku šiuo klausimu rasti statistikos internete. Jungtinėje

Karalystėje yra 123 universitetai (65 milijonai gyventojų), Nyderlanduose 37 universitetai (17 milijonų gyventojų), Austrijoje 36 universitetai (17 milijonų gyventojų), Švedijoje 17 universitetų (9,8 milijonai gyventojų), Norvegijoje 17 universitetų (5,2 milijono gyventojų), Suomijoje 16 universitetų (5,5 milijono gyventojų). Tai skaičius tik universitetų, neįtraukiant kolegijų ir taikomojo pobūdžio bei mokytojų rengimo aukštųjų mokyklų. Tad tose šalyse po universitetą tenka pusei ar trečdaliui milijono gyventojų. Dėl šios priežasties Lietuvai, turinčiai beveik tris milijonus gyventojų, visiškai tinka devyni universitetai, o jei prie šio skaičiaus nepriskirsime karo ir meno, muzikos ir teatro akademijų, iš esmės beveik tiek šiuo metu jų iš tikrųjų ir turime.“⁵

Bet gal šios klestinčios šalys, turinčios ir po keletą pasauliniuose reitinguose neblogai atrodančių universitetų, kuo puikiau išsiverčia be jokių kitų specializuotų ar neuniversitetinių aukštųjų mokyklų, kurių mes, kaip teigia Lietuvos aukštojo mokslo „chirurgai“, irgi turime gerokai per daug? Nešvaistydami laiko tuščioms spėlionėms, pasiremškime statistika. O ji rodo, kad, pavyzdžiui, Nyderlandai iš viso turi 60 aukštųjų mokyklų, Švedijoje, kurios gyventojų skaičius gerokai mažesnis, jų yra net 53 ir artimiausiu metu, regis, neketinama to skaičiaus mažinti.⁶ Visi norintys gali pasidomėti ir kitų Europos Sąjungos šalių aukštojo mokslo statistika, skelbiama internete. Ji tikrai neparemia klaidingo, bet nuolatos įkyriai kartojamo teiginio apie tariamą universitetų ir aukštųjų mokyklų perteklių Lietuvoje. Prie profesoriaus Želvio pateikto sąrašo galima pridurti ir Belgiją, kurioje gyvena 11 milijonų žmonių ir veikia 17 universitetų. Nors tikslaus šios šalies aukštųjų mokyklų skaičiaus paskubomis nustatyti nepavyko, kai kurie interneto šaltiniai skelbia, kad jų yra ne mažiau kaip 83, kiti (pavyzdžiui, www.webometrics.info) nurodo net 91. Beje, net mažutė Islandija, (tiesa, nepriklausanti Europos Sąjungai) su 323 000 gyventojų, *webometrics* duomenimis, turi 8 aukštąsias mokyklas.

Atidžiau patyrinęs šiuos statistinius duomenis, teiginys apie nepadoriai didelį Lietuvos universitetų skaičių ima bliūkti it oro balionas. Bėlieka klausti, kodėl ne rimtomis ir atsakingomis procedūromis, bet muilo bur-

bulais siekiama gydyti aukštojo mokslo negalavimus? Ar gydytojams jau nebereikia turėti jokių kvalifikacijų? Nejaugi sveikos nuovokos nepraradusiam žmogui neaišku, kad sumetus krūvon keleto nustekentų elgetų „terbas“ (sustambinus universitetus), jų bendras „turtas“ ne kažkiek tepadidės?

Plaukai šiaušiasi, klausantis, kaip „drąsiai“ kai kurie dabartiniai aukštojo mokslo problemų „specialistai“ televizijos ir radijo laidose žarstosi abejotinais faktais. Antai minėtame LRT pokalbyje pasisakęs Robertas Dargis tvirtino, kad viena iš didžiausių mūsų akademinės sistemos bėdų – neapsakomai didelis periodinių mokslo leidinių kiekis, jų yra net trys šimtai (*sic!*). Iš kur ištrauktas šis skaičius, belieka spėlioti. Pramonininkų „galva“ rimtu tonu skelbia: *„Dabar visa mokslo sistema universitetuose yra orientuojama į mokslo žurnalus. Nuo to, kiek skelbiama šiose žurnaluose, priklauso universiteto finansavimas. O „vargšė“ Švedija turi tik 8 mokslo žurnalus. Taigi, į ką investavome, tą ir turime.“*⁷ Dalis šio teiginio turi tam tikrą pagrindą: iš tikrųjų pastaraisiais metais finansuojant mūsų šalies universitetus, daug lemia vadinamosios „mokslo produkcijos“ rodikliai (gerai tai ar blogai, būtų atskira kalba). Tačiau „pasibaisėtina“ lietuviškų mokslo žurnalų skaičių vis dėlto reikėtų kažkuo pagrįsti. Kita vertus, taip drąsiai į eterį mestas komentaras turėtų paskatinti rimčiau pasidomėti, ar kaimyninės Šiaurės šalys, ypač Švedija, šiuo požiūriu tokios „vargšės“, kaip skelbia ponas Dargis? Atrodo, čia irgi gerokai prasiilenkta su tikrove. Apsiribosiu tuo, ką greitosiomis radau internete: antai Stokholmo universiteto leidykla informuoja leidžianti 4 mokslo žurnalus, Geteborgo universitetas – 6 atviros prieigos mokslo žurnalus (beje, nudžiugino faktas, kad juose skelbia mokslinius straipsnius ir VU kalbininkai anglistai). Geteborge įsikūrusi elektroninė leidybos agentūra pristato net 21 pačių švedų leidžiamą atviros prieigos mokslo žurnalą.⁸ O kur dar kitų keliolikos Švedijos universitetų leidyklos?

Beje, visa ši informacija prieinama viešai, tad gali kilti pagrįstas klausimas ir apie tokias laidas rengiančių žurnalistų, jų prodiuserių profesionalumą. Argi ne jie turėtų tikslinti savo kalbinamų asmenų klaidinančius

pareiškimus? Ar laidų dalyviai gali pliaukšti viską, kas užteina ant seilės?

Dar vienas abejotinas teiginys, kuriuo dažnai spekuliuojama mūsų kontekste, – tvirtinimas esą tik labai stambūs universitetai gali užtikrinti tinkamą studijų ir mokslo tyrimų kokybę. Ši nuomonė, kažkodėl įgijusi fakto statusą, neretai pasitelkiama, bandant pagrįsti prielaidą, kad esminės Lietuvos aukštojo mokslo problemos bus išspręstos tik tada, kai sujungsime, sustambinsime universitetus. Netvirtinu, kad tokia nuomonė klaidinga, bet ar ji išties tokia pagrįsta, kaip daug kas įsivaizduoja? Ieškant atsakymo, ne pro šalį pasidairyti po kitų šalių akademinius kontekstus. Štai kad ir Didžioji Britanija, pasižyminti itin dideliu universitetų, kitų aukštųjų mokyklų skaičiumi ir įvairove. Oficialiais duomenimis, šioje šalyje 2013 m. buvo net 163 universitetai (beje, tai gerokai skiriasi ir nuo statistikos, pateikiamos Želvio straipsnyje – ten minimi 123). Tačiau patys didžiausi iš jų – Atvirasis universitetas (turintis 150 840 studentų) ir Londono universitetas (140 405 studentai) tiek pasauliniuose, tiek nacionaliniuose reitinguose neprilygo dviem geriausiems Jungtinės Karalystės universitetams Oksfordui ir Kembridžui (pastarajame mokėsi gerokai mažiau – 19 580 studentų) ar kitoms šalyje ir tarptautiniu mastu aukštai vertinamoms aukštojo mokslo institucijoms – Šv. Andrejaus universitetui (9735 studentai), Londono ekonomikos mokyklai (10 145 studentai). Kai kuriose gerai vertinamose specializuotose Anglijos aukštosiose mokyklose (pirmiausia menų) mokėsi vos po kelis šimtus studentų, pavyzdžiui, Karališkojoje muzikos akademijoje – 745, o garsiajame Courtauld meno institute dar mažiau – vos 460 studentų. Senas tradicijas turinčius, pasaulyje garsius akademinius „nykštukus“, jei vertintume miglotais mūsų „reformatorių“ kriterijais, derėtų nedelsiant sujungti ir sustambinti.

Nors pastaruoju metu Jungtinės Karalystės universitetus purto chroniška neoliberalių reformų karštinė, tačiau įkyri idėja, kad būtina jungti neva „neleistinai“ mažas aukštąsias mokyklas, ten kol kas nedomino.

Aukštojo mokslo analitikais apsimesantys Lietuvos verslo ir pramonės organizacijų atstovai nevengia pik-

tai pabarti universitetų už tai, kad plėtojamose humanitarinių ir socialinių mokslų studijos, kurios, visažinių manymu, neduoda jokios naudos valstybės ekonomikai, netgi stabdo aukštojo mokslo pažangą. Tačiau net probėgšmais dirstelėjus į tai, koks procentas studentų humanitarines studijų programas renkasi kitose, ekonomiškai mus gerokai pranokstančiose šalyse, rodo, kad ir vėl verslo galiūnai šauna pro šikšnelę. Antai Suomijoje, oficialiais duomenimis, 2013 m. humanitarinius dalykus ir edukologiją studijavo 25 proc. studentų, 26 proc. – verslo vadybą ir tik 19 proc. – technologinius mokslus... Tačiau tokios akademinių programų proporcijos, regis, visai netrukdo Suomijai garsėti kai kuriose aukštųjų technologijų srityse ir niekas neišvėlgia humanitarikos grėsmės valstybės ekonomikai.

Užuot postringavus apie Lietuvos aukštąsias mokyklas užplūdusius mokius „silpnapročius“, derėtų pasvarstyti, kodėl vis daugiau abiturientų, baigiančių senų seniausiai ministro Dariaus Kuolio reformuotas mokyklas ir gimnazijas, stokoja elementarių mąstymo ir rašymo įgūdžių, kodėl taip menkai lavinama istorinė atmintis, kodėl aklai kliaujamasi technologiniu „blefu“, kokią įtaką dabartinei jaunuomenei daro vaizdinių kultūra... Galiausiai svarbu įvertinti ir pačias kadaise plačiai išliaupsintas viduriniojo mokslo reformas, kurios, jei pamenate, buvo skirtos ugdyti kritiškai mąstančius, atsakingus piliečius... Jei rastume atsakymus į šiuos ir kitus klausimus, galbūt taptų šiek tiek aiškesnės ne tik dabartinės universitetų problemos, bet ir jų vaidmuo, modeliuojant ir kuriant Lietuvos ateitį.

Vietoj išvadų

Lietuvos universitetai iš tikrųjų turi daugybę ydų ir bėdų. Tačiau jų atsikratyti tikrai nepadės tokie spekuliatyvūs ir abejotini kokybės kriterijai kaip „optimalus“ universitetų dydis. Užuoat nuosekliai ir išsamiai aiškinęsi *realias*, o ne įsivaizduojamas universitetų problemas, pavyzdžiui, neoliberalių galios diskursų poveikį europinei aukštojo mokslo sistemai, universitetų istorinės raidos kontekstus ir jų dinamiką, dabartinių institucijų vidines kolizijas, sąsajas su globaliais ir regioniniais išorės veiksniais, val-

dymo ir administravimo formų ir būdų kaitos prieštaras, daugelį kitų svarbių dalykų, aukštojo mokslo ligas skubama gydyti, pasitelkus gerai pažįstamus ritualinius užkalbėjimus ir paskubomis suplaktus namudinius vaisius. Nors Susana Sontag kadaise pašiepė Vakarų kultūros polinkį socialines ir kultūrines problemas aiškintis, pasitelkus ligos metaforą, tačiau tokia raiška neabejotinai turi stiprų retorinį „užtaisą“. Tad neieškodamas lankesnių metaforų, savo trumpą svarstymą baigsiu taip: namudiniai receptai, kuriuos viešojoje erdvėje su dideliu ūpu aukštosioms mokykloms dalija kai kurie verslo, pramonės ir žiniasklaidos atstovai, primena chroniško radikulito gydymą laisvinamaisiais. Net ir neturintiems specialaus medicininio išsilavinimo aišku, kad tokiomis priemonėmis šio negalavimo įveikti nepavyks. Antra vertus, ne paslaptis, kad netinkamas gydymas gali turėti itin liūdnų pasekmių. Vienas anglų istorikas aprašė, kaip kadaise buvo gydomas anglų monarchas, ištiktas sunkios nežinomos ligos. Karališkieji šundaktariai gydė ligonį, pasitelkdami visus jiems žinomus „efektyvius“ metodus: pakaitomis murkdė į karštą ir šaltą vandenį, kas kelias valandas chirurgiškai nuleisdavo kraują, periodiškai girdė vimdomaisiais, ant krūtinės dėjo rupūžes, dieną naktį darydavo kitas aktyvaus sveikatinimo procedūras. Pasak istoriko, tokie metodai ir sveiką žmogų būtų nuvarę į kapus, nenuostabu, kad monarchas jam skirto gydymo irgi neištvėrė... Apie tai vertėtų pamąstyti, prieš imantis naujų reformų, kurios esą jau tikrai pagydyt negaluojančią aukštojo mokslo sistemą. ■

¹ Vilniaus licėjaus direktorius S. Jurkevičius: situacija švietime kelia grėsmę valstybės ateičiai, www.propatria.lt

² Ten pat.

³ Rimvydas Valatka. Universitetai bukalgalvams, www.bernardinai.lt

⁴ Ten pat.

⁵ Rimantas Želvys. The Mythology of Higher Education and Its Regional Context, *Lituanus: the Lithuanian Quarterly*, Volume 61:3 (2015), p. 21.

⁶ Žr. www.thecompleteuniversityguide.uk

⁷ Vilniaus licėjaus direktorius S. Jurkevičius: situacija švietime kelia grėsmę valstybės ateičiai, www.propatria.lt

⁸ Žr. www.swedishscientificpublications.com

LIMONAS

Aš gabalą turėjau o gal du
 limonas buvo geras kokio reta
 anuo garbių apaštalių metu
 ir į kavos virimo aparatą
 žvelgiu jau nusausėjusia akia
 išspausta taip kaip sultys iš limono
 ji džiaugias bent citrinos žievele
 kavos puodely paskutiniam mano
 limonas buvo geras o kava
 tai viskas kas iš gabalo man liko
 paskui bankrotas grotos velniava
 o dar vėliau gims geresnių dalykų
 kaip gabalą uždirbti arba du
 limonų vieną kitą ar jų mažą
 ir oriai riebių gabalą dedu
 į marmurinį savo unitazą

KILL BILL

Aš norėjau sugrįžti į veneciją
 ir aš užmušiau bilą debilą
 už sesterciją sese lukreciją
 kad ji kitą banditą pamilo
 ir nesako lai niekad kaligula
 tas kalėjimo vaikis kalės sūnus
 kad kiekvienas kuris su ja prigula

geresnės yra vertas gulėsenos
 nei po žemėm buldozerio užverstas
 į veneciją sese lukrecija
 nors gražus tavo veidas man užverktas
 nežygiuos gedulinga procesija
 bilas užverstas gal už sesterciją
 negailėk man kraujomaišos bučinio
 į veneciją taip kaip į pensiją
 o užmušt bilą buvo man būtina

AŠ NETIKĖJAU

Aš netikėjau tuo kad aš gimiau
 buvimo mano niekas neįrodė
 aš netikėjau tol kol pavargau
 ir aplinka neliko man bežodė
 girgždėt pradėjo svirnas ir giria
 o iš aruodo bitės pasipylė
 armonika pravirko ir kulka
 įskrido pro duris ir dingo tyliai
 keistų garsų o dar daugiau spalvų
 man netikėjimo pasaulis tapo
 aš netikėjau savo buvimu
 bet kėlėsi gimtadienis iš kapo
 sudaužė netikėjimo tabu
 ir persmelkė akimirką kiekvieną
 ir šiam pasauly netikrų stabų
 aš gimstant pajutau gimimo dieną

UFONAUTIKOS MUZIEJUS

Nesvyžių ufonautikos muziejų
ekskursijai kalbėjo mentalistas
iš kur kadaise mes visi atėjom
ir kad žmogus visatoje ne viskas
kad mums visiems reikėtų susispausti
šiek tiek daugiau nes vietos nepakanka
iš marso mefistofelis ir faustas
o veneriečiai ceiloną aplanko
šri lanką taiso enciklopedistas
bet jį tuoj žydas gidas nusodina
pas mus nesvyžių mėslo to pakanka
išeik jei pavadinimas klaidina
praryja marsijonis jį kaip kirmį
veiksmingas pavyzdinis eksponatas
ir sukasi ekskursija už širmos
kur laukia kitas gyvas ufonautas
kasiopėjos gyvis išopėjęs
o mentalistas paneria į transą
čia ekspedicijos naujos trofėjus
suteikim išgyvenimui jam šansą
padėti ekskursantai pasišovę
net šešetas jų sulenda į ryklę
iškart kasiopėjietis atsistoja
ir viską sublimuoja į tupyklę
kitoms nežemiškos gyvybės formoms
aplenkęs biurokratų formuliarą
nesvyžių jokios negalioja normos
nesvyžiuje mums būti baisiai gera
skanduoja garsiai būriui ekskursantų
į transą pasinėręs mentalistas
ir darosi iškart erdviau gyventi
žmogus tikrai visatoje ne viskas

AŠ SUTIKAU NAUJUS METUS

Nepastebėjau į menus įnikęs
ir garbindamas daugelį stabų
kaip palikau be palto veršėnikės
ir lietuvių tėvynę be tabu

kai žiūrą atgavau atsitokėjęs
toksinai išsisklaidė ir ūmai
big benas ėmė kalt kaip išprotėjęs
bei temzėj ūkt praplaukiantys laivai
policijai nešu aš pareiškimą
kad bekuriantį apvogė mane
jie reikalauja padaryt vertimą
ir iš manęs juos vienas juokas ima
nežino niekas kas ta lietuva
suprantama dar paltas veršėnikė
su ženklų nikelis bet kas ta lietuva
pripučiama šiaip ar gyva panikė
koks ūgis svoris ir akių spalva
visai priplaukę tie babajai cop'ai
be palto šalta balta ir gūdu
menai mane pražudė mizantropai
aš veršėnikės niekur nerandu
taip būna tiems kurie tabu sulaužo
ir ima garbinti daugelį stabų
ir plyšaujam eretikus ant laužo
speige su inkvizitorium abu

PRANAŠO ŽVAIGŽDĖ

Eskimai silkių būrį išlydės
pabarškins kaulais ir nugrimis į žiemą
o aš išeisiu pranašo žvaigždės
ieškoti kai laužai neįsižiebia
kada degtukai drėksta nuo maldų
ir prakeiksmų statinėje deguto
kai nuolat kraupią priežastį randu
neit niekur lyg to pranašo nebūtų
anei žvaigždės bet silkių būryje
išplaukiančiam į žiemą kalbos sklinda
kad reikia nuolat būti kelyje
nors tai yra žiauru ir pavojinga
ir kalbos šitos išmeta mane
į tamsą tartum rabio kojos spyris
ieškok žvaigždės o pranašas beje
jis gali būti ne visai dar miręs
toks pranašiškas oras kad jaučiu

kaip sausgyslės ir plaučiai atsigaua
antai švelnus dvelkimas žiburių
aure saulėlydžiai užglosto kauną
balti ir rožiniai drambliai aure
jų vilkstinė kaip rožinio karoliai
o kaip man netikėti šia žvaigžde
kuri taip pranašiška šviečia broliai

AŠ LIETUVA

Klausaus pušų ošimo andainykščio
čionykščio dauno fabulą girdžiu
ir persigandęs netveriu iš pykčio
kad vėl likau sėdėti po medžiu
kai tautą kelia iššūkiai statybų
ir masiniai kvailiojimai gamtos
aš nesulaukiu rašto socrūpybos
bei deramos šlovės ir pagarbos
akacija taip žydi kad ją skradžiai
nuo jos parfumų sukasi galva
ar tu poetas ima klausti medžiai
trumpai atrėžiu jiems aš lietuva
su tuo sutinka daunas ir balandžiai
pajutę kad yra šiek tiek mėsos
atsakyme kaip dešros ir skilandžiai
ir nė menkučio trupinio tiesos

DAR KARTĄ TA PAČIA TEMA

Paliovė skrist iš osvencimo bitės
ir mašalai ir aš tariau gana
užtenka man pirsnoti ir raivytis
tegu ateis gimimo man diena
prisiminiau kaip laukiau jos su baime
anksčiau kad mirsiu negu ji ateis
ir štai sušvito vasara mūs kaime
ežiukams su balionais pripūstais
aš broviausi pro sveikinimų pūgą
prie torto kad užpūsciau žvakutes
bet prisiminęs žąsiną moliūgą

anksčiau suėst suspėjo jį kažkas
kažkas ir mano vyną išmaurojo
bet dovanų dar liko tiek apsčiai
kad painiojosi spardomos tarp kojų
o kartais ir padauginę svečiai
tačiau negaila jų draugų man gaila
ir tų dienų kurios išsisklaidys
sakyki baime grįžtanti su meile
kas jei homero rožė nepražys

VĖŽYS

Podagrą kelia dzenas ir sarkomą
partkomas susirūpinęs labai
kaip pradangint viduramžių ikoną
tačiau vėžys rėplioja atbulai
vėžys žvaigždynuos tikras dzenbudistas
gimtadienį kaip traktorius atvilks
patenkintas bus buda ir papistas
ir net eustachijus nenusivils
tyri jo vamzdžiai jie taip švelniai groja
nurimki broli bus dar laiko bus
tik pažiūrėki kaip vėžys rėplioja
tik pažvairuoki koks jisai gražus

FACEBOOK'as

Mano profilis prašos remonto
mano profilis facebook'e ujamus
aptrupėjęs kaip bunkeris fronto
atvašynuos po kerpėm ir skujomis
miškuose mano profilis dieviškas
su meškėnais žiurkėnais ir ūdromis
mano profilis nusidėvėjęs
trenkia maurais česnakais ir kūdromis
ko nemato dievai mato facebook'as
naują raukšlę ant feiso be peisų
nuolat pusėn ne ton besikeisdamas
laukia bloger'is kol pasikeisiu
grožio peilio baksnojimais griaudamas

jau ir taip nebejautrų fasadą
kontribucijos vis reikalaujamas
už nevykstantį gėjų paradą
negrąžus visiškai mano profilis
neskenuojamas grimzta į nuodėmes
prieš gimimą jį pralošė protėvis
su dvarais žydo smuklėj kortuodamas
uždarysiu aš jį uždarysiu
su pagardais kol dar neuždarė
su visu visagriaunančiu virusu
kokia nors nepamainoma farė

GYVYBĖS FORMULĖ

Gyvybės formulė tokia lengva
sudaro ją substancijos be skaičių
ekliptikos pasvirus plokštuma
ir klumpakojis kaime be mergaičių
įsižiūrėk į šiuos darnos lašus
pabirusius iš debesio be žodžių
pašalink iš jų kritulius graudžius
ir parašyk pirmąją iš odžių
kuri gyvybės formulei skirta
bet dar geriau jei nieko nerašytum
žinau tikrai tikrai ji ne viena
ir dar tikriausiai jinais negeidžia šito

BENEFAKTORIUS

Interpretuoti mano pagavumą
pagaugus šiurpuliukus šipuliais
nueinančias metaforas už sumą
leidėjau situacija jei leis
o jei neleis kitaip interpretuoti
dvelksmus ir įžvalgas leidėjas tu
aš tik rašau o tu išleisti moki
sumas interpretuoti raštu
žodžiu tu moki leidi nes leidėjas
atsitiktinių įvykių suma
knygas kurias tėvynei pažadėjęs

tam kad pasaulis taptų visuma
ir bene faktorius yra svarbiausias
kad rašo šiais laikais knygas visi
artistai gimnazistai ir bobausiai
kaliausės važinėjančios taksi
kas turi pinigų tas susimoka
o kas už talentą man sumokės
leidėjau situacija liūdnoka
nejaugi liks žarnokai be šlovės
jauti kaip įremiu nupjautavamzdį
į kibinus ir kibinu tave
išleisk mane jei nori dar gyventi
ir tai svarbiausias faktorius bene

ROŽĖS IR POMIDORAI

Mane užmėtys šiandien pomidorais
atleiskit ponai vaidinu prastai
nešventas šis gyvenimas nedoras
ir nieko neverti jo paistalai
kai pakastas guli į rytus veidu
šiaurinės šviesą sekdamas naktim
bet kol užuolaida nenusileido
aš ponai su jumis jūs su manim
jūs juokiatės iš balso menestrelis
iš meilės prasigėrusio pjero
bet kol dar aistros čia neįsišėlo
bučiuoju sužadėtinę po to
špaga nulūžus dvikovoj tebūna
ir pjesė kurios niekad nežinai
tai dvasios amžina kova prieš kūną
kad karaliautų scenoje jinais
spektaklis šitas turi tęstis ponai
aš scenoj gyvenu ir mirsiu čia
kai rožės baigias krinta pomidorai
lavonai jūs ir likusi minia

„SIRENŲ“ LAIKAI IR TEKSTAI

2004-ųjų rugsėjis buvo ramus – teatrai neskubėdami dar tik braižė repeticijų grafikus, pirmasis Vilniaus dokumentinių filmų festivalis numatytas gruodį, keturioliktasis aktualios muzikos festivalis *Gaida* suskambės spalio antroje pusėje, tarptautinis šokio festivalis *Aura* apskritai rūpėjo tik šokio gerbėjams. Idealus laikas tarptautiniam teatro festivaliui.

Per dešimtmetį susispaudė ne tik laikas, bet ir meno sritys, nebeliko nei laisvadienių kalendoriuje, nei takoskyros menų žemėlapyje – visus juos pamažu imama vadinti scenos ar atlikimo menais, nors inertiškai teberašoma „teatro“, „šokio“, „muzikos“, „džiazo“... Sezoną atidarantis *Naujojo cirko savaitgalis* atveža spektaklius iš garsių pasaulyje – vėlgi sąlyginai – cirko, teatro ar šokio renginių. Dviejuose sostinės džiazo festivaliuose ar *Gaidoje* galima pamatyti daugiau performatyvumo negu teatro scenoje, pagreitėję traukiniai patogiai veža į Kauną ir atgal ne vien šokio fanus, o dokumentinių filmų festivalis ne tik atsikraustė iš gruodžio į rugsėį, bet ir sudaro dalį edukacinės *Sirenų* programos. Kultūrinis maratonas, prasidedantis rugsėjo pirmosiomis dienomis, paprastai baigiasi apie lapkričio vidurį su *Scanorama*. Galima išsisukinėti, esą teatralams visa kita nesvarbu, bet norėdami geriau orientuotis šiandieniniame menų kraštovaizdyje, turėsime ir iš apibrėžimo *scenos menai* išbraukti žodį „scena“, dar būtinai reikės pasigilinti į vizualiuosius menus, stipriai keičiančius scenos vaizdą ir mintį. Meno pasaulyje susipina begalė įvairiausių krypčių, ir tai niekam seniai ne naujiena.

Vardai ir simboliai

Pirmosios *Sirenos* galėjo laisvai rinktis strategiją vien dėl savo naujumo. Festivalis naujas, *laifas* po LIFE'o, todėl jam tiko retorika apie „šviežią kraują“, kuris atgavins „merdintį kūną“, vilionės garsiais kūrėjų vardais ir įvykiais. Meno vadovė Elona Bajorinienė įvardijo šūkį: „Nauja realybė – naujas teatras – kokiai auditorijai?“ ir, atkreipdama dėmesį į trečiąjį sandą, siūlė anuomet madingą *remappingą*, t. y. teatro – ir visos Europos kultūros – žemėlapių perbraižymą. Greta penkių užsienio spektaklių vyko aistringi pokalbiai su kūrėjais ir seminarai apie auditorijos plėtrą *Barbacan* kino bare (vos neparašiau *Barbican*, bet iki jo taip ir neišaugta, o Barbakanas nunyko).

Antrosioms *Sirenoms* buvo pasirinktas socialinis teatras – po euforijos, kurią sukėlė ES plėtra, prasiveržė kritinis įkarštis. Parodyti aštuoni spektakliai, tarp jų Luco Percevalio, *Rimini Protokoll*, du – ir gal geriausi – Árpado Schillingo darbai, Rodrigo Garcia megavartojimo akcija LNDT scenoje.

Trečiosios ryžosi panagrinėti erdvinis santykius teatre ir teatro ryšį su miestu, su muzika, kitais menais. Tam tinkamiausias ir įdomiausias buvo Heinerio Goebbelso „Hashirigaki“ (net du spektakliai Didžiojoje scenoje!), pasiūlyta ir pirmoji *Sirenų* koprodukcija („Liūdnos dainos iš Europos širdies“), didelė edukacinė programa su tarptautiniais lektoriais.

Naujoji meno vadovė Audra Žukaitytė 2007-aisiais pristatė tik keturis spektaklius, bet tai buvo Jano Fabre

ir Romeo Castellucci'o vieni įspūdingiausių darbų, *The Tiger Lillies* spektaklis ir koncertas. Festivalio strategija pasikeitė: „*Šiais metais neapsiribojame viena tema. Renkamės pačias įvairiausias erdves. Netelpame į vieną žanrą ar teatrinę apibrėžimą. [...] Programa apima ir teatro ištakas – ritualą, ir „amžinąsias“ temas – žmogaus gyvenimo pradžią ir pabaigą.*“ Viena vertus, rizikinga atsisakyti vienijančios koncepcijos, kuri grindžiama tiesiog garsiais vardais, antra vertus, gal tokios formulės apskritai dirbtinės, juk neblogas kuratorius per kelias minutes įstengtų sujungti net visiškai nesusijusius reiškinius. Žinoma, tai kur kas labiau primintų ne koncepciją, o reklamą ir viešuosius ryšius, tačiau teatro lauke tokie triukai vis dar veikia.

Daro poveikį ir pigūs simboliai – per spaudos konferencijas Oskaras Koršunovas įsukdavo sirenos mechanizmą ir ši užkaukdavo, duodama ženklą, kad festivalis artėja. Tačiau taip buvo supainiota tiek erdvė, tiek misija, ir pakenkė pirmiausia patiems rengėjams. Pirmosios *Sirenos* žaidė homeriškomis parafrazėmis, viliodamos teatro „odisėjus“ nepraplaukti pro šalį ir susivilioti gražiomis („merdinčiam“ Lietuvos teatro kūnui gal net pavojingomis?) svetimšalių giesmėmis. O sirenos kaukimas vietoj giesmės ėmė žiūrovus gąsdinti, siūlė slėptis nuo artėjančio pavojaus – kuo toliau, tuo labiau reklaminiai festivalio pranešimai žadėjo žiūrovus šokiruoti, „sodinti į elektros kėdę“, provokuoti netradiciniais įvykiais ir akcijomis. Kol patys rengėjai išsigančiodami, kai gandai apie Castellucci'o spektaklį pasiekė itin tradicinį šalies Seimą.

Galima nekreipti dėmesio į reklamines žinutes, skirtas neva tik žiūrovams vilioti, tačiau festivalio produkuojami tekstai yra jo filosofija, imperatyvas pirmiausia patiems rengėjams: taip galima pasiklysti tarp tikslų, misijų, ilgalaikių perspektyvų, kol lieka tik vienas žodis – festivalis. Tačiau, net ir žvelgiant lokaliai, rugsėjo peizažas po dešimties metų smarkiai pasikeitė. Vilioti garsiais vardais labai lengva dar visai neseniai buvusios uždaros šalies piliečius. *Sirenų* laimė, kad teatre tokie jaučiamės iki šiol – lyg atsidūrę gete ar Kazachijos Sary-Ozekų stepių stotelėje, nes pasaulio scenų traukiniai vis dar lekia pro šalį. Atviresnės kitų menų sienos, aktyvesni kitų festivalių rengėjai paprasčiausiai nuvilioja šios

a priori svarbios srities žiūrovus, kuriems stinga jei ne pinigų, tai – neabejotinai – laiko.

Šių metų strategijos

Apsnūdusį bet kokios (*anything goes*) koncepcijos festivalį pernai bandyta žadinti kvietimu autentiškai patirti teatrą ausimis, akimis ir kojomis, nors tai tiko tik dviem spektakliams iš keturių – „Remote Vilnius“ ir „Shoot / Get treasure / Repeat“. O šiemet rengėjai kvietė „*įsiklausyti ir atsiverti. [...] įsijauti į menininkus, jų pasakojamas istorijas, mus supantį pasaulį [...] įsiklausyti į save.*“ Tokia plati ištarmė tolygi devizui „*visa kita nesvarbu*“, o tada jau iš tikrųjų nesvarbu, ar prieš šiuos žodžius eina dar kas nors (pavyzdžiui, kad teatre susitinka žmonės – *bla bla bla*). Svarbos ir prasmės nepadaugėja.

Festivaliai nuo teatro spektaklių paprastai skiriasi tuo, kad kūrinius pateikia atitinkamai įpakuotus, o tai sukuria viso renginio intrigą. Kultūriškai skriaudžia moje Lietuvoje festivalius įspraudžia į rėmus ir menkas biudžetas, tačiau netgi turtingos šalys seniai nebeleidžia sau kviesti „bet ko, kad tik garsaus“. Šiemet *Sirenų* spektakliai sukėlė minčių ne tik apie „įpakavimo“ būtinybę, bet ir apie menininkų ir jų spektaklių kūrimo strategijas. Kitiems žiūrovams gal atėjo į galvą kokios nors kitos prielaidos, – vis tiek nė viena iš jų nebus pagrįsta labiau už lošimo kauliukais teoriją.

Britų režisierė Katie Mitchell, sėdusi ant ekologijos arkluko (tikriausiai todėl ir kurianti pigius – dekoracijų požiūriu – spektaklius), po Londono *Royal Court* pristatytos ekopaskaitos „2071“¹ Berlyno teatre *Schaubühne* pastatė „Plaučius“ (*Atmen*). Du aktoriai, šeši vietinio sporto klubo nariai, kurių dviračiai gamina spektakliui reikalingą energiją, – tai ne tik tvarus (kultūros laukui godotinas *sustainable*), bet ir atsiperkantis dalykas, tarsi išpažįstantis tai, kas teigiama pjesėje. Bet greta įvairių spektaklyje pateikiamų parametų kažkodėl nenurodomos jo atskraidinimo sąnaudos, lėktuvų išmestas anglies dioksido kiekis. O dramaturgas Duncanas Macmillanas, kaip ir „2071“ atveju, nepaiso tvarios dramaturginės ekonomikos – jį yra ištikusi logorėja. TV novelių ir romaninių komedijų nuvalkiotas siužetas (susitiko – pastojo –

persileido – išsiskyrė – susitiko po keliolikos metų – tapo meilužiais – pagimdė – toliau gyveno atskirai – mirė) čia pateikiamas kaip itin reikšminga socialinė, politinė, gamtosauginė gerai suklajuota pjesė su realiu augančiu *online* Žemės gyventojų skaičiumi (žr. kad ir <http://www.breathingearth.net/>). Rinkodarinis produktas, tarsi gimęs iš amžinojo imperatyvo, kad būtinai „reikia šiuolaikinės dramaturgijos“. Jame apstu *ready-made* inkluzų iš laikraščių ir statistikos duomenų, o pokalbius apie politiką, terorizmą ar šiandien madingas chemines kosmoso aktualijas galima tęsti be galo, beje, irgi *online*. Mitchell režisūra pasireiškia bene vieninteliu triuku – tarp žodžių, kuriuos skiria metai, nėra jokios pauzės, cezūros. Drauge kūrėjai tokie uždari savyje (įtikėję medžiagos aktualumu?), kad visai nesistengia ta skaičių ekvilibristika, realia jų išraiška gyvenime sudominti ir publikos.

Pjesę gal išgelbėtų parodija apie tipiską vidurinėsios klasės porą, kuri gyvena „kukliai“, nes kažkokiam labdaros fondui paaukojo tik 700 eurų. Banalaus jos, kaip ir kitų Žemės gyventojų, egzistencijos rezultatas – beprasmiškai didinamas anglies dvideginio kiekis ir teršiama planeta. Tai galėtų būti pateikta taip detaliai, kad atsiškleistų visa miesčio-niška „antropologija“, bet čia jau režisieriaus Christopho Marthalerio, fiksuojančio kolektyvinį visuomenės laiką, valdos. O „Plaučiai“ – idealus pseudo-intelpopsinio spektaklio pavyzdys, kur *intel* yra procesoriaus pavadinimas. Ar juo apskaičiuota ir spektaklio sėkmė? Sunku pasakyti, bet jis neplanuotai leidžia pažvelgti į menininkų sėkmės programavimo laboratoriją.

Iš pranešimų spaudai aišku, kad Pippo Del-

bono buvo pagrindinė šio festivalio korta. Tai galima pagrįsti tuo, kad šis menininkas yra gavęs *Europos naujosios teatro realybės* apdovanojimą. Bet po „Orchidėjų“ daugiau klausimų kyla ne apie spektaklį, o apie patį Delbono – ar tikrai reikėjo kvieisti būtent jį iš nesuskaičiuojamos daugybės dar nepristatytų (ir dirbančių su neįgaliaisiais) menininkų? Ar jį patį geriausiai pristato būtent šis spektaklis?

„Orchidėjos“ galbūt yra atviriausios. Menininkas nesislepia po teatrinėmis priemonėmis, eksponuoja jas nesidrovėdamas, kaip ir save – šoka ne nudailintai šiuolaikiškai, o šokinėja tarsi kūdikis. Primityvus, džiugus ir gaivališkas? Publika susiduria su keistoku reiškiniu – Delbono siekia kurti šiuolaikinį teatrą, tačiau daro tai mėgėjiškai (primityvistiškai?) ir su mėgėjais, t. y. taip, kaip mėgėjai (šiuo atveju dar ir neįgalieji) bando mėgdžioti šiuolaikinį meną, tačiau jo eksponuojamas performatyvumas iš tikrųjų yra reprezentacinis. Spektaklis primena ne gilų postdraminį kūrinį (yra tik „postdramos“ metodas), o literatūrinį muzikinį montažą. Žars-tomi antikapitalistiniai pasisakymai, gretinami gėjai ir popiežius Benediktas XVI, Italijos politika ir podiumo

Spektaklio „Orchidėjos“ scena. Režisierius Pippo DELBONO

„Adomo sukūrimas“ spektaklyje „Nekalbame, kad mus suprastų“. Spektaklio autoriai ir atlikėjai Benjaminas VERDONCKAS ir Pieteris AMPE

gražuolės, turtinga bedvasė Europa ir skurstanti, tačiau dvasinga Afrika... Delbono teatrinė estetika sustingusi maždaug ties 9-uju ano amžiaus dešimtmečiu, kai jis dar tik pradėjo savo kelią. Tą rodo ne vien Pinos Bausch šokio citatos, bet ir nuogo kūno traktavimas scenoje – šis tėra simbolis, skausmo ir nuolankumo išraiška, o ne fiziškumas, juntamas greta mūsų čia ir dabar. Žinoma, net nejautrų žiūrovą sukrės nufilmuota mirštanti režisieriaus motina, gražiai persakanti šv. Augustiną, teatraliai gal susižavės nutolusia ir įdomia „Vyšnių sodo“ videoilustracija, o *Deep Purple* baladė „Child in Time“ visada skambės dramatiškai. Tačiau montažas stokoja vidinės logikos, būtinybės pateikti būtent tai, o ne ką nors kita. Nesustabdomai liejasi Shakespeare'as, Macuo Basio haiku, opera ir videovaizdai, tiesiog dubliuojantys tai, kas jau pasakyta...

Tokiame fone kyla abejonių, ar būtinas neįgaliųjų dalyvavimas? Pavyzdžiui, kai imperatoriaus Nerono ariją iš Mascagnio operos užtraukia (tiksliau, žiopčioja pagal fonogramą) Dauno sindromu sergantis Gianluca Ballarè, mintys jau krypsta Nerono / beprotybės / meno santykio link, tačiau tai nėra tęsiama, nekoncep-

tualizuojamas ir tokių „medijų“ pasirinkimas.

Vienoje gyviausių scenų greta Manet, Velazquezo paveikslų susėdę (tarsi drobėje „Pusryčiai ant žolės“) nuogi vyras ir moteris skaito eiles prancūziškai – šioje „natūroje“ tai skamba itin kvailai, buduariškai dirbtinai. Po to seka ilga pauzė. Jie žiūri į mus kiek sutrikę, nes pagaliau pamatė publiką – dirbtinumas ir statika dingsta, atsiranda gyvas kontaktas. Bet, pasirodo, taip įvyko todėl, kad Pippo netyčia pametė vieną teksto lapą ir ilgokai jo ieškojo. „*Taip neturi būti, viskas turi būti ritmiška*“, – susitikime su žiūrovais sakė jis.

Gal todėl žiūrovai ir nepakluso

itin dirbtiniam jo ritmui, nes, užuot mezgęs ryšius su publika, jis tik apsimetinėjo tai darantis?

Benjaminas Verdonckas atstovautų priešingam menininko tipui – neįsipareigojantis sakyti ko nors itin svaraus, bet apsidraudęs ambivalentišku „Nekalbame, kad mus suprastų“ (*We don't speak to be understood*). Jo naivumas ir iliustratyvumas yra dvigubas. „Kodėl medžiai rudėnį numeta lapus, kad juos užklotų sniegas?“ – pradžioje nuskamba vienintelis klausimas-atsakymas, kuris išreiškiamas šokėjo, įkūnijančio medį, poza. Tada uždedami Vivaldi'o „Metų laikai“. Reikšmė trigubėja, tai neabejotinai veda prie absurdo, klišės kuriamos ir dauginamos, o du suaugę vyrai (Verdonckas ir Pieteris Ampe) smagiai kvailioja, improvizuodami mūsų amžiaus temomis. Nuo reproduktivumo pereinama prie citatų, kurios ir vėl reprodukuojamos – dainuojamas Vivaldi's, rodomas Michelangelo „Adomo sukūrimas“, filmo „Titanikas“ scenos ir t. t.

Toks yra mūsų laikas, kurį leidžiame grumdydamiesi, siekdami, kad mūsų šešėlis užstotų, išstumtų *kitą*. Priputę medaus, neužjaučiame alkano, mušamės, užverčiame kitą šaldytuvo uola. Vėl susitaikome ir švenčiame iki kitos krizės, pakrikimo, kai scena paskęsta

tirštame rūke, ir vėl stovime tarsi neregiai. Spektaklio rekvizitas irgi būdingas šiam amžiui – scenoje atsiranda vis daugiau buitės rakandų: šaldytuvai, patefonai, padėvėta kėdė... O tosteris tą mėnesį „dūmų mašinos“ vaidmenį atliko jau antrą kartą, po *Naujajame cirko savaitgalyje* parodytą Etienne'o Marceau „Pastebėjimų“. Mėnulio balionas čia toks pat gyvas, kaip ir balionai, šokę baleto partijas *Naujajame Baltijos šokyje* („As if nothing has been spinning around for something to remember“). Beje, ir Verdoncko spektaklis galėjo atsirasti bet kuriame iš minėtų festivalių.

O aktorius, poeto, daugelio neįprastų renginių iniciatoriaus Josse De Pauw koncertą-spektaklį „Senasis vienuolis“ (*An Old Monk*) su *Kris Defoort Trio* visai nesusunku įsivaizduoti *Vilniaus džiaz* scenoje. Progiesmiu sekama parabolė apie troškimus ir nusivylimus kupina geros poezijos, taiklių išvalgų ir gyvenimiško, t. y. gana santūraus, optimizmo. Per valandą pamatome, kaip sutrikęs jaunuolis virsta vyru, ištiktu tvarkingo gyvenimo krizės, paskui senyvu ligoninės pacientu, kurį supa dubenėliai, kėdutės („*deminutyvai yra pabaigos pradžia*“), kamuoja hipertenzija ar *cataracta matura*. Čia publikos prievartauti nereikėjo – visi azartiškai skandavo: „Ne-laikymas.“ „Trombozė.“ „Prostatitas...“ De Pauw tai paverė sarkastiško juoko diskoteka su spindinčiu gaubliu. Paradoksalu, bet čia buvo daugiausia dramos ir nuoseklaus pasakojimo, o tekstas nereikalingas, kad jį pastiprintų menininko biografija ar koks nors kitas jaudinantis epizodas. Priešingai – tai spektaklis, kuriame griežtos Thelonious Monko frazės neleidžia išnykti menininkui, bet pirmenybė vis dėlto teikiama mūsų (neišvengiamoms?) patirtims, terapiškai paverčiamoms poezija. Tai vieta, kurioje mes iš tikrųjų susitinkame.

O trumpa 15 minučių Verdoncko miniatiūra „Dar vienas dalykas“ – tai puikus šiandienos teatro komentaras. Menų spaustuvės studijoje sumontuotas nedidelis teatro scenos maketas

atrodė keistas svetimkūnis baltame erdvės kube. Verdonckas kilnojo uždangas, virvutėmis tampė fonus, kuliskus su užrašytais žodžiais, ir 15 minučių gyvai skambant ambientiniams gitaros garsams *à la Robert Fripp*, perskaitėme: „Tu uodi orą, klausai paukščių ir supranti, kad gyvūnams ir medžiams nusišvilpt ant tavęs.“ Idealus džen koanas apie teatrą ir jo paskirtį, paroda-meditacija, skatinanti toliau mąstyti apie aktorių (paukščių) ir auditorijos (klausytojų) santykius. Jokio apšvietimo, kuris galėtų paslėpti „atlikėją-scenos techniką“ ar muzikantą, jokio teatrališkumo, veikiau priešingai. Balto kubo taisyklės prieštarauja juodos dėžės kanonams, ir Verdonckas įvardija meno slinktį: perfrazuojant garsų Marinos Abramovič performansą ir filmą apie ją „*The Artist is Present*“, vis dažniau išgirsti/pajunti/matai teigiant *the audience is present*.

Tekstai ir skaičiai

Be abejo, tai tik individualus žvilgsnis į festivalio spektaklius, bandant nutiesti sąsajų lieptą, bet nepaneigiant ir kitokių galimų požiūrių. Tačiau šiuolaikinio meno renginyje svarbus ne tiek paskiras kūrinys, kiek viso renginio idėja, linija, intelektualinis nuotykis, santykis su

Koncerto-spektaklio „Senasis vienuolis“ scena. Kūrėjai Josse De PAUW ir „Kris Defoort Trio“
Dmitrijaus Matvejevo nuotraukos

šiandien. Tai nulemia kūrinių parinkimą, aktyvesnį jų „dalyvavimą“ naujame, kitokiame kontekste. Kūrinys keičiasi, tai priklauso nuo laiko, šalies, publikos ir paties festivalio siūlomų kitų „tekstų“.

Sirenos kitų tekstų, deja, nesiūlo. Lietuviškoji programa, komponuojama atskirai, yra teatrų vitrina užsienio kuratoriams, iligus metus čia lyderiauja tie patys kūrėjai. Koks jos efektyvumas, kiek lietuvių trupių gastrolių įvyko festivalio dėka, duomenų niekas nepateikia. Edukacinė programa, anksčiau buvusi gerokai gausesnė, jau kelintus metus apsiriboja jaunų užsienio teatro kritikų pasisėdėjimais vienuoje (konferencija *ctrl+txt*). Festivalis, beje, orientuojasi tik į einamųjų metų įvykius, tarsi neigdamas tęstinumą – tą rodo ir programa, ir tai, kad internete nerasime festivalio archyvo. (Deja, nė vienas Lietuvoje vykstantis didesnio masto festivalis nepateikia elektroninėje erdvėje visų buvusių savo programų.)

Tęstinumo neturi ir *Sirenų* klubas, migruojantis, išnykstantis, vėl atsirandantis kitoje erdvėje, nors pagal analogiją su užsienio festivaliais tai turėtų būti gyviausia vieta – erdvė tiek diskusijoms, tiek naujiems kontaktams megzti, tiek senoms pažintims atgaivinti. *Sirenos* elgiasi priešingai, atrodo, daroma viskas, kad vieni su kitais nesusitiktų, neatsiranda nei įdomesnė bendrų diskusijų forma, nei naujas diskursas. O susitikimai su užsienio kūrėjais po spektaklių dažniau būna tik man-

dagūs reveransai į visas puses, nepavyksta paversti jų jaukais ir drauge įtemptos minties forumais (tai daugelio mūsų diskusijų problema, tačiau būta ir puikių susitikimų su Janu Fabre, su Romeo Castellucci'u Woo klube, nusisekė pirmieji vakarai *Barbakane*). Apmaldžiausia, kad per 11 metų taip ir nebuvo suburta *Sirenų* publika, kuri ne vien lauktų festivalio, veržtųsi į jį, bet ir būtų šio renginio advokatė įvairiais lygiais. Šiandien ja galima laikyti teatralus, festivalį lankančius profesionaliais sumetimais, ir kviestinius advokatus – politikos ir kultūros žmones. Tiek, kiek pakanka vienam vakarui 700 vietų Nacionaliniame dramos teatre ir – geriausiu atveju – porai seansų *Menų spaustuvės* 200 vietų salėje. Abejoju, ar į Goebbelso spektaklį „Hashirigaki“ šią dieną pavyktų surinkti dvi dideles sales...

Rimtas kontrargumentas tokiems teiginiams galėtų būti įprastinis – menkas festivalio biudžetas. *Sirenų* finansinės situacijos lyginti su didžiaisiais užsienio scenos menų forumais neįmanoma, nes lietuviškus tūkstančius kitur keičia milijonai. Vienoje diskusijoje² net buvo pavartotas palyginimas: *prekybos centras* versus *kioskelis*, t. y. spektaklių pasiūla kituose festivaliuose didesnė keletą ar net dešimt kartų. Ir vis dėlto detalesnė analizė būtų svarbi. Žvilgtelkime į kai kurių Europos festivalių skaičius. Nors jie paimti iš ankstesnių metų, situacija reikšmingai nėra pasikeitusi ir šiemet.

Festivalis	Biudžetas, eurai	Renginių (spektaklių, koncertų) pavadinimų skaičius	Rodymų skaičius	Vieno rodymo kaina, eurai
<i>Holland festival 2012</i> ³ , Amsterdamas, Nyderlandai	6,5 mln.	51	222	29 279
<i>Wiener Festwochen</i> , 2012, Viena, Austrija	2 mln. (teatro programa, neįskaičiuota muzikinė)	14	58	34 482
<i>Dialog</i> 2011, Vroclavas, Lenkija	490 000	15	27	18 148
<i>Divadela Nitra</i> 2011, Nitra, Slovakija	400 000	15 (pagrindinė programa)	21	19 047
<i>Sirenos</i> 2015*, Vilnius, Lietuva	143 000	4 (užsienio programa)	7	19 428

* Skaičiuota 81 000 eurų parama iš Kultūros rėmimo fondo, apie 30 000 eurų surinkta už bilietus, kiti – Vilniaus miesto savivaldybės VŠĮ „Vilniaus festivaliai“ parama

Ši matematika itin sąlygiška, nes į festivalio biudžetą įeina ir nuo šalies tradicijų priklausantis rėmimas, ir dalyvavimas Europos programose, o į sąnaudas – biurai ir atlyginimai, salių nuoma ir techninės paslaugos, reklama, net miesto pasiekiamumas oro keliais ir honorarai, dėl kokių pavyksta susiderėti. Tačiau eilinių piliečių tai neturėtų dominti, todėl pasirinktas matas – vieno suvaidinto spektaklio kaina – parodo, ką ir kaip festivalis pateikia visuomenei už jos skirtas lėšas. Tad šiuo aspektu *Sirenos* visiškai negadina Europos festivalių paletės, tik gerokai menkesnis spektaklių kiekis sukelia lūkesčius, o kartu reikalavimus jiems.

Be abejo, festivalis be paramos neišgyventų, bet reikšmingas jo prieinamumo (žinomumo?) rodiklis yra ir tai, kiek patys žiūrovai sumoka už spektaklius. Ir čia *Sirenų* publika atrodo visiškai kitaip greta turtingų šalių piliečių. Šiemet bilietų kainos svyravo tarp 25–40 eurų, net ir 2004 m. jos buvo 40–90 Lt.⁴ Bene turtingiausiame Vienos festivalyje, kurio biudžetas drauge su muzikine programa siekia 11 mln. eurų, bilietų kainos į spektaklius varijuoja nuo kelių iki keleto šimtų eurų. Šiemet Castellucci'o naująjį spektaklį „*Go down, Moses*“ buvo galima pamatyti už 5–56 eurus, Andrea Breth operą „Hercogo Mėlynbarzdžio kalnas“ – už 9–118 eurų. *Wiener Festwochen* suteikia galimybę pamatyti spektaklius įvairiems visuomenės sluoksniams, atsižvelgia į žiūrovų galimybes, statusą, savivertę.

Bet skaičiai pavojingi, nes argumentai, paremti vien jais, leidžia manipuliuoti net bankų apžvalgininkams, be to, ne biudžetas turėtų būti lemiamas festivalio ir jo atpažįstamumo veiksnys. Nors akivaizdu, kad tokia paramos suma, kokią svarbiausiems testiniams tarptautiniams Lietuvos festivaliams nustato Kultūros ministerija, neleidžia ir neleidžia jų rengėjams veikti prasmingiau ir įsimintniau. (Beje, pradžia buvo gerokai optimistiškesnė ir net geresnė negu šiandien: 2004 m., pasak festivalio direktoriaus Martyno Budraičio, „bendrą festivalio *Sirenos* biudžetą sudarė 687 tūkstančiai litų, iš kurių 27 proc. skyrė Vilniaus miesto savivaldybė, 9 proc. – Kultūros ministerija, 12 proc. – Kultūros ir sporto rėmimo fondas. Vienintelis privatus festivalio rėmėjas, *Sirenų* mecenatas VP Market į festivalio išdą įnešė 9 proc. Dar

26 proc. pridėjo komerciniai partneriai, sutikę paremti festivalį įvairiomis paslaugomis“.⁵)

Jau kelintus metus *Sirenos* taiko formulę 3+1 (ar 4+1) – trys „apšildančios“ trupės greta vienos pagrindinės (nors tai matuojama veikia honorarais už vardus negu menine spektaklio verte). Atrodo, tai gelbėjimosi ratas, bandant ir surengti festivalį, ir „išplaukti“ su tokiu biudžetu.

Valdžios nuostata „karpyti“ kultūros biudžetą lėmė, kad esame jau gerokai atsilikę, net nežinome, kas dedasi kitų šalių scenose, tad belieka guostis 20 metų senumo mitais apie stiprų Lietuvos teatrą. Tačiau gausėjantys kultūriniai turistai (jau nekalbant apie teatro kritikus) mato visai kitokią realybę. Belieka klausti, kas greičiau numalšins šiuolaikinės scenos badą – *Sirenos* ar kada nors pagaliau atsirasis greitis *Rail Baltica* traukinys.

Tapatybės testas

Vis dėlto yra du akivaizdūs veiksniai, prieštaraujantys skurdaus biudžeto visagalybei. Visų Lietuvos festivalių biudžetai nedideli, bet palyginkime, kaip sukasi ir kiek renginių pateikia kiti. *Auros* festivalis Kaune (Lietuvos pusės rėmimas: KRF – 35 000 eurų, Kauno miesto savivaldybė – 22 000 eurų) šiemet pasiūlė 12 vien užsienio trupių spektaklių, akcentuodamas Italijos ir Izraelio šokį. *Naujasis Baltijos šokis* (KRF – 87 000 eurų, *Vilniaus festivaliai* – 22 000 eurų) atsivežė 15 užsienio trupių, surengė plačią flamų scenos menų vitriną; *Naujojo cirko savaitgalis* (37 000 eurų ir edukacinė cirko programa – 25 000 eurų) parodė 8 užsienio trupes. *Gaida* (KRF – 85 000, *Vilniaus festivaliai* – 22 000 eurų) surengė 9 užsienio ansamblių, orkestrų koncertus. (Skaičiai paimti iš oficialiai skelbiamų šaltinių, neįskaičiuota užsienio ambasadų ir kultūros centrų, kitų rėmėjų parama, pateikti tik užsienio atlikėjų vakarai, nes jiems skiriama daugiausia lėšų, o su vietiniais kiekvienas festivalis elgiasi savo nuožiūra.) Greta to rengėjai siūlo edukacinę programą, įvairias kūrybines dirbtuves miesto bendruomenei ar to meno mėgėjams. Kaip išsiverčiama su tokiais kukliomis lėšomis, – kiekvieno festivalio reikalas. Daug lemia ryšiai su užsienio partneriais, bendra(darbia)vimas įvairiais lygiais, gebėjimai veikti „tinkle“ ir misijos suvokimas.

Kitas veiksnys yra paties festivalio nusibrėžti vektoriai, planai ir nuoseklumas. Ar dvigubai didesnis finansavimas išties garantuotų gero (geresnio) lygio festivalį, ar tiesiog leistų parodyti dvigubai daugiau atsitiktinai parinktų kūrinių? Grįžtame prie pradžios, t. y. prie festivalio atpažįtamumo, jo tapatybės. Tarptautinę festivalių rinką papildo vis nauji ambicingi renginiai, todėl jau nepakanka prisi-statyti vien tarptautiškumą teigiančia iniciatyva – šian-dien tą siūlo visos gyvenimo sferos nuo buities iki sporto. Mūsų festivaliams dar vis aktualios geografinės nuorodos, darančios išpūdį kaip savotiška egzotika, bet gal atėjo me-tas palikti šią sritį kelionių agentūroms, – estetikos sferai šalies padėtis nieko nereikia. Festivaliams kyla iššūkiai įvardyti save, tapti atpažįstamiems pagal stilių, aktualijas, ieškoti jungčių tarp meno ir mokslo ar kitų sferų, kurti savo bendruomeninių iniciatyvų žemėlapi. Garsūs vardai yra festivalio patikimumo rodiklis, *Sirenos* jį jau susikūrė. Savo ruožtu kitoniškumas, ypatingumas, „geležinė logi-ka“ tampa ir paties festivalio alibi, t. y. pateisina, kodėl pa-sirenkami tie, o ne kiti kūrėjai. Vizualieji menai jau seniai įteisino kuratorystę, ją pasitelkia ir daugelis teatro festiva-lių (Avinjonas, Berlyno *Theatertreffen*, Poznanės *Malta*, Miuncheno *Kammerspiele*...). Kitur veikia tarybos, atsa-kingos už tam tikrus regionus. Kai kur įstaigos, rengian-čios festivalius, yra ir valstybinės ar visuomeninės institu-cijos, dirbančios kitą nuolatinį darbą (antai *Sirenas* rengia Oskaro Koršunovo teatras). Tokia kultūrinė maišatis (šiandien maloniau vadinama *multitaskingu*) palengvina kai kurias „gamybines“ problemas, bet atsiranda pavojus festivaliui suvienodėti, prisirišant prie vienos estetikos, o darbuotojams blaškantis tarp keleto veiklų (nors kultūros sferoje tai jau nusistovėjusi norma).

Puikių pavyzdžių Lietuvoje esama – pastaruosius 10 metų galėjome stebėti „kometišką“ Kauno bienalės skrydį į tarptautines erdves, ir tai buvo grindžiama konceptualiai itin pagrįstais renginiais. Drįsčiau teigti, kad tai tvirčiausią idėjinį pamatą turintis Lietuvos festivalis ir anaip tol ne vien dėl šiemet pasikviesto kuratoriaus „žvaigždės“.⁶ Greta surengtų parodų, edukacinių ir kitokių iniciatyvų, plečiančių ir/ar kertančių meno ir mokslo, istorijos sferų ribas, bienalė išleido puikų katalogą⁷ su kitų pasaulyje gar-sių bienalių kuratorių tekstais. Aptariama ne tik bienalių

(skaitykime – festivalių) tapatybės problema, kai jų nuo 1989-ųjų padaugėjo dešimt kartų, bet ir pateikiami pavyz-džiai, kaip kurti strategijas, kokios iš jų jau yra davusios gerų rezultatų, kur *globalus* renginys tapo kontroversiškas ir rezonansinis, o kur liko tik skambus šūkis, ir t. t. „*Kai žinau atsakymus, rašau knygą, kai turiu klausimų – rengiu parodą*“, – sako vienas iš kuratorių Nicolas Bourriaud. O Liverpulio bienalės kuratorius Lewisas Biggsas mano, kad vietos menininkų pristatymas tarptautiniam kontekstui – tai 15 metų praeitis, šiandien bienalės jis įsivaizduoja kaip „*lanksčią ir reaguojančią formą, galinčią pateikti daugybę argumentų ar pasiūlymų*“. Šis katalogas galėtų būti *vade mecum* daugeliui festivalio rengėjų, kad jie permąstytų ir įvardytų savo tikslus, klausimus ar „*įkyrias mintis*“, kaip Bourriaud vadina postūmį veikti. Yra daug pasirinkimo galimybių, veiklos formų ir kūrybos iššūkių, o laimi tie, kurie reaguoja į dabarties kontekstus ir jais domisi. Per-frazuojant OKT mitologiją, reikėtų pasižiūrėti į veidrodį ir paklausti, kam tu esi. ■

¹ Plačiau apie tai – Vaidas Jauniškis. Šaligatvių „klasikai“: aktualumo debesys. *Menų faktūra*. 2015-01-27. Prieiga per internetą – <http://www.menufaktura.lt/?m=1052&s=66148&action=login#gsc.tab=0>

² Kam gieda/ kaukia *Sirenos*? Pokalbis prie arbatos. *Menų faktū-ra*. 2012-11-23. Prieiga per internetą – <https://www.youtube.com/watch?v=hWaS2A9LMiE>

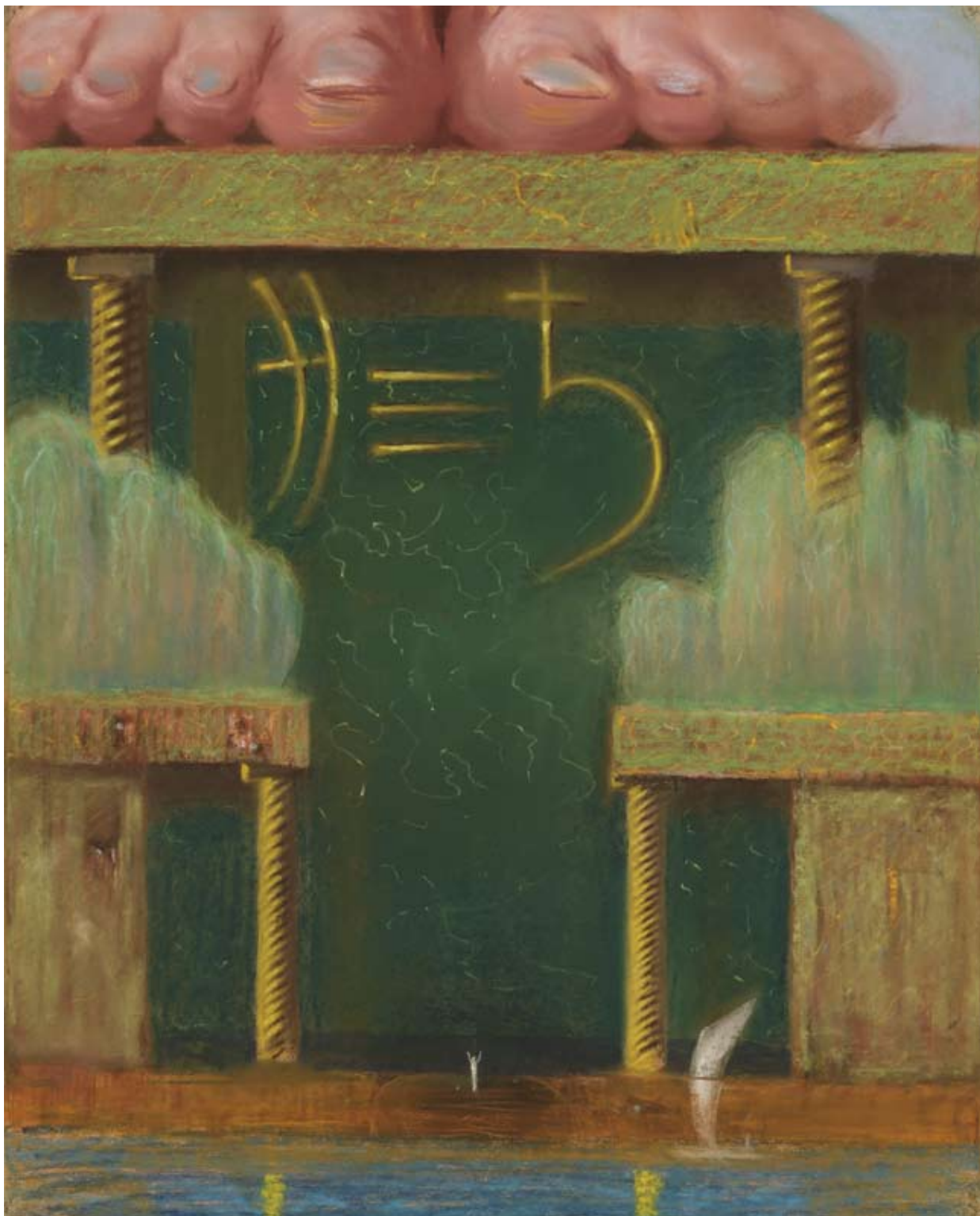
³ Smulkią festivalio ataskaitą visuomenei galima rasti čia: <https://www.hollandfes-tival.nl/media/508655/Jaarverantwoording%20HF%202012%20web.pdf>. 2014 m. festivalio biudžetas buvo 6,7 mln. eurų, spektakliai parodyti 266 kartus.

⁴ „Vakar, kai sužinojau bilietų kainas, tai net žagtelėjau. Vieno spektaklio bilietai svyravo nuo 40–90 Lt“, – rašė vienas komentatorius „Bangos“ forume (prieiga per internetą – <http://banga.tv3.lt/lt/2/forum.show-Posts/356737.444.1.8120869-=%2859941365>)

⁵ *Sirenose* apsilankė daugiau žiūrovų, nei galėjo talpinti salės. *Delfi.lt*. 2004-10-13. Prieiga per internetą – <http://www.delfi.lt/pramogos/kultura/sireno-se-apsilanke-daugiau-ziurovu-nei-galejo-talpinti-sales.d?id=5280665>

⁶ Ir jei manoma, kad tik kuratoriai verčia festivalį paklusti rinkai, taip popu-liarindami savo vardą, o kultūrą dar labiau komercializuodami (žr. Odetos Žukauskienės straipsnį „Didelis vardas + mažos gudrybės = šiuolaikinio meno bienalė“ *Kultūros barų* nr. 10), nereikėtų pamiršti, kad ir pačios bie-nalės žaidžia garsiais kuratorių vardais. Žaidimas yra gerokai sudėtingesnis nei formulė: *tikrasis menas* versus *globalus kapitalizmas*.

⁷ Šiuolaikinio meno bienalė kaip specifinės vietos atvejis: lokalumas prieš globalumą. *Kauno bienalė*, 2015.

Mikalojus Konstantinas ČIURLIONIS. Rex. II triptiko paveikslas. 1904–1905. Popierius, pastelė; 73,9 x 59,8

Mikalojus Konstantinas ČIURLIONIS. Himnas. I iš 3 paveikslų ciklo. 1906. Popierius, tempera, aliejus; 36,5 x 31,2

*Iš Kauno ČDM rinkinių
Arūno Baltėno reprodukcijos*

VIENAS IŠ DIDŽIOSIOS BROLIJOS

*Su Vytautu LANDSBERGIU
kalbasi Gerūta GRINIŪTĖ*

Gerūta Griniūtė: Šiomet sukako Mikalojaus Konstantino Čiurlionio 140-osios gimimo metinės. Kuo didysis Lietuvos kūrėjas ypač aktualus ir svarbus mums visiems šiandien?

Vytautas Landsbergis: Kai sakote „didysis Lietuvos kūrėjas“, turime gerai suprasti, kokių atžvilgiu jis didysis. Ūgio buvo nedidelio, o gimė kaip ir visi – suvis mažytis. Kas būtų galėjęs pamanyti, kad gimė „didysis“? Tiesiog pirmasis berniukas šeimoje. Tėvui labai smagu, tad iškilmingai davė du vardus. Nelyginant bajorui. Krikšto tėvais, atrodo, ir pakvietė bajorus. Vargonininko šeima buvo gana išsilavinusi. Įdomi ta šeima, kurioje gimė Mikalojus Konstantinas, o po jo – dar dešimt, bet užaugo tik devyni. Tada vaikų gimdavo daug. O jis, vyriausiasis, net pabuvo jauniausios sesutės krikšto tėvu, ją mylėjo ir globojo beveik tėviškai. Ji irgi labai prie brolio prisirišo. Tai mažoji Jadvyga, kuri paskui irgi pasidarė didžioji lietuvių folkloro žinovė ir tyrinėtoja.

Dabar apie Čiurlionį – kuo jis didis? Jis didis dvasia, savo protu, vaizduote. Žinoma, dvasia yra daugiau, negu tik būti protingam ir turėti fantazijos. Jis suvokė pasaulį kaip svarbų dalyką sau ir visiems žmonėms, jis matė, kad pasaulis yra nepaprastas, gražus, didingas, „o kartais ir baisus“. Baisus, nes jame esama blogio, kurį neša žmonės. Jam teko visko patirti – ir didelių laimės polėkių, ir susikrėtimų, sielvartų, nusivylimų iki išvados: „Laimingas niekad nebūsiu.“ Tad būsiu sau vienas, niekam nereikalingas. Čia jaunystės krizė, bet

tai buvo rimta krizė, nes jo mylima mergina turėjo, tėvui liepiant, ištekti už turtingo žmogaus. O jis buvo „driskius“. Taip kartais kai kas net ir pasakydavo jo mylimajai Marijai Moravskai. Vienas kaimynas, kuris gal irgi rėžė sparną apie ją, pasakė: ko jūs bendraujat su tuo driskium? O ji atsakė: tie žmonės nėra driskiai, jie turi didelę sielą (kokios tu galbūt neturi). Taip nebuvo iki galo pasakyta, bet galima nujauti...

Apie tai ir kalbame – apie didelę sielą. Labai jautrią. Jis ir viename savo jaunystės itin skaudžiam laiške sako: laimingas nebūsiu, pernelyg esu jautrus viskam, su žmonėmis sutarti nemoku. Ne dėl to, kad būtų koks peštukas, tiesiog nemėgsta rodytis viešumoje, brautis į priekį. O paskui gyvenimas jį vis kėlė į pirmas eiles, ir ten jis puikiai vadovavosi savo protu, intelektu, savo valia. Niekam neįsakinėdamas, tiesiog gyvenimo iškeltas. Didis žmogus, didi siela ir santykiuose su kitais žmonėmis. Ir kaip jis kalbėdavo apie vertybes, apie tai, kas yra žmogus! Įkvėpė vilties savo jaunesniajam broliui, kuris buvo visai nusivylęs: mažai ką sugebu, nieko nepasieksiu, o kirminas būti nenoriu... Tokiomis temomis kalbėjo. Vyresnysis, kuriam, žinoma, rūpėjo prislėgta broliuko nuotaika, labai protingai jam parašė: svarbiausia – būk žmogus. Ir aš visada didžiuliuosi, kad mano brolis yra žmogus. Visai nesvarbu, ar jis užima kokius postus, ar yra turtingas, ar ne. Bet jis – žmogus.

Mat pagal jų požiūrį ne visi dvikojai yra žmonės. Kai kuriuos patys vadindavo skurdžiais, driskiais. Palangoje savo mylimajai Čiurlionis taip sakė apie kurortinę pu-

bliką: „Žiūrėk, kokia saulė, koks saulėlydis, o tie driskiai lekia esti!“ Tiesiog vakarienės metas. Tą žodį (driskius) apie jį patį pavartodavo tiesiogine socialine prasme, dėl išvaizdos, apiplyusių drabužių. Vilniuje, kai čia atvažiavo dirbti lietuviybės darbo, jis turėdavo tik vieną kitą muzikos pamoką. Už tuos skatikus nusipirkdavo bandelių ir valgydavo jas su saldžia arbata. Sofija rašė pasibaisėjusi, kaip jis gyvena – tiek daug dirbdamas beveik nevalgo, nes neturi iš ko. Arba, sakykim, pats minėjo turbūt broliui, o gal jai, kad nunešė pas batsiuvį pajudinti batus. Vadinasi, jie nutrinti, baltuoja nosys.

Kad ir kaip sunkiai gyvena, Čiurlionis turbūt nelaikė to tragedija?

Sau – ne, jis tikrai čia neižvelgė tragedijos. Jo draugai varšuviečiai, menininkų bohema, jautė tam tikrą pranašumą prieš kvailus turtuolius, kurie labai pučiasi, o iš tikrųjų yra driskiai.

Nors jų batų nosys blizga...

Taip. Tas žodis iš ten eina. Vieną kartą atsitiko tokia labai charakteringa istorija. Čiurlionis su savo draugu Eugenijumi Moravskiu, o tas buvo įžūlaus būdo (Čiurlionis gal nebūtų padaręs to, ką padarė Moravskis), pas vieną poniją gurkšnojo arbatą. Ji vaišino juos, mat šie yra menininkai, o ji norinti su jais bendrauti. Moravskis įsidėjo cukraus iš cukrinės su savo šaukšteliu, kurį jau buvo vartojęs. Ponia iškart paėmė cukrinę, nuėjo prie lango ir išpylė cukrų į lauką, nes tas jau „nešvarus“. Kai jiedu išgėrė arbatą, tada Moravskis paėmė savo puodelį, nuėjo prie lango ir išmetė. Štai distancija.

Arba Čiurlionio pasakymas viename Druskininkų aristokratui, kuris atėjo pasižiūrėti, kaip jaunimas įrenginėja kurhauzo salę šokiams. Buvo pripinta girliandų, jas reikėjo kabinti, palypėjus kopėčiomis. Tas ponas kreipėsi į nedidelį čia pat stovintį pusiau studentą ir sako: palypėkit, pakabinkit tą girliandą. Čiurlionis atsakė: juk jūs aukštesnis, jums mažiau reikės lipti.

Jis įvairiai pajuokaudavo. Supratusieji galėdavo ir supykti, o kas nesuprasdavo, tas ir nesupykdavo. Viena ponia prikibo prie jo parodoje, kad paaiškintų savo paveikslus, kokie čia pavadinimai, ką jie reiškia. Gera

žinomas paveikslas, gal eskizas, gal buvo atskirai nedidelis padarytas, kur plaukuotos būtybės, beždžionžmogiai groja arfomis. Paveikslas vadinosi „Malda“. Ji paklausė: tai pasakykite, kokia gi čia malda? Čiurlionis atsakė: Sveika, Marija.

Ar aprašyta, kaip toji ponia reagavo?

Ten neaprašyta. Liudytoja nepastebėjo, ar ponia suprato ironiją, ar ne.

Humoro jausmą turėjo puikų!

Pastatė į vietą. Dabar kalbam apie žmogų, kuris buvo visų menų menininkas. Jis žinojo, kad menas yra didelis dalykas, žmonijos kultūros rūmo dalis, kurį visi stato, ir mes dedame po plytelę. Bet tuo pat metu jis žino, ką stato, – tai rūmas jo tautai, jo tautiečiams. Jis netgi tariasi su Sofija, abejodamas dėl operos: kaip man komponuoti, ar taip, kaip aš įsivaizduoju, noriu ir galiu, ar suprantamiau, kad ir šitas darbas jų neaplenktų: „Nes tie mūsų tokie vargšai, taip nieko neturi.“ Būtų gaila, jeigu ir operos nesupras...

Matė, kad labai dažnai parodose kai kas susižavi jo paveikslais, ir jausdavosi laimingas. Savo tėvui yra sakęs: jeigu kas priėjęs prie mano paveikslo bus jo pagautas, tas jau neatsitrauks. Norėjo, kad ir tauta jaustųsi pagauta to, ką jis sako, ir neatsitrauktų. Tai jam buvo svarbu. Kita vertus, suprato, kad menas nėra tik tam kartui ir tam žmonių būreliui aplink. Menas yra amžinybei. Vienas muzikologas yra sakęs: Johanno Sebastiano Bacho kompozicijose yra tokių apskaičiuotų matematiškų gudrybių ir paslėptų šaradų, kurių joks klausytojas negali girdėti, tad kam jis tai darė? Ir labai gražiai pats atsakė: o kodėl gotikinėse katedrose, pavyzdžiui, *Notre Dame* Paryžiuje, patys fantastiškiausi, gražiausi dalykai yra pakraigėse, kur jų niekas negali įžiūrėti? Bet ar tikrai niekas? Yra Vienas, kuris mato.

Kaip manote, iš kur toks įžvalgumas?

Matote, tai labai imli dvasia, turtinga ne tik to, kas buvo prieš ją ir kas dabar yra joje. Menininkai kažkokių būdu aprėpia ir ateitį. Žinomas fenomenas, kad menas – muzikos kompozicija ar kokie ypatingi paveikslai – auga

ir po to, kai menininko jau nebėra. Jų reikšmė didėja. Galime sakyti – atsiskleidžia. Atsiskleidžia tuo būdu, kad ateina nauji žiūrovai ir klausytojai, kurie pamato ir išgirsta, ko anksčiau niekas nebuvo pastebėjęs ir išgirdęs. O vis dėlto jau pasakyta tarsi ateičiai: kada nors kas nors pamatys. Ne vien Dievas.

Toks požiūris nėra fantastinis, jis – tikras dalykas. Man patiko vieno šiuolaikinio amerikiečių filosofo, estetikos mąstytojo žodžiai apie „didžiąją broliją“. Štai yra žmonės, priklausantys Didžiąjai brolijai. Ar jie tą žino? Ar priskiria save tokiems broliams, ar ne? Gal tiesiog jaučia, kad yra ir daugiau Brolijos narių. Ne visi, tačiau tie, kurie priklauso Brolijai, atpažįsta vieni kitus. Iš poelgių, iš meno.

Kaip manote, kodėl Čiurlionis taip tikėjo laisvės idėja? Juk ji galima vadinti laisvės simboliu.

Jis yra tikras laisvės reiškėjas, o kartu simbolis. Jis išreiškia dvasios laisvę nevaržydamas savęs samprotavimais, ar patiks, ar nepatiks, pasisėks parduoti ar nepasisėks. Nors kartais darydavo didelio paveikslą mažą repliką, – jei mažesnė kaina, gal atsiras pirkėjas. Šimto rublių vis tiek negaus. Auksinis rublis – didelis pinigas. Didįjį paveikslą „Rex“ jis pats Peterburge įvertino penkiais šimtais aukso rublių. Tai milžiniški pinigai. Jis tą padarė tyčia, kad niekas nenupirktų. Kainą nurodyti reikia, bet kai kuriuos paveikslus jam gaila parduoti. Geriau, kad liktų Lietuvai, Tautos namams, būsimam muziejui. Jis buvo tai numatęs.

Nors tie 500 rublių, jeigu atsirastų mecenatas, – turtuolių Rusijoje buvo, ne tik Tretjakovas, jie kūrė galerijas ir visame pasaulyje supirkinėjo meno kūrinius, – Čiurlioniui būtų buvusi didžiulė paspartis. Jauna žmona jau laukėsi kūdikio, tad apėmusi nežinia, iš ko reikės gyventi, jį gniuždė. Viena iš priežasčių, kodėl tų metų pabaigoje jis dvasiškai palūžo ir būtent su tokia skaudžia mintimi, neva tapo turtingas. Ne tai, kad norėtų būti turtuolis, bet graužėsi dėl sunkios padėties, jautė atsakomybę ir spaudimą tos aplinkos, kuri nebūtinai pritarė, kad Sofija išteka už keistuolio menininko, neturinčio duonos pačiam sau... Juk tokia graži, tokia išsilavinusi... Apie dėdę, kuris ją leido į mokslus, yra

sakiusi, esą šis vylėsi, kad dukterėčią gerai ištekins, „pasodins kaip gulbelę pūkų lizdelyje“, ir mergelė bus laiminga. Aprūpinta! Visai kitoks idealas. Bet Sofija džiaugėsi, kaip nepaprasta turėti tokį žmogų. Čia dvasios gyvenimas. O pareina namo, išsiverda arbatos, pasipjausto duonos, ir to gana. Arba laukia, gal mama iš Plungės atsiųs į Peterburgą siuntinėlių. Tada jiedu sočiau pavalgo. 1908-ųjų birželį ji labai gražiai rašė savo draugei Felicijai Bortkevičienei: „*Galiu ir noriu tamstai pasakyti – Čiurlianis. Keistai man pasidarė parašius tą pavardę. Tai mano pavardė ateityje. Bet dar negreitai. Turiu dar būti visai liuosa, be galo noriu mokytis, dėti pamatus mano darbui. Sutinka su tuo, žinoma, kad tik man būtų kuo geriausiai. Paskandinti savęs nebijau, nes jau ir šiandien juntų, koks bus pilnas ir stiprus sielos gyvenimas. Aš visai nesitikėjau, kad žmogus žmogui gali tiek duoti, tiek žadinti minčių ir jausmų. Dėdei jau pasakiau. Jis sutinka su „Dievo valia“. Tik ta nelaimingoji materialinė pusė rūpi. Ir čia man baisiai nesmagu. Važiuoju pas mamą, esu rami, mama gera, ji supras. Taip tatai darosi pasaulyje. Nei aš tikėjau, nei aš laukiau, nei aš norėjau, o štai ir atėjo laimė. Atėjo iš netyčių.*“

Štai ką reiškia meilė. Ir dabar dar būna. Nors atrodo, kad jausmai suprantami primityviau, vulgariau, o vis dėlto būna.

Konstantino ir Sofijos gyvenimas buvo pilnakraujis, gražus, nepaisant visų negandų.

Turbūt visko pasitaikė. Gyvenimas buvo pilnavertis. Sklidinas jausmų, vaizduotės, džiaugsmo ir aistringos meilės. Jis kai kur labai atvirai rašo apie savo ilgesį, apie tai, kaip ją prisimena.

Yra vienas dalykas, kuris man pamažu susiklostė, mat buvau tyrinėtojas, rašinėtojas. Svaresčiau, kuo jo menas išsiskiria. Jis nepaprastai tikras. Apie Čiurlionį gerai pasakė Dobužinskis, pamatęs paveikslus Peterburge: „*I nieką nepanašus, velniai griebty, viskas iš savęs.*“ Brolijos narys. Jis atpažino. Viskas iš savęs.

Tuo metu Čiurlionio daug kas nesuprato. Gal jam tai buvo dar papildoma kančia, nes kūrė kaip ateities žmogus?

Iš dalies taip, bet nesakyčiau, kad kūrėjui kančia, jei nedaug kas jį vertina, arba tie, kurie vertina, neturi pinigų, kad galėtų pirkti paveikslus. Jam tai buvo, ko gero, antraeilis dalykas. Bet nuoširdžiai džiaugdavosi, kai koks nors žmogus, kad ir kaimietis ar kas nors, atsitiktinai užėjęs į parodą, staiga sustodavo ir negalėdavo atsitraukti.

Tai buvo jau po Čiurlionio mirties – vienas žmogus, prisimindamas dar pirmąsias parodas, kai buvęs pagautas Čiurlionio paveikslų, dabar vėl stovi prie jų, žiūri, žiūri ir norėtų su kuo nors pasikalbėti, pasidalyti, bet aplinkui nieko nėra, tik kažkoks senukas sėdi kampe, gal saugo parodą. Tai nuėjo prie to senuko ir sako: žinote, atsimenu kai kuriuos paveikslus anksčiau matęs, ir jie man tokie reikšmingi, taip džiaugiuosi vėl juos matydamas, kad negaliu atplėšti akių... O senukas jam: taip, man sūnus irgi sakė – kas bus pagautas, tas jau neatsitrauks.

Čia tokia savybė, užkoduota, užprogramuota. Bet juk nesugalvojo: ot, padarysiu, kad būtų tokia savybė. Ji atsiranda savaime, yra imanentiška, nes tai toks žmogus, tokia dvasia, tokia ranka, akis. Iš ko pasidaro menas? Iš dvasios, bet per akis, ausis ar vidinę ausį, kuri jau girdi ir dėsto, kaip turi būti, paskui reikia tik užrašyti natas ar ką nors pataisyti. Arba žmogus turi teptuką, o tas teptukas dirba beveik pats. Einsteinas yra labai reikšmingai pasakęs, kad svarbiausi konceptualūs jo atradimai įvyko, kai jis griebdavo pieštuką skubėdamas užrašyti, kas mintyse blykstelėjo. Apimdavęs jausmas, kad jis pats yra tas pieštukas, kad kažkas Kitas per jį nori viską užrašyti. Tai verta dėmesio.

Vienas iš didelių Čiurlionio sukakčiai skirtų renginių – 7-asis M. K. Čiurlionio pianistų ir vargonininkų konkursas. Jis kasmet plečiasi, atsiranda vis daugiau galimybių pasiklausti konkursantų grojimo. Šiomet pirmą kartą ir gana sėkmingai pabandyta pianistų pasirodymus transliuoti internete. Tai graži naujovė. Kiekvienais metais plūsta vis daugiau paraiškų. Šiomet konkurse dalyvavo net 24 šalių atstovai nuo Bolivijos iki Japonijos, nuo Pietų Korėjos iki Skandinavijos šalių. Žinoma, numatyti ateitį sudėtinga, nes konkursas vyksta kas ketveri metai, bet pasvarstykime, kaip jis atrodo po 12 ar 24 metų.

Kad konkursas plečia savo interesantų erdvę, tai labai gerai. Tuo būdu pasaulyje plinta žinojimas apie Čiurlionį, o kartu ir apie Lietuvą. Tokia buvo sena mano idėja, kad kartu su Čiurlioniu būtų garsinama ir Lietuva. Tačiau svajonė, kurios išsipildymo nebesulauksiu, tokia – kad įvairiose net ir tolimiausiose pasaulio vietose žmonės, pamatę koncertų afišą su Čiurlionio vardu, užuot klausinėję, kas čia toks, sakytų: o, būtinai reikia nueiti!

Viskas taip sparčiai kinta, esant galimybei dalytis informacija internetu, kad tokios dienos tikrai dar sulauksite.

Ačiū. Bet, manau, praeis dar ne vienas dešimtmetis.

Kodėl pradėjote tyrinėti Čiurlionio kūrybą? Kas paskatino? Turbūt jau labai daug kartų esate į šį klausimą atsakę, bet vis dėlto kuo Čiurlionis Jums toks brangus ir artimas?

Jis pasidarė brangus ir artimas, kai prie jo priartėjau. Iš pradžių būna, sakykim, tiesiog įdomu. Gal sutinki žmogų, jis įdomus, gražus, o paskui gali atsitikti kaip Sofijai arba jam, kad pasidaro vienatinis. Nepasakyčiau, kad tarp muzikų arba dailininkų Čiurlionis man yra vienintelis, bet pasidarė asmeniškai artimas. Prieš kokius dešimt ar panašiai metų net nustebau, pagalvojęs, kiekgi jam buvo metų ir kiek dabar metų man. Jis man kaip brolis, o buvo daug jaunesnis. Mes tik įsivaizduojam, kad tie senieji patriarchai, tie mūsų kultūros pamatų statytojai, basanavičiai ir panašiai, yra kažkokie senjorai. Iš tikrųjų jie buvo studentai, tokie kaip mes kadaise, o dabar yra lyg mūsų šeimos nariai. Jeigu taip atsitinka. Na, man beveik. Net esu kažkada parašęs eiles, kreipdamasis į Čiurlionį kaip į brolių, artimą ir suprantamą.

O pažintis lemia tam tikros aplinkybės. Tarp tų aplinkybių buvo ir namai, kuriuose augau ir kuriuose ant sienos kabėjo vienas Čiurlionio paveikslas, ne originalas, bet labai reta jo laikų reprodukcija, kurią turėjo mano senelis Gabrielius Landsbergis. Ji liko paveldima, išsaugota. Taip dabar suprantu. O tada aš, vaikas, tiesiog žiūrėdavau į tą paveikslą, kabantį ant sienos, ir jis mane traukė. Jame įžiūrėdavau visokių dalykų. Bet čia tik pavyzdys, namai. Paskui pradėjau mokytis skambinti. Mane mokė pianistė Aldona Dvarionienė,

Balio Dvariono žmona. Jiedu koncertuose skambindavo Čiurlionį iš pirmųjų Stasio Šimkaus redakcijos sąsiuvinų, išleistų 1925 m. Tų gaidų buvo ir pas mus namuose. Nežinau, kaip jos atsirado, nes nei tėvas, nei motina nebuvo muzikai. Bet, manau, tėvas iš prigimties buvo muzikas, muzika jį nepaprastai traukė. Vos pradėdamas šiek tiek užsidirbti iš architekto profesijos, kai jie su mama dar nieko neturėjo, o ir mama dar nebuvo mano mama, jis nusipirko fortepijoną. Tai turėjo ją priblokšti, bet jam buvo atleista. Tas fortepijonas liko namuose, aš iki šiol jį turiu. Kaip pianistas užaugau su tuo tėvo kadaise pirktu fortepijonu. Jis pats mėgdavo skambinti, turėjo šiek tiek natų. Bandydavo surinkti kokį Chopino preliudą ar panašiai. Tad gal ir tie Čiurlionio sąsiuviniai bus taip atsiradę.

Mokydamasis pas poniją Dvarionienę, gaudavau skambinti paprastus jo preliudus. Kartais skambindavau Čiurlionį, viešai pasirodydamas gimnazijoje arba ir muzikos mokykloje per egzaminus. Balys Dvarionas irgi skambindavo Čiurlionio kūrinius, net neišspausdintus, matyt, gavęs iš Jadvygos Čiurlionytės, kuri jų duodavo ir man, kai užeidavau, būdamas studentas. Ji žinojo, iš kokios esu šeimos, kas mano tėvas, kad bendrauju su Dvarionais. Nors ji man tik vienerius metus dėstė folklorą, muzikinę tautosaką, bet pažintis tęsėsi, kalbėdavomės apie visokius dalykus. Pasakodavo ir apie savo brolių, rodė jo rankraščius, kūrinius, kuriuos ji redaguoja, duodavo man skambinti tai, kas dar neišleista. Ir aš pirmasis skambindavau, kas visiškai nežinoma pasaulyje. Nedarydavau iš to kažin ko, bet buvo tam tikras malonumas skambinti nežinomą dalyką. Atrandi arba padedi kitiems atrasti – štai, turiu tai, ko niekas neturi. Tad ir įvyko toks priartėjimas per skambinimą, per fortepijoną ir per Jadvygą Čiurlionytę, kuri rūpinosi, kad brolio muzika būtų paskelbta, kad ji skambėtų. Todėl ir man duodavo, kad būtų, kas skambina. Dvarionas mokėjo keletą kūrinių, ir jam to užteko. Atsimenu, vienąsyk pas mus, atsisėdęs prie fortepijono, paskambino „Bėkit, bareliai“. Gal norėjo sau pasikartoti, ar ką. Jis kartais dar koncertuodavo.

Taip atsiranda pažintis su nežinomais kūriniais, su rankraščiais. Mintis apie rankraščius – ne tik ką gaunu

ir nusirašau iš Čiurlionytės, bet palikimas ir kad tas palikimas nežūtų. Jeigu mes ir žūsime, bet kad jis nežūtų. O Čiurlionis saugomas Kaune, muziejuje, kurį jau buvo užpylęs Nemuno potvynis. Taigi gali būti sunaikintas fiziškai. Štai vienas pora metų vyresnis mano draugas, kuriam rūpėjo lietuvių kultūros dalykai, kalbininkas Vytautas Ambrazas paskatino mane pasidomėti, kaip tie rankraščiai saugomi, ir kad reikėtų padaryti jų kopijas. Dėl visa ko. Pradėjau lankytis Kaune pas Jadvygos seserį Valeriją, kuri buvo Čiurlionio palikimo globėja ir saugotoja. Ji man mielai atvertė ir pačius rankraščius, kurie turbūt neturėjo būti labai čiupinėjami, nes ir taip sunkai įskaitomi, aprinti, rašyti pieštuku. Aš žiūrėčiau rankraščius kūrinių, kuriuos jau skambinau iš Stasio Šimkaus leidinių, o tuose leidiniuose buvo keistų dalykų, nelabai suprantamų pagal muzikinę logiką. Iš rankraščių pamačiau, kad kai kas išspausdinta neteisingai. Pataisydavau pagal rankraščius ir pradėjau daryti spausdintų ir nespausdintų kūrinių redakcijas. Vėliau drįsau pataisyti ir Čiurlionytės redakciją, nes matau rankraštį, darau išvadą, kad aišku neaišku, bet turi būti taip, o ne taip, kaip išspausdinta.

Ir prasidėjo mano, tyrinėtojo, darbas, kad skambintiau tikresnį Čiurlionį, aišku, ir tą, kuris dar nežinomas, ir kad dar prisidėčiau prie jo kūrinių leidybos. Jadvyga Čiurlionytė 1957 m. buvo parengusi pirmą didesnę albumą. O dar pora metų prieš tai Čiurlionis buvo niekinamas kaip prastas dailininkas, nereikalingas darbo liaudžiai. Muzika nebuvo ujama, bet susidūrė su tam tikrais apribojimais net ir leidykloje, kuri norėjo išleisti. Turbūt jai dar vadovavo Jurgis Tornau, jeigu atsimenate tokias pavardes, paskui Jonas Čekys. Kai išėjo pirmas leidinys... Dar prieš tai pas Sofiją Čiurlionienę namuose atsirado pluoštas muzikos rankraščių, kurie buvo brolio Povilo žinioje, o jis senatvę praleido Kaune pas svainę Sofiją. Turbūt ten ir mirė. Liko šioks toks jo palikimas ir pluoštas brolio kūrinių. Apie tai parašiau į spaudą. Jau buvau parašęs straipsnelį, kad apskritai reikėtų išleisti visus Čiurlionio kūrinius. Išlindo Pilypas iš kanapių, žinantis, kad yra daug Čiurlionio kūrinių, kurie neišleisti, juos reikėtų išleisti – mano pirmas mažas straipsnelis *Literatūroje ir mene*. Jadvyga džiaugėsi

parama – liaudies balsas tada buvo svarbus. Jeigu liaudis ką nors siūlo, vadinasi, to reikia. Ne todėl, kad atėjo interesantas ir atnešė, o todėl, kad liaudis siūlo.

Tokiais keliais įėjau į tą visą dalyką – Čiurlionio kūrybos platinimą, leidybą, tyrinėjimą. Paskui tyrinėtojas panorė, kad viskas taptų vieša – pradėjo rašyti, skelbti savo mažus atradimus ir „užsikabino“.

Jūs papasakojote labai gražią istoriją, kaip pats Čiurlionis sakė, kad tas, kuris užsikabina, nebeatsitrauks. O kaip priartėti prie Čiurlionio, kad žmogus, nesvarbu, ar lietuvių atlikėjas, ar užsienietis, geriau jį suprastų?

Pirmiausia reikia norėti suprasti, negalima imti naujo daikto atmestinais, neva jis labai panašus į kokį nors žinomą daiktą, tik yra ne toks garsus. Kadangi konkursas turi savo reikalavimus, privalomąją programą, na, tai galiu ir šitą paskambinti panašiai kaip kitus dalykus, kuriuos skambinu, nesukdamas sau galvos, kuo šis yra individualus, kuo išsiskiria. Individualumas, ypač nedideliuose Čiurlionio kūriniuose, yra esminis iki detalių, iki ypatingų faktūrų, ypatingų harmonijų, ypatingų individualių jo atradimų, kurie ankstyvi, unikalūs muzikos istorijoje. Kai jis išėjo iš vadinamojo romantiškojo laikotarpio, nors yra ir šio tarpsnio labai gražių puslapių, kurie neša, arba kaip dabar sakoma, „veža“. Bet yra ir sudėtingesnių moderniškų kūrinių, kuriuos galima apytikriai paskambinti kaip panašius į ką nors. O iš tikrųjų jie tik išoriškai arba tik iš dalies panašūs į kažką kita. Visi amžininkai turi ką nors bendra tarpusavyje, bet yra ir individualūs, ypač didieji amžininkai. O Čiurlionis yra didysis amžininkas. Jis kitoks, bet ne todėl, kad turi keblų bruožą, dėl kurio sunkoka tuos kūrinius greitai išmokyti, – atseit kartą paskambinai ir jau atlikta. Čia taip neišeina, čia reikia dirbti, aiškintis, paaukoti daugybę laiko, per tą patį laiką galėtum išmokyti skambinti didelio masto, didelės apimties garsaus kompozitoriaus kūrinių ir turėtum koncertinį repertuarą. O čia vargsti pusę metų dėl labai keisto preliudo. Manau, čia glūdi Čiurlionio muzikos skleidimo problema.

Esu sakęs ir kartais vėl pasakau, kad tai muzika draugui. Ne praeiviui, o draugui, kuris nori pažinti, nori pabūti su tavim, pasidžiaugti bendravimu. Todėl

nemanau, kad visi, kurie atvyksta į konkursą, kurie yra išmokę ir skambina šiek tiek Čiurlionio, toliau ieškos, skambins ir skleis jo kūrybą. Bet tarp jų bus tokių, kurie šiek tiek „užsikabino“ arba kurie vėliau, kai labiau subręs kaip asmenys ir atlikėjai, grįš prie to keisto kompozitoriaus, kurį buvo priversti išmokyti, kai važiavo į Lietuvą dalyvauti konkurse. Gal vėliau dar kartą pažiūrėti, kas ten yra?

Taip ir Schumannas rašė apie Chopiną, kuris tais laikais buvo naujas, modernus, nesuprantamas ir nereikalingas. Tai nuostabi recenzija, tiesiog novelė apie Chopino sonatą, turbūt b-moll. Štai, tarkime, seno tipo kapelmeisteris, iš tų, kurie priklausė Schumanno „Dovydo brolijos“ opozicijai, eina pro muzikos natų parduotuvę ir mato lange naujų viršelių. Žiūri – sonata. O, vis dėlto dar ir dabar parašoma sonatų! Vadinasi, dar yra rimtų muzikų. Net naujų. Jis nusiperka tas natas, nes tai sonata, parsineša namo, bet pradėjęs skambinti ima spjaudytis. Kokia čia sonata! Apgavo! Supykęs įkiša į lentyną, kad niekada daugiau neišsitrauktų. Kokia čia sonata, kažkokie šurum burum, kažkas laksto, nėra nei aiškos temos, nei vienareikšmės melodikos. Klasiką jis pirkty, o čia tie „naujieji“, kurie prasimano visokių dalykų. Ateis laikas, – rašė Schumannas, – kai jo giminaitis, gal seserėnas, kuris irgi mokosi muzikos, pavartys dėdės natas, ras išspausdintą kažkokio Chopino kažkokią sonatą, ims skambinti, ir jam patiks. Taip gali atsitikti ir to paties žmogaus gyvenime, jeigu jis dar ne toks užkietėjęs, kaip tasai senas kapelmeisteris, kuriam naujoviškos muzikos šiukštu nereikia.

Todėl norėčiau, kad tie, kurie atvažiuoja į Čiurlionio konkursą, nebūtų kapelmeisteriai su nusistovėjusiomis normomis, kas gera, o kas bloga, kas gražu, o kas ne gražu. Atviros sielos, atviros širdys yra pažanga. Kaip ir Čiurlionis. Jis žadino sielas, kad jos būtų atviros. Kad nors kai kurios iš jų pajustų pasaulį, turtingesnę už tą, kurį ligi tol žinojo...

Dėkoju už pokalbį.

■

Parengta pagal LRT radijo laidą „Muzikinis pastišas“

KAD AKTORIUS SCENOJE MAŠTYTŲ

Su Krystianu LUPA kalbasi Valentinas MASALSKIS

Valentinas Masalskis. Krystianai, norėčiau, kad šitas pokalbis būtų ne interviu, bet pasikeitimas nuomonėmis, skirtas labiau profesionalams, studentams, kurie mokosi vaidybos, aktoriams, kurie dar nepaseno ir nori toliau būti scenoje.

Mano pirmas klausimas būtų apie dvi vaidybos mokyklas: Rytų – Konstantinas Stanislavskis, Vsevolodas Mejerholdas, Michailas Čechovas ir Vakarų – Davidas Mametas, Lee Strasbergas, Sanfordas Meisneris, Bertoltas Brechtas... Kas tau davė stipriausią impulsą?

Krystian Lupa. Nežinau, ar šiuo metu išvis egzistuoja vakarietiška aktorystės mokykla. Žinoma, metodų, priešingų Stanislavskio sistemai, būta bent jau iki tol, kol Jungtinėse Amerikos Valstijose tą užkratą (tokiu jis laikytas) pradėjo platinti Michailas Čechovas, Lee Strasbergas. Vakarų aktoriai, režisieriai vis dar kalba apie tai su nepasitikėjimu ar pašaipa, kitaip tariant, užuodžia tame kažkokią apgaulę... Aktoriaus profesija tradiciniu požiūriu buvo tiesiog labai tiksliai apibrėžtas amatas, aišku, ką aktorius turi įvaldyti, tarkime, emocijų spek-

trą. Per repeticijas dirbama pagal tam tikro pobūdžio partitūrą. Kalbu apie vadinamąją partitūrą aktorystę – iš esmės viskas yra užrašyta ir nuolat kartojama. Aktoriaus profesionalumas – tai gebėjimas kuo tiksliau pakartoti.

Stanislavskio sistema labai įdomi, kitaip tariant, susiduriame su kažkokia pradžia – su intuicija, su dalykais, kuriuos jaučiame esant mumyse. Tai mūsų paslaptys, kurias atskleidžiame, dirbdami su savimi, stebėdami save. Aktoriaus darbas yra savistabos procesas, autorefleksijos sužadinimas. Toji autorefleksija, nesvarbu, reikalinga ar ne, pasireiškia visada, ji nepriklauso nuo tikslo, kokį sau kelia aktorius. Kitas dalykas, koks yra Stanislavskio atradimų ar patirties santykis su tuo, kas slypi teatro užuomazgose, tarkim, Dioniso apeigose, antikiniame ar apeiginiame teatre. Kaip ši sistema susiliečia su tuo slėpiniu, kuris yra visa ko pradžia? Kodėl apskritai atsirado toks dalykas kaip vaidyba, kodėl ji mus keri? Kodėl teatras vis dar egzistuoja, nepaisant atsiradusių ir atsirandančių naujesnių būdų pasakoti istorijas? Pavyzdžiui, kadaise atrodė, kad kinas neiš-

vengiamai išstums teatrą, tačiau taip neatsitiko. Mane džiugina, kad šiuo metu tie kino režisieriai, kurie nori giliau, įdomiau kalbėti apie žmogaus esmę, pasitelkia būtent Rytų vaidybos mokyklą. Kitaip tariant, aktorystė grindžiama vaizduote, inspiracijų ieškoma vaizdiniuose. Žodžiu, tas vaidybos metodų dalijimas į Rytus ir Vakarus netrukus apskritai bus nebeaktualus. Rytų aktorystės žemėlapyje įdomus dalykas yra tradicinė aktorystė, žodžio aktorystė, šventas teatro žodis...

V. Masalskis. Intonacija...

K. Lupa. ...intonacija ir kitos profesinės šventenybės yra laikomos vertingomis savaime. Panašiai kalbėta apie, pavyzdžiui, muzikos virtuozus – tarsi pianistas būtų kažkas, nepriklausomas nuo muzikos. Taip ir čia – lyg koks kultas tam tikrų profesinių fragmentų, kuriančių estetiką, nesusijusią su tuo, kas vyksta žmoguje. Kitaip tariant, žodžio valdymas suprantamas tarsi kažkokio sodo už žmogaus ribų puoselėjimas, virtuozišškai abstrahuojant žodį. Panašiai kas nors, nuėjęs į filharmoniją, galėtų sakyti, kad tas pianistas yra fantastiškas, nes moka neįtikėtinai greitai judinti pirštus, jis tiesiog genialus, nes niekas nesugebėtų judinti pirštų taip greitai kaip jis. Vis dar dažnai girdžiu, kad aktoriams būtina įvaldyti tas profesines šventenybes...

V. Masalskis. O kokie buvo geriausi tavo mokytojai?

K. Lupa. Jei kalbėtume apie teatrą, tai turėjau laimę mokytis pas Konradą Swinarskį. Tai buvo Krokuvos teatre mokykloje, kai įstoja į Režisūros skyriaus pirmą kursą. Anuomet Krokuvą buvo teatro sostinė. Toje mokykloje dėstė Swinarskis, Jerzy's Jarockis, pakviestas net Tadeusz Kantoras, bet netrukus jis atsisakė dėstyti, nes kažkoks labai gerai apie save galvojantis studentas su juo nesutiko, todėl šis trenkė durimis ir išėjo.

Būtent Swinarskis išmokė mane abejoti ir kuo giliau raustis. Kitaip tariant, tai, kas atsiranda per pirmą pjesės pasimatavimą, per skaitymus, kai, atrodo, jau turi me viziją ir norime ją realizuoti, dažniausiai būna prastas sprendimas. Tarkime, ieškau akmens, noriu turėti akmenį, pamatau krūvą akmenų ir paimu tą, kuris guli ant viršaus. Bet jeigu pasirausčiau po tą akmenų krūvą, ją išgriaučiau, gal rasčiau būtent tą akmenį, kurio ieškojau. Iš pradžių mums atrodo, kad nereikia ieškoti giliau,

perspektyvą matome tarsi horizontą. Vos tik iškeliamo sau kokį nors klausimą, iškart išvystame tam tikrą minties horizontą ir manome, kad ten mūsų ieškojimų pabaiga, toliau nueiti negalėsime... Jeigu atsiplėštume nuo tos pirmosios įžvalgos, pamatytume, kad galime žengti toliau, o ten atsiveria kažkas visiškai nauja. Tai nuostabu. Aktoriai dažnai ne tik nežino, kad galima tai daryti, bet ir nenori to imtis, net jei yra skatinami savo pačių nuojautos. Verčiau renkasi artimesnius, saugesnius dalykus, nes ten, už horizonto, kur atsidurs, tyko pavojus, kad galbūt teks perkurti viską, net patį save. To nebijoti mane išmokė Swinarskis.

V. Masalskis. Norėčiau paklausti ir apie Jerzy Grotowskį, kurio tu lyg ir nemėgsti...

K. Lupa. Nemėgstu Grotowskio? Ne, sąžiningai tariant, manau, kad jis yra milžinas. Tai, ką jis padarė, ypač kūrybos pradžioje, atverdamas, o visų pirma, atrasdamas naujus kelius, yra neginčytinas proveržis. Tačiau Grotowskis, sakyčiau, tarsi nuskabė laurus nuo visų tų dalykų, kurie pokariu glūdėjo Lenkijos teatre. Pavyzdžiui, Kantoras tiesiai sakė, kad Grotowskis – vagis, iš jo teatro pavogęs tam tikrą žmogaus, metaforos, erdvės traktavimo radikalumą. Tada buvo siekiama, kad teatras išsiveržtų iš natūralistinės, psichologinės, miesčioniškos stilistikos narvo, nugriautų vadinamąją ketvirtą sieną ir t. t. Atsirado poreikis grįžti prie apeiginio, magiškojo teatro, kai aktorius yra tarsi šventikas, magas. Grotowskis norėjo, kad aktorius pats nueitų tam tikrą dvasinį kelią ir tai galėtų būti parodyta apeiginiame spektaklyje, nors nebūtinai. Vienu metu Grotowskis apskritai liovėsi rodyti aktorių, tarsi sakydamas, kad aktorius nėra tas, kuris žiūrovams atskleidžia kokią nors istoriją. Žodžiu, aktoriai staiga ėmė jam vis labiau trukdyti... Tada iš tikrųjų buvo tokia teatrinio avangardo nuotaika, Grotowskis tikrai perėmė Kantoro sumanymą paversti scenos veiksmą tam tikru ritualu, procesu, forma, radikaliai keičiančia aktoriaus veikimo būdus.

Man atrodo, Grotowskis buvo labiau minties ir, sakyčiau, dvasinių aspiracijų puoselėtojas negu teatro praktikas. Iš pradžių mokėsi aktorystės ir, sakoma, jam sekėsi prastai, ketinta jį net išmesti. Grotowskis buvo

intelektualas, mąstytojas, o teatrinę praktiką jam reikėjo iš ko nors „pavogti“. Ir nusižiūrėjo ją iš Kantoro, tačiau tą pavogtą praktiką praturtino savosiomis dvasinio kelio paieškomis. Kantoras savo teatrui niekada nesistengė suteikti dvasinės formos, tai ir yra Grotowskio atradimas, kuriuo susižavėjo Peteris Brookas ir kilo galinga tokio teatro banga. Tai dvasinio kelio, proceso teatras, paremtas, viena vertus, Carlo Gustavo Jungo atradimais, antra vertus, Rytų technikomis, dzen, joga ir panašiais dalykais.

Tai sintezė, bylojanti, kad teatras nėra vien pasakojimas, kurį reikia perteikti scenoje, jis yra slėpinys, o aktorius – atradėjas. Būti aktoriumi reiškia atrasti žmogų. Aš irgi sutinku, kad aktorystė yra tiesesnis kelias į žmogaus dvasią negu psichoanalizė, negu psichiatrija, negu vieno žmogaus rausimasis kitame žmoguje... Bet, žinoma, tik tuo atveju, jei aktorius nusiteikęs pasinerti į dvasinį procesą, jei vaidyba jam yra ne vien sceninis įrankis, jei suvokia ją kaip kelią, kuriuo einama atrasti savęs, kad galėtų atrasti kitus... Sakyčiau, aktorystė – tai kažkoks įsismelkimo procesas. Aktorius, išmokęs susikonsoliduoti į kitą žmogų, įstengia geriau jį suprasti, nes turi geresnius įrankius negu vadinamasis normalus žmogus, iš esmės tik skaitantis pranešimus, o tie pranešimai dažniausiai netikri, nes juk ne paslaptis, kad žmonės meluoja net patys sau.

Bet vis dar nepasakiau, kodėl nepasitikiu Grotowskiu, nors visiškai neabejoju jo svarba. Nepasitikiu tuo, ką jis darė vėliau, balansuodamas tarp meno ir tokio, sakyčiau, gryno, net luošo intelektualizmo. Šiuolaikinių europiečių intelektualizmas iš tikrųjų yra luošinantis ir stumia į nusišalinimą.

Grotowskis nebuvo organiškas žmogus, nes iš visur pasisavino daug įvairių dalykų. Jis turėjo pats save išmokyti, ką reiškia, pavyzdžiui, liesti medį ir panašiai. Tačiau įgavęs tokios patirties, talentingai ją perteikė. Neabejoju, kad tokio pobūdžio patirtis dabar yra reikalinga daugeliui europiečių, nes jie tapę luoši. Tokiems asmenims, vadinkime juos grynaisiais intelektualais, būdingas noras būti išventintiems arba jaustis nušvitiesiais. O kadangi jie yra nusistebėtinai naivūs, tai lengvai patiki, kad jau ir yra išventinti. Man atrodo, Grotowskis

irgi pasidavė tokiai saviapgaulei. Pasijuto esąs išventintas, pažinęs *satori* ar kokius kitus nušvitimus, perpratus, kas yra pasaulis ir kas yra jis pats. Paskutiniuosiuose laiškuose, kuriuose yra ir labai įdomių įžvalgų, jau juntamas tokios saviapgaulės dvelksmas.

Pasak Jungo, tą akimirką, kai pasineri į kitą savo pašąmonės sluoksnį (*anima*), patenki į sferą, kurią psichanalitikas vadina „didžiuoju burtininku“. Tada gali patekti į savojo *mana* sritį, energijos sritį ir disponuoti ne tik savo energija, nes žmogus yra tarsi kosmoso energijos antena. Kol jis turi tik savo energiją, yra labai silpnas. Išmokęs pažinti pasaulio įvykius, paslaptis, perleisti per save pasaulio energiją, jis priartėja prie tos tarsi pasiskolintos jėgos, esančios kažkur už jo. Lygiai taip pat galima priartėti prie pasiskolintos išminties, kuri nėra tavo. Tarkim, kai patiri nušvitimą, atrodo, kad pažinai dalykus, apie kuriuos anksčiau nieko nežinojai. Kažkokiu būdu netikėtai per vieną akimirką sužinai tai, apie ką anksčiau net nenučiuo-kei. Kartais tai užplūsta tarsi potvynis ir, jeigu rašai, ranka nespėja paskui pašėlusiai lekiančią mintį, tačiau būtinai turi tai užrašyti, nes žinai, kad ta mintis yra ne tavo, jeigu dabar neužrašysi – pranyks ir jau niekada jos neturėsi... Nežinia, iš kur tai ateina. Tai kažkokia paslaptį tėkmė. Jungas sako, kad taip atsitinka, kai tavyje atsiveria antrasis pašąmonės sluoksnis, kitaip tariant, moteris vyre ar vyras moteryje, o tu juos atpažįsti, su jais susitapatini. Pasak Jungo, tai ypač svarbus, galima sakyti, lūžinis raidos etapas, kai individas tarsi išnyra iš gelmės, kad pakliūtų į visiškos autonomijos, brandos sferą, jausdamas ryšį su „didžiuoju burtininku“. O kartu tai nepaprastai pavojinga, sako psichanalitikas, nes „didysis burtininkas“ gali tave pavergti. Staiga prisilietęs prie paslapties jėgos, tampa kitų žmonių atžvilgiu galingesnis, pasinaudodamas tuo „burtininku“, gali primesti jiems savo valią.

Man atrodo, Grotowskis, jaunystėje buvęs labai kompleksuotas, trapus, liguistas, nuolat patiriantis pažeminimus, kaip, tarkime, toje vaidybos mokykloje, pasidarė ypač imlus „didžiojo burtininko“ kerams. Pavergtas jo, suviliojo „mažesnius burtininkus“, pavyzdžiui, tokius kaip Brookas. Neneigiu nei jų, nei to, ką jie manė apie nušvitimo slėpinį ir panašiai, bet nesutinku su galutinėmis jų tezėmis apie dvasinį kelią.

V. Masalskis. Turiu jauną aktorių kursą, rinksiu dar vieną. Norėčiau paklausti, nuo ko tu pradėtum su jais dirbti? Nuo susikoncentravimo? Kas svarbiausia jaunam žmogui, ką jam sakyti, kaip jam padėti, ko mokyti, į ką sutelkti dėmesį – į dvasią, į filosofiją?

K. Lupa. Manau, reikėtų pradėti nuo pačių įvairiausių dalykų, bet studentams svarbu žinoti, kad vis tiek tai dar nėra viskas. Mes tarsi einame į kažkokį tikslą, norime pasiekti konkrečią vietą, todėl ieškome tiesiausio kelio, bet jis nebūtinai yra tinkamiausias. Tarkime, nepaprastai svarbu lavinti, įvaldyti balsą, tačiau nepriitariu tam, kaip stereotipiškai šlifuojama, pavyzdžiui, artikuliacija. Kalbu apie stereotipų galią, nes pas mus, Lenkijoje, kai kurie profesiniai dalykai taip perspaužiami, kad kuriami kažkokie dirbtiniai padarai, tik iš pažiūros dar primenantys žmones.

Labai dažnai aktoriai yra susipykę su laiku, atsitraukę atgal per kokias dvi kartas. Operos dainininkų atotrūkis nuo dabarties dar didesnis – gal net keturios kartos. Vaidybos menas dažnai kenkia aktorių psichikai ir individualybei, net socialiniam jų gyvenimui, žmogiškajam jautrumui. Jie paverčiami kažkokiais kastratais vien tam, kad galėtų dainuoti aukštais balsais...

Manau, žodis yra nepaprastas vaizduotės elementas. Jeigu pradėtume jo esmės ieškoti įvairiuose vaizduotės, jausmų klotuose, būtų lengviau tą žodį valdyti, atsižvelgiant į konkretų kontekstą. Nes kiekvienas žodis priklauso nuo to, kokia yra jį tariančiojo būseną, ir kaskart įgauna kitokią reikšmę, spalvą, kitokį skonį, kvapą... Tarkime, poetai kartais ieško tam tikrų žodžių grupių, kurios nuvestų juos tarsi į kitą pasaulį. Tokios paieškos rodo, kad poetiniame kontekste tas pats žodis skamba visai kitaip, negu tada, kai tuo žodžiu norima ką nors įžeisti.

Aktorius, atėjęs į mokyklą, nežino, kam, dėl ko turi to visko mokytis, bet stengiasi, nes jeigu neišmoks, gaus nepatenkinamą pažymį ir bus išmestas. Sakyčiau, taip užkertamas kelias ne tik į vaidybą, bet ir į žodį, nes nepadedama suvokti, koks jis galėtų būti įvairus, ko iš to žodžio galėčiau norėti, ko noriu iš sakinio, kurį sakau.

Jeigu kalbėsime apie metodų, susijusių su žodžiu, tradiciją, matysime, kad ji pasikeitė, kitoks ir mūsų (gal net nesąmoningas) santykis su žodžiu. Dabarties

pasaulis praradęs pasitikėjimą žodžiais. Anksčiau jais pasikliaudavome, žmonės kalbėdavosi, išsipasakodavo istorijas, atsimename, kokios svarbios būdavo viešos prakalbos... Dabar siautėja kažkokia neįtikėtina žodžių infliacija. Televizoriaus ekrane politikai plepa nesustodami, o mes netikime nė vienu jų žodžiu. Taip yra ir teatre – ateina nauja žiūrovų karta ir ji netiki aktoriais scenoje. Kodėl publika juokiasi iš tų dalykų, kurie kitoms kartoms buvo šventi? Sakoma, kad tai kultūros stoka, bet, po paraliais, net jeigu ir taip, vis tiek turėtume susimąstyti ir padaryti išvadas.

Vyksta kažkoks fundamentalus pasikeitimas. Netvirtinu, kad žodis neteko prasmės, bet šiuo metu turbūt svarbesnė yra mintis. Darbas su žodžiu, su artikuliacija turėtų pratęsti darbą su mintim, apskritai mintijimu, netgi to mintijimo impulsų perteikimu. Sukurti tokį stebuklą, kad aktorius scenoje mąstyty, reikšty savo mintis, asmeninę nuomonę, yra pamatinis dalykas. Jei aktorius scenoje mąstys, susigražinsime žodį. Nereikia mokyti pačių žodžių, reikia mokyti to, kas veda į tuos žodžius. Pavyzdžiui, kai aktoriai per repeticiją pradeda asmeniškai pyktis arba kalbėtis, jų žodžiai būna išraiškingi, sodrūs, o kai pradeda sakyti pjesės tekstą, nepradėję mintijimo proceso, neįkėlę to teksto į savo minčių vežimą, nepasitelkę savosios minčių platformos, žodžiai yra menki, tušti, be kvapo, be skonio, be vaizduotės, todėl nenaudingi. O juk svarbiausia, kad publiką pasiektų sakiny, tarsi persisunkęs jį tariančiojo troškimais.

Pavyzdžiui, klausausi, kaip aktorius deklamuoja eilėraštį, tarsi tapydamas jį žodžiais, ir galvoju: jei tą girdėtų poetas, apsiverstų karste, nes jam buvo svarbūs ne žodžiai, o tai, ką jis tais žodžiais apsakė. Kai žodžiai išrašomi kaligrafiškai, noriu pasakyti: nereikia man to dailyrasčio, nes tais žodžiais norėta kažką pasakyti, ne tik juos parašyti. Jeigu bandysime suldyti visus labai reikalingus aktorystės amato fragmentus, tai ir bus tas paketas, tas vaizdinių debesys, ta įkrova, kurią reikėtų sukurti ir išreikšti kiekvienu sakiniu. Svarstau, kodėl aktoriai po mokyklos savęs klausia: „Kaip turėčiau sakyti Hamleto monologą?“ Kaip išvis galima to klausyti? Iš kur kyla toks klausimas? Man atrodo, Hamletas sako tą monologą, apimtas būsenos, kad staiga kažką suvokė. Todėl

aktorius irgi turi turėti daugiau ką pasakyti negu tiesiog žodžius „būti ar nebūti“. Kitaip tariant, kiekvienas žmogus turi daugiau ką pasakyti, negu pasako. Žinoma, tas, kuris iš anksto pasirašo prakalbą arba kuriam, tarkime, politikui, kas nors ją parašo, neišvengiamai ima svarstyti: kaip turėčiau tai pasakyti, nes tai ne mano mintys. Taigi, kaip pameluoti, kad skambėtų įtikinamai.

V. Masalskis. Krystianai, tu manai, kad žodžiai, pavyzdžiui, „būti ar nebūti“ turėtų rasti, emocijas susieju su mintimis? Man patinka toks metodas. Aš nesimokau žodžių atmintinai. Pasitelkdamas juos bandau sužadinti emocijas, suteikti pavidalą mintims.

K. Lupa. Išties elementarus klausimas – kaip mokytis tekstą? Mokykloje to niekas neklausia, tiesa? Todėl griebiamasi prasciausių, namudinių, kitaip tariant, kvailių būdų. Yra tokie slidūs, tamsūs, apleisti lavinimo etapai.

Kokiu būdu mokytis tekstą, kad jis nebūtų uždu-sintas? Galima patarti: iš pradžių peržvelk tekstą ir pasakyk, kur, tavo manymu, yra išeities taškas. Aktoriai dažnai mokosi tekstą per skaitymus, per pirmąsias improvizacijas, tarsi savaime, ir tai labai įdomu, nes tada intuicija daro savo. Intuicija neklysta, kūnas yra neklystantis, ir jis pasako: štai nuo čia prasideda aktoriaus suartėjimas su personažu. Kelio pradžia. Jei pradedama mokytis visiškai automatiškai, žodžiai kalami

tarsi į kompiuterį, aktorius nesusieja savęs su tuo tekstu, vėliau tenka jį kažkaip įterpti į savo minčių spiečių. Kartais su pasibaisėjimu žiūriu į aktorius, kurie atlieka milžinišką darbą, tempdami atminties lagaminą, prikrautą visiškai nereikalingų daiktų. Jie net patys bijo pasiklysti tarp viso to šlamšto. O juk galėtų būti visai kitaip – pavyzdžiui, aktorė pasijustų nėsčia tekstu arba galėtume leisti į nuotykį su tekstu. Juk prie jo nuolatos grįžtu, yra sakinių, kurie ypač jaudina. Kokia nors frazė manyje tarsi išsišakoja ir jaučiu jos spinduliavimą, o tada ir kiti tos pjesės sakiniai sugula į atmintį.

V. Masalskis. Automatiškai?

K. Lupa. Magiškai. Apsiaučia mane magiškai... Ir tekstas jau yra manyje kaip atsiminimai arba asmeninis reikalas, kurį turiu sutvarkyti. Jis manyje jau įsitvirtinęs. Manau, jis net nugula visai kitoje smegenų vietoje, negu tada, kai iškalamas atmintinai.

V. Masalskis. Pritariu. Tarkime, aš visiškai neatsime-nu žodžių, tik žinau, kad toji mintis turi sukelti šitą emociją, ir tai du atramos taškai. Tekstas atsiranda su tam tikra minties forma. Kūno forma. Visumos forma...

K. Lupa. Taip, taip, taip... Kol aktorius nesupras, kad tai pirmapradis dalykas, valdomas vaizduotės, jis apgaudinės save būtinybe kažką išgyventi per prievartą, nors iš esmės tai beveik neįmanoma. Manau, čia Sta-

Audronio Liugos nuotraukos

nislavskio klaida, nes tie dalykai ateina iš pirmąsios laukinio žmogaus būsenos. Tam tikruose labai paprastuose vaizduotės veiksmuose slypi aibė dalykų, ateinančių tarsi iš vidaus. Tai irgi pasitikėjimo klausimas. Aktorystė man primena jogos praktiką, nes reikia pirmiau padaryti, kad sužinotum, kas tai yra. O ne atvirkščiai, kai pirmiau perpranti, o paskui padarai. Dažnas mokytojas tą užmiršta. Nesvarbu, koks jis būtų patyręs, kiekvienas mokinytis, kad įgytų patirties, turi tą padaryti nežinodamas, o mes savo žiniomis, savo dėstymu galime jį tik paskatinti. Kartais sakau: „Darykite tai iki tol, kol sužinosite, kas tai yra, darykite tai iki tol, kol įtikėsite, kol iš pačių savęs sužinosite, kam viso to jums reikia.“ Kol jie to nepadarys, tol nesupras. Kai rengiu vidinio monologo dirbtuves, duodu tokią užduotį studentams: paimekite popieriaus lapą, atsisėskite ir įsiklausykite, išsižiūrėkite į savo kūną. Tai ne metafora, ne dvasios dalykai, tiesiog išsižiūrėkite į savo kūną ir pažymėkite kuo daugiau vietų, kurias jaučiate. Tarkime, jaučiu sėdmenis, kai sėdžiu, jaučiu kojos nuospaudą, jaučiu skausmą, sunkumą, įvairias įtampas, dažnai susijusias su patirtomis arba susikaupusiomis emocijomis, nes visi pojūčiai, jausmai, išpuodžiai nusėda kūne. Vienur nusėda baimė, kitur nusėda agresija – visas mūsų kūnas yra tų telkinių žemėlapis. Daugelio aktorių klaida ta, kad jie turi tik smegenų vaizdinį, kurį ir bando parodyti, bet visiškai nepažįsta savo kūno.

Man svarbu turėti vaizdinį ir kūną, kuris pasirengęs į tą vaizdinį įsiterpti. Grįžtant prie kūno „peizažo“ – pabandyk apibūdinti vietas, kurias jauti, nes dažnai skausmas turi formą. Vienas panašus į pupelę, kitas į rutulį, anas turi spyglius, o šitas primena kažkokį tinklą... Kasdieniniai geiduliai lyg ir užslopina tą tylią kūno kalbą, bet naktį, prieš užmigdamas, kai kitais dalykais jau nebesirūpini, labai aiškiai pajunti tuos savo kūno slėpinius. Paimk popieriaus lapą ir nupiešk tai, lyg pieštum, žiūrėdamas į modelį, ir stenkis kuo ilgiau išlikti jam ištikimas. Ar tai įmanoma? Kodėl taip spiriuosi, kad būtume ištikimi modeliui? Nes tada savo kūne klojame dvasios kelią ir juo einame. Intelektualistai dažniausiai iškart nupiešia pupelę arba kryžiuką ir užverčia tą lapą.

Esu tikras, kad Grotowskis, kai buvo jaunas, irgi būtų nupiešęs kryžiuką arba pupelę. Kartą, kai atlikau šitą pra-

timą, dalyvavo ir Grotowskio studijų draugė, vadovavusi, kaip čia pasakius, aplink-grotovskiniam teatrui Zelena Guroje. Man toji vieta buvo labai svarbi, nors ji pati, ta pirmoji direktorė, sakyčiau, sukurta moteriškė, tiesiai tariant, melagė. Ji irgi ėmėsi to pratimo, labai greitai viską padarė, nes yra gerai įvaldžiusi meditaciją, ir iškart nupiešė mandalą. Tai mandala su alcheminiu gėlės žiedu viduryje. Ji taip jautė savo kūną... Tai yra žiaurus pratimas, nes jį pradėdami iš tikrųjų jaučiamės lyg būtume apgavikai, abejojame, ar apskritai įmanoma tai padaryti. Kai jauti savo kūną, atrodo, kad galima, bet kai paimi pieštuką, staiga tampa nebepadaroma. Panašiai atsitinka dailininkui, kuris turi genialią, nuostabią paveikslo viziją, bet kai paima teptuką, jam niekaip nesiseka padaryti to, ką norėtų. Tai susiję su informacijos perdavimu tarp vaizduotės ir atlikimo technikos. Tačiau, jeigu tą pratimą darysi kasdien visą savaitę, pastebėsi, kad apsigausi vis mažiau, tau vis geriau sekasi, vis aiškiau jauti savo kūną ir tiksliau jį perteiki – detaliau pieši. Nes tai yra kažkas tokio... Piešdamas savo skausmą, tarsi eini su tuo *kažkuo* į susitikimą, kitaip tariant, siunti kažkokią žinią, o tavo skausmas į ją atsiliepia, tau atsako. Tarsi kalbiesi su tuo kažkuo, su savo skausmu, su kažkokia būsena arba kažkokia baime, ir jie tau pasako, kaip saugotis arba įgauti drąsos, kai įeini į kambarį, kuriame kažkas tūno pasislėpęs...

V. Masalskis. Visą laiką sakau, kad patys geriausi aktoriai yra daktarai ir ligoniniai. Na, pavyzdžiui, ateina daktaras ir klausia: kaip tau skauda skrandį? *Kaip* skauda? O kaip tą skausmą papasakoti? Ligonis sako: man čia kaip žarijų pripilta, viskas dega, o ryte, žinai, bėgioja du ežiukai, lenda, lenda, vienas išlenda, o kitas pasilieka, ir gyvenu su tokiu skausmu... Daktaras sako: jums gastritas. Mat ligonis skausmą apibūdino labai aiškiai. Aktoriams reikėtų mokytis iš jų, ar ne?

K. Lupa. Kaip čia pasakius, tai labai artima tam, ko siekė Grotowskis. Įžūliai teigčiau, kad tą dvasinį aktoriaus kelią jis nutiesė kiek per greitai, pernelyg paprastai. Mane labai sudomino, įkvėpė Arnoldo Mindelio knygos „Snaudžiantis kūnas“ gana keistos mintys, nors ir ne visiškai su jomis sutinku. Ten kalbama apie darbą su snaudžiančiu kūnu, esą liga sukuria kažką, ko žmogus, jausdamasis sveikas, visiškai nepastebi, kas yra tarsi už jo

horizonto. Kūnas, apimtas kokios nors ligos, kažką tau praneša, nebūtinai byloja vien apie kančią. Išgirsta kūno kalba skatina tam tikrą išraišką, tam tikrus judesius, pavyzdžiui, staiga imi traukyti kojas, net pats nežinodamas, kodėl tą darai. Ir apima toks magiškas jausmas lyg taip gydytumeisi, lyg skausmas suteiktų tavo kūnui kažkokią intuiciją, lyg žmogus, kuris ilgai kenčia skausmą, darytų kažkokias labai ypatingas, nežinia iš kur ištrauktas, nes ne smegenų padiktuotas, figūras ar judesius, prie kurių priderina vaizdinius. Tai labai stiprūs vaizdiniai, beveik fantazijos, netgi turinčios savo fabulą, kažkokius magiškus ženklus. Pavyzdžiui, mirštantys žmonės labai dažnai atlieka kažkokius ritualus... Jeigu nufilmuotume sergantį žmogų, o paskui parodytume tuos kadrus pagreitintai arba sulėtintai, matytume, kad tai yra šokis, taip, tai šokis, neįtikėtina, tačiau tai gentinis šokis, iš esmės prigimtinis ritualas, o kūnas padeda jį atskleisti. Vadinasi, kūnas yra ne tik įrankis, pildantis troškimus, bet ir mąstymo vieta. Nes, pavyzdžiui, sapnai dažnai išplaukia būtent iš kūno, kuris, apimtas tam tikros būsenos, generuoja siužetą, apibrėžia vietas, kuriose visa tai vyksta.

Taigi reikia padėti aktoriui įsisąmoninti, kad įdomiausi dalykai, kuriant vaidmenį, ateina iš kūno, kitaip tariant, iš jo vaizduotės. Skaitydami genialų kūrinį, tarkime, „Nusikaltimą ir bausmę“, veikėjus, paprastumo dėlei imkime Raskolnikovą, matome tokiu kūnišku pavidalu, kad gali net prisisapnuoti. Tas literatūrinis personažas sukurtas taip visapusiškai, turi tokias tikslas charakteristikas, kad jaučiu, kaip jis juda, kaip elgiasi. Gaunu Raskolnikovo vaidmenį, džiaugiuosi, o kai tik pradėdau repetuoti situacijas, neišmanau, ko griebtis, nes tas vaizdinys bėga nuo manęs. Nors atrodė nepaprastai visapusiškas, kol man nereikėjo jo vaidinti, bet mintis, kad turėsiu jį įkūnyti, staiga lyg Alzheimeris išėda iš manęs tą charakterį. Kodėl taip atsitinka? Matyt, kaltas pats apsisprendimas vaidinti tą personažą ar pareiga atlikti paskirtą vaidmenį. Man, kaip režisieriui, nutinka panašiai. Žaviuosi kokia nors knyga, o kai apsisprendžiu pagal ją statyti, išsigąstu, nes apima gąsdinanti nežinia, kaip visa tai perteikti scenoje. Žodžiu, vien mano apsisprendimas to imtis pradeda krėsti kažkokius negerus triukus. Ir tai įprasta.

V. Masalskis. Noriu paklausti, kas tau yra „peizažas“? Dažnai sakai: minties peizažas, vaizduotės peizažas, fantazijos peizažas...

K. Lupa. Tą žodį vartoju gana specifiškai, kitaip tariant, jį modifikuoju, užuot ieškojęs naujo žodžio. Peizažas įprastine prasme yra tai, ką matau prieš save. Dar prieš tam žodžiui įgyjant tą koloritą, kokį jis turi dabar tiek mano, tiek partnerių, su kuriais dirbu, vaizduotėje, jčiau, kaip jis įgauna tam tikrą atspalvį. Tik tada, kai koks nors žodis tampa įprastiniu tavo žodžiu, imi svarstyti, ar teisingai jį pasirinkai, gal galėjai pasirinkti visai kitą, bet šitas jau yra, tiesa? Kartais vartodavau jį vienaip, kartais kitaip, net atvirkščiai, bet vis tiek ateina akimirka, kai reikia apibrėžti jo turinį. Žodžio „peizažas“ nepamečiau, nes iš esmės tai vaizdinys, turintis tam tikrą vidinį krūvį. Tai nėra tikrasis peizažas. Pabandyčiau paaiškinti: tarkime, įeinu į kambarį, kuriame gal kas nors tūno pasislėpęs, net galva pradeda suktis nuo tos obsesijos. Pradedu kurti kažkokias versijas, sąsajas, ieškau asociacijų, asmeninių atsiminimų, čia įsiterpia net kažkoks kriminalas, kažkoks baugus sapnas, kažkokios nuojaustos, nuorodos... Kai tą kambarį, į kurį įeinu, užtvindo įvairūs vaizdiniai, fantazijos, tą irgi galima vadinti peizažu. Jeigu dabar darau etiudą ir turiu įeiti į tą kambarį, turiu jame būti, turiu kažko laukti, tai tas vaizdinys, to pasislėpusio kažko įsivaizdavimas su visomis smulkmenomis man ir yra peizažas. Vajėzau, tariu sau, tai ne žmogus! Kažkokia keistos rūšies gorila. Tą akimirką, kai pats įvertinau tą vaizdinį, pajutau, kad (ak!) man jau gana! Tas vaizdinys leidžia įeiti į kambarį ir praleisti jame, tarkime, dešimt minučių. Tą akimirką, kai naudojuosi savo sukurtu vaizdiniu, aš viską žinau! Žodžiu, tai jau įkūnytas vaizdinys, kurį pats pasirenku kaip motyvą: su juo įeisiu į tą kambarį, nes jis – mano vaizduotės įrankis. Visą tą tikrovę galiu panaudoti – žinau, kur atsisėsiu, kaip atsisėsiu, kaip lauksiu... Tada sakau sau: tai nesąmonė. Juk čia nieko nėra. Taigi ankstesnį savo peizažą griaučiu kitu peizažu, įrodinėdamas, kad anas yra nesąmonė...

V. Masalskis. Ar tai, ką vadini peizažu, nėra tas pats, kas įsitikinimas? Ar ne tas pats, kas procesas? Tarkime, aš dabar tikiu, kad mano peizažas čia yra laivelis, susikoncentruoju į tą daiktą ir tada mano kūnas elgiasi pagal jį.

K. Lupa. Pasirenku peizažą intuityviai, būtent tokį, o ne kitokį, nes jaučiu, kad tuo metu toje vietoje jis man duoda daugiausia. Daug dalykų iškyla prieš akis konkrečioje situacijoje, tačiau negaliu turėti jų visų, nes pasiklysiu.

V. Masalskis. Darai selekciją?

K. Lupa. Pasirenku peizažą kaip pirminį, sakyčiau, pirmąpradį vaizdinį, nes jaučiu, kad jis turi potencijos plėtotis. Kai įeisiu į tą kambarį, tie dalykai, kuriuos pastebėsiu, įsilies į mano įsivaizduojamą peizažą, žodžiu, prasidės įdomus ir tikras procesas, kad tas pirminis vaizdinys, tas eskizas taptų paveikslu.

V. Masalskis. Na, gerai, pavyzdžiui, tu ateini į repeticiją, atsineši tą savo peizažą, detalizuoji, bandai įterpti į jį personažus... Tu, režisierius, esi procese, bet man, aktoriui, reikia perprasti tą tavo peizažą, rasti inspiracijų, kad ir aš įsitraukčiau į tą procesą, ar ne? Vadinasi, kartu darome selekciją ir procesas pajuda?

K. Lupa. Peizažas yra vaizdinys, įsukantis procesą. Ieškodamas rakto į tą kambarį, atmeti tuos dalykus, kurie tau intuityviai atrodo bergždi, tavęs neįkvepia...

V. Masalskis. Žinai, ką dar pridurčiau? Pavyzdžiui, susikoncentruoju dabar į Lupą, nieko aplinkui nėra, esi tik tu vienas, arba susikoncentruoju į laivelį, arba į parkerį ir darau visišką šito kambario selekciją.

K. Lupa. Žinoma, tai kartu yra ir pasirinkimo klausimas. Ir jeigu, tarkim, tebesu kambaryje, kuriame slepiasi orangutanas, keistas žvėris, ar kažkas, apsiginklavęs revolveriu, sakau sau: tai nesąmonė. Visas mintis sukonzentruoju į tą tavo laivelį ir suprantu: nėra jokio orangutano, jokio revolverio, tai tiesiog mano nerimas, kažkas paprasčiausiai pasivaideno. Viskas gerai, esu čia, laukiu, jei susikaupsiu į šitą laivelį, gal pavyks išvartyti aną baugų šešėlį, nusiraminsiu...

V. Masalskis. Nusiraminsi... Bet jeigu tas žvėris ar ginkluotas tipas vis dėlto yra čia, o aš visa tai atmetu, susikoncentruoju į visai kitką, mano kūnas atsipalaiduoja... Vadinasi, apgavau save? Nes tasai žvėris, tas nerimas tebetūno tame kambaryje, jis niekur nedingo.

Man irgi svarbus tas peizažas, kaip tu sakai, kad atsirastų procesas, nes man svarbiausia būti vaidybos procese. Jeigu aktorius intonuoja žodį, jis yra užsiblokęs, iškritęs iš veiksmo.

K. Lupa. Galėtume sakyti, jis užmuša procesą kita veikla, svarstydamas, kaip aš tą darau, kaip atrodau...

V. Masalskis. Ir kontroliuoja save...

K. Lupa. Labai dažnai dar tik pradedantys improvizuoti aktoriai taip susirežisuoja tai, ką nori parodyti, kad tampa visiškai akli tam, kas vyksta scenoje, savo partnerius laiko padėjėjais.

V. Masalskis. O aš apskritai nepripažįstu improvizacijos. Neimprovizuoju. Manau, kad ir džiaze nėra improvizacijos. Prancūziškas žodis *improvisation* reiškia „nustebinti patį save“. Toks stebinimas, netikėtumas man visiškai netinka. Kai jaunam aktoriui pasakai „improvizuok“, jis pradeda daryti kažkokias nesąmones...

K. Lupa. Iš pradžių daro nesąmones, bet vėliau pradeda improvizuoti, pasitelkdamas vidinių monologų fantazijas, imdamasis tam tikrų labai išplėtotų veiksmų, susijusių su konkrečia situacija. Tarkim, vyksta koks nors svarbus, pavojingas susitikimas po dešimtmetį trukusio konflikto. Žmogus prieš tris dienas sulaukė skambučio, kad tas susitikimas neišvengiamai įvyks, ir tai, ką jis daro iki to susitikimo akimirkos, iš esmės yra nesibaigiantys, tiksliau sakant, vis besisukantys mintyse vidiniai monologai, įsibraunantys į praeitį, kuriantys baisiausias fantazijas, įvairiausias asociacijas, netikėto, neregėtai agresyvaus puolimo vizijas, perdėtas priešininko demonizacijas...

Patariu aktoriams, kad jie kurtų įvairias situacijas, tarsi užsirašydami galimas išeitis iš aklaviečių, vidinius monologus traktuotų ne kaip užrašymą to, ką ir šiaip žino, bet kaip vaizdinių sužadinimą. Rašymas – tai klaidžiojimas vaizduotės keliais, atrandant dalykus, kurių niekada neatrastum, taikydamas mintyse vien kažkokius analitinius metodus. Be to, kai rašai vidinį monologą, vartoji „aš“, vadinamąjį pavogtąjį „aš“. „Aš“, sakyčiau, yra labai godi gramatika, kai pradedu rašyti „aš“, pasidarau vampyras. „Aš“ yra labai, kaip čia pasakius, godus personažas, kupinas troškimų, tarsi pasinaudojantis manimi... Kai rašau fantaziją pirmojo asmens vardu, suteikiu charakteriui įvairių asmeninių atspalvių, tarkim, prisimenu konfliktą su motina, patirtas vienokias ar kitokias traumas, konkrečias vietas. Ieškau įvairių savo personažo paraščių, jo gyvenimo slaptaviečių.

Jeigu aktorius rengiasi tik savo scenai, jis galvoja vien tik apie tuos dalykus, kurie susiję su jo epizodu. Neieško gelmių, kurios tarsi nepriklauso tai scenai, gal apie jas net neužsimenama dramoje, bet jos vis tiek yra. Kitaip tariant, tai dalykai, apie kuriuos nekalbama, tačiau galima juos nujausti ir išreikšti per save. Vidinių monologų rašymas kaip tik ir yra ieškojimas visų tų slaptųjų užkaborių.

V. Masalskis. Bet tai gali daryti, tik būdamas visiškai laisvas, labai pasitikintis savimi, savo praeitimi, dabartimi, ateitimi, nebijantis suklysti, nukrypti nuo temos, net nusišnekėti... Tada improvizacija yra tavo laisvė.

K. Lupa. Manau, jauniems aktoriams reikia atverti kelius į tą laisvę. Tai patirties keliai.

V. Masalskis. Taip. Na, o pabaigai pasidalysiu vienu savo „vidiniu monologu“. Man labai patiko Bernhardo žodžiai, kai seseriai jis pasakė: tu darai viską ne tam, kad mane suprastum, o tam, kad nesuprastum. Žinai, mano tėvas turėjo meškerės dėžę, kurioje buvo sudėta viskas – plūdės, kabliukai, valas ir t. t. Man buvo kokie vienuolika, gal dvylika metų. Vieną dieną jis ateina ir sako: kur padėjai mano dėžę. Sakau, neėmiau tos dėžės. Gerai, kad neėmei, bet kur padėjai. Visą penktadienį klausinėjo, kur padėjau dėžę. Neėmiau. Šeštadienį vėl: kur padėjai dėžę. Neėmiau... Sekmadienį irgi ta pati daina... Vakare atsiguliau į lovą ir galvoju: pirmadienį, kai trečią valandą jis pareis iš darbo, rytinė pamaina, pasakysiu, kur padėjau tą dėžę, jeigu jis manęs dar kartą paklaus...

K. Lupa. Nusprendei, kad viską išgalvosi?

V. Masalskis. Taip, aišku. Matai, kaip vaiko sąmonė veikia, – jeigu jam pasakysiu, jis nuo manęs atstos, daugiau nebekankins. Pasakau, ir viskas. Pirmadienį pareinu iš mokyklos, jis grįžta iš darbo ir klausia: kur padėjai dėžę? Sakau: Edzkai atidaviau. Edzka, penkeriais metais už mane vyresnis alkoholio sūnus, gyveno už dviejų durų nuo mūsų. Pasakiau, kad atidaviau Edvardui... Kada? Antradienį. O kaip padavei? Per langą. O už ką? Už saldinių dėžutę. O bobutė nematė? Sakau, ne. Kodėl nematė? Tualetė buvo. Gerai, sako.

Viskas, aš laisvas! Nuėjau į kambarį, atsisėdau, pradėjau kažką skaityti ir nepagalvojau, kad jis nueis už dviejų durų pas Edzką. Tada pašaukė mane. Stovi Edz-

ka, jo tėvas, mano tėvas ir aš. Tėvas sako: na tai pasakok. Sakau: tai o ką pasakot, Edzka, tu ką, neprisimeni? Ko neprisimenu? Sakau: gavai gi iš manęs dėžę. Tas apstulbo: kokią dėžę?! Sakau: už ją man saldinių davei. Edzka stovi, šoko ištiktas, aš išeinu, namie tėvas sako: ot kaip tu jiems visą tiesą į akis išrėžei!

Žinok, Krystianai, tai buvau ne aš, tai buvo Raskolnikovas. Aš nežinojau, kaip rytoj reikės pažiūrėti Edzkai į akis. Ne muštis bijojau – man buvo baisiai gėda, siaubingai graužė sąžinė. Tik tada supratau, ką padariau. Ryte keliuosi, išeinu į mokyklą pusantros valandos anksčiau, kad niekas nematytų. Per pertrauką iš klasės niekur neinu, net nusimauž. Ir taip iki pavasario, kol baigėsi pamokos. Laukiu, meldžiu Dievą, kad kuo greičiau mane į kaimą išvežtų, o tada Edzka baigs mokyklą... Bobutei išsipasakojau, verkiau. Edzka išvažiuo mokytis į kitą miestą... Bet tai dar ne pabaiga. Edzka manęs niekada taip ir nepaklausė apie tai...

K. Lupa. Ar jūs susitikdavote?

V. Masalskis. Kartais susitikdavome... Bet pabaiga tokia: įstojęs į konservatoriją, nusprendžiau daugiau niekada nemeluoti, meluosiu tik scenoje... Kartą per Velykas, sėdint prie stalo visai mūsų giminei, aš išklojau šitą istoriją. Kaip manai, ką pasakė tėvas?

K. Lupa. Kad dabar meluoji?

V. Masalskis. Šaunuolis! Taip. Sako, tu meluoji, nori mane įžeisti, nori pasakyti, kad blogai tave išauklėjau... Sakau, tėve, aš ne apie tai kalbu, aš tave myliu, gerbiu, tu mane gerai auklėjai, bet kodėl tu dabar taip...

K. Lupa. Todėl, kad pasakei neėmęs tos dėžės.

V. Masalskis. Taip! Košmaras...

K. Lupa. Neįtikėtina. Neįtikėtina, kaip galima tokiu melu įtarinėti... Aš neatsistebiu, kaip žmonės leidžiasi apmeluojami kvailiausiose situacijose, bet netiki, kai jiems sakoma tiesa. Nuostabi istorija, galėtų būti spektaklio, filmo tema... ■

Išvertė Inga TULIŠEVSKAITĖ

Publikacija parengta, bendradarbiaujant su metraščiu *Lietuvos teatras*.

Interviu vaizdo įrašą galima peržiūrėti www.lteatras.lt.

LIETUVOS MENO GALERIJA *ART BASEL* MUGĖJE?

Brangiausio gyvo menininko Damieno Hirsto kūrinys „The Physical Impossibility of Death in the Mind of Someone Living“, 4,5 metrų ilgio, apie 2 tonas sverianti konstrukcija, tarpininkaujant garsiausiam pasaulyje meno agentui – Niujorko galerijai Larry Gagosian 2005 m. parduotas už 12 mln. dolerių privačiam investuotojui Steve’ui Cohenui. 2 metais anksčiau už Hirstą tokį pat ryklį pagaminęs Eddy’s Saundersas, išgirdęs apie parduodamą savo kūrinio kopiją, pasiūlė įsigyti originalą už 1 mln. Vis dėlto jis, nors ir patraukė nemažai spaudos dėmesio, negavo nė vieno komercinio pasiūlymo.¹

Šiuolaikinio meno rinkos kitaip negu kurioziška nepavadinsi...

Birželio pabaigoje Vilniuje vyko šeštoji tarptautinė meno mugė *Art Vilnius’15*, kurioje tradiciškai išrinkta geriausia Lietuvos meno galerija. Garsiausiose pasaulio meno mugėse gerai pasirodę prekybos agentai paprastai pelno spaudos dėmesį, o kolekcininkai būriais lankosi ten, kur menininkus pristato šio verslo „žvaigždės“. Vienos iš prestižiškiausių pasaulyje Maastrichto meno mugės pardavimai 2007 metais siekė apie 790 milijonų eurų.² Per keturias *Art Vilnius’15* dienas parduota apie 100 kūrinių už 200 000 eurų.³ Maastrichto mugėje 80 m² plotas kainuoja 80 000 eurų ir norinčiųjų ten patekti susidaro eilė, o 40 m² stendo *Art Vilnius* mugėje kaina – 1000 (jaunoms galerijoms – tik 500) eurų, bet daugumą galerijų mugės *Art Vilnius* vadovė Diana Stomienė turi kviesti kone asmeniškai.

Kokius kriterijus privalo atitikti geriausia Lietuvos galerija ir kokius laurus skina menininkai, *Art Vilnius* mugėje pripažinti geriausiais? Kokios jų galimybės pasaulinėje meno rinkoje? Ar pas mus apskritai esama tokių galerijų, kurioms menininkai galėtų patikėti savo

karjerą? Kurie iš lietuvių menininkų, pristatomi mūsų galerijų, galėtų tikėtis ekspozicijos *Art Basel*, Maastrichto meno mugėje, *Art Basel Miami Beach*? Kodėl net ši mintis skamba utopiškai, nors Lietuvos komercinės galerijos mini jau 25-uosius savo veiklos metus?

Šiuolaikinėms vardinėms meno galerijoms pasaulyje keliama aukšti reikalavimai, toli gražu neapsiribojantys vien tuo, kad būtina turėti parodų erdvę. Prekybos menu agentams tenka visa su menininko reprezentavimu susijusi našta. Galerijos, atstovaudamos savo pasirinktam menininkui, imasi atsakomybės už jo parodų rengimą, pradedant kūrinių eksponavimu, spaudos pranešimais, darbu su kolekcininkais, katalogų leidyba, informacijos apie autorių sklaidą, baigiant jo kūrinių pristatymu tarptautinėse meno mugėse, bienalėse. Tačiau svarbiausia funkcija – prekiauti meno kūriniais, tik tada galerija išsilaikys pati ir tinkamai atstovaus savo autoriams.

Pasaulinių meno agentų piramidės viršūnėje yra *Larry Gagosian*, *White Cube* ir dar maždaug dvide-

Andrius KVILIŪNAS. *Jis paskutinį kartą nusispjovė ir išskrido.* 2015

Jungtinės LDS galerijų parodos „Retrospektras“ Vilniuje, „Arkos“ galerijoje, fragmentas

Anatolijus KLEMENCOVAS. Amžinosios tiesos – 2. 2013. Instaliacija, spauda ant metalo, 50 vnt.

Agnė JONKUTĖ, Patricija GILYTĖ. Kampas. 2015. Skaidrės projekcija, pjedestalas

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

Lietuvos dailininkų sąjunga, šiemet švenčianti 80-ies metų sukaktį, per savo gyvavimo metus keitėsi, transformavosi, tačiau išliko viena didžiausių Lietuvos meną reprezentuojančių organizacijų. Sąjunga vienija 5 galerijas Vilniuje, po vieną Kaune, Klaipėdoje ir Panevėžyje. Kiekviena galerija turi savo veiklos kryptį: vienos dažniau pristato šiuolaikinį meną, kitos koncentruojasi į atskiras dailės šakas, trečios didelį dėmesį skiria meno tyrimams, knygų leidybai, o mažesniuose miestuose įsikūrusios galerijos stengiasi pristatyti savo krašto dailininkų kūrybą.

„Retrospektras“ nėra tradicinė retrospektyvinė paroda – kiekviena galerija savitu kampu pažvelgia į parodos temą, o skirtingi galerinės veiklos rakursai susijungia į vieną tikslą – kuo plačiau ir profesionaliau pristatyti Lietuvos menininkų kūrybą.

šimt galerijų, atstovaujančių didelės sėkmės sulaukusiems menininkams, tačiau tokių garsenybių yra mažiau negu 1 proc.⁴

Lietuvoje rinka veikia panašiai – ne kiekvienas norintis, net ir žinomas dailininkas galėtų surengti parodą galerijoje, kuri pripažinta geriausia, juo labiau būti jos pristatytas tarptautinėje meno mugėje. O būtent dalyvavimas tarptautiniuose renginiuose lemia aukštesnį statusą, prestižą, kartu didėja ir menininko pajamos.

1975 m. Andy's Warholas savo knygoje „Andy'o Warholo filosofija“ rašė: „*Verslo menas yra sekantis žingsnis po meno [...] geras verslas yra pats geriausias menas.*“⁵ Leistas į diskusiją su Warholu apie tai, kas yra menas, jau vėloka, tačiau ignoruoti pinigų negali net menininkai, kad ir kokia kurioziška būtų šiuolaikinė meno rinka.

Pirmoji privati meno galerija Lietuvoje buvo „AL galerija“ Kaune, įregistruota 1989 m. rugsėjį.⁶ Jos steigėjas Albertas Stankevičius domėjosi vadinamaisiais „lūžio kartos“ dailininkais, rėmė jaunus autorius, rengė pirmąsias jų parodas. „*Albertas bendradarbiavo su latvių ir estų menininkais, vyko apsikeitimas darbais, prekyba. Veiklos pradžioje Albertas investuodavo pirkdamas darbus iš menininkų. Tais darbais vėliau buvo prekiaujama „AL galerijoje“ ir jos filialuose, kurių per kelerius metus atsiradė beveik visuose pagrindiniuose Lietuvos miestuose, pirmasis – Palangoje. Tiesioginiai kontaktai su galimais klientais buvo svarbi Alberto veiklos dalis.*“⁷ Taigi pirmoji nepriklausoma privati meno galerija veikė ne tik kaip parodų erdvė, bet ir kaip prekybos meno agentas.

Po 1990 m., Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, privačių meno galerijų skaičius augo gana sparčiai. Per 1990–1991 metus buvo įsteigtos „Juškus Gallery“, „Vartai“, „Vilniaus langas“. Būrėsi nepriklausomi meno sąjūdžiai, steigėsi menininkų grupės, vyko performansų festivaliai, gatvės akcijos. Laisva meno rinka dar tik pradėjo rasti. Nebuvo meno aukcionų, niekas nekolekcionavo šiuolaikinio meno. Galerijos, veikiančios kaip aktualaus meno atstovai, neturėjo jokių šansų būti pelningos.

Ar praėjus 25 metams Lietuvoje jau yra galerijų, dirbančių panašiais principais kaip pasaulio meno agentai? Kokios galimybės šalies galerijų pristatomiems menininkams sulaukti platesnio pripažinimo?

25 metai – pakankamai ilgas laikas, kad gerai valdoma įmonė įsitvirtintų rinkoje ir pasiektų gerų finansinių rezultatų. Meno galerijos yra pelno siekiančios įmonės, pasauliniai meno pardavimai rodo, kad šios srities profesionalai, aktyviai tarpininkaujantys tarp menininkų ir kolekcininkų, pasiekia stulbinamų rezultatų (tą patvirtina ir minėta, nors įtartina, Hirsto sėkmė⁸).

Lietuvos meno rinka dar labai jauna. Kolekcionavimo ir mecenatystės tradicijos nesusiformavusios, o vadinamoji verslo klasė menu ir apskritai kultūra ne itin domisi. Išskyrus pavienius atvejus, turbūt nereikėtų turėti iliuzijų, kad situacija greitai ims ir pasikeis. Taigi šalies galerijos, kad tinkamai atstovautų šiuolaikiniams menininkams, tiesiog privalo pristatyti juos tarptautiniuose meno renginiuose. Tačiau net stipriausios ir seniausios šiuo metu veikiančios privačios galerijos teigia esančios finansiškai nepajėgios dalyvauti aukščiausio lygio meno mugėse.

Lietuvos menininkai bene labiausiai vertina galeriją „Vartai“, nors ji niekada nedalyvavo *ArtVilnius* meno mugėje. Vienaip ar kitaip savo karjerą su šia galerija siejo dauguma dabar jau pripažintų Lietuvos menininkų – Ray Bartkus, Žilvinas Kempinas, Vilmantas Marcinkevičius, Eglė Ridikaitė, S&P Stanikai... Tiek jie, tiek jaunosios kartos atstovai (Linas Jusionis, Monika Furmanavičiūtė) „Vartus“ vadina geriausiai menininkų interesams atstovaujančia galerija. Vilmantas Marcinkevičius teigia, kad nuo pat Vilniaus dailės akademijos baigimo 1995 m. iki 2005 m. darbas „Vartuose“ ne tik užtikrino duonos kąsnį, bet ir suteikė galimybę būti meno pasaulio sukuryje. Lino Jusionio teigimu, „Vartai“ padeda susikrauti simbolinį kapitalą. Tačiau net ši galerija negali užtikrinti, kad jos atstovaujami menininkai pragyvens iš parduodamo meno, ir jai stinga lėšų, kurias galėtų investuoti į dalyvavimą aukščiausio lygio tarptautinėse meno mugėse.

Suaktyvėjęs meno kolekcionavimas Lietuvoje didelės įtakos meno galerijų veiklos rezultatams neturėjo.

Vaizdas iš ArtVilnius'15

Tikėtina priežastis ta, kad nė viena iš jų nesugebėjo pateikti kolekcininkams patrauklių pasiūlymų, nes neturėjo sau ištikimų menininkų. „Juškus Gallery“ vadovas Donatas Juškus netgi įžvelgia staigaus kolekcionavimo šuolio keliamas grėsmes. Interviu *Žinių* radijui jis pasabrėžė: „Keli meno pirkliai sugeba supirkti meno rinką, išimdami iš rinkos tiek meno kūrinių, kad galerijoms nebelieka ką veikti. [...] Tokia praktika, vertinant ilgalaikiu požiūriu, nėra gera ir menininkams.“⁹ „Juškus Gallery“ daugelį metų koncentravosi į XX a. modernaus meno pardavimus, todėl tokie stambūs meno kolek-

cininkai kaip Modernaus meno centras, galėjęs tapti partneriu, tačiau tapęs rimtu tiesioginiu konkurentu, manyčiau, ir kelia susirūpinimą galerijos vadovui.¹⁰

Vilniaus nepriklausomų meno galerijų asociacija, dabar jau pristabdžiusi veiklą, kadaise siūlė sudaryti su dailininkais sutartis, kurios įpareigotų juos eksponuoti ir parduoti savo kūrybą tik vienoje galerijoje. Ši iniciatyva, sukėlus menininkų pasipiktinimą, užgeso gana greitai. Iš tikrųjų, jei norima suvaržyti menininką ekskluzyvinėmis sutartimis, galerija irgi turėtų įsipareigoti, kad užtikrins nuolatinės pajamas ir jis turės iš ko gyventi, kurdamas tik jam atstovaujančiam agentui. Deja, niekas Lietuvoje negalėtų atsakyti į klausimą, kiek vidutiniškai kūrinių to menininko, kuris pasirašys ekskluzyvinę sutartį, galerija įstengs parduoti.

Be to, pasaulinė praktika rodo, kad prekybos agentai užsitarnauja vardą ne tiek pagal pardavimų apimtį, kiek pagal jų atstovaujamo menininko sėkmę, todėl viena iš pagrindinių pelningos veiklos užduočių – ieškoti naujų autorių ir juos viešinti. Varžybas laimi tos galerijos, kurios gali išsilaikyti, prekiaudamos savo atstovaujamų menininkų kūriniais, arba yra pajėgios tokių prisivilioti. Kai galeristė Mary Boone prarado Julianą Schnabelį,

jam perėjus į *Pace*, ji galėjo viešinti Davidą Salle'ą ir Eričą Fischlą. Kai Salle'as išėjo į *Gagosian*, Boone nusiziūrėjo Ross Bleckner.¹¹

Grįžtant prie Lietuvos reikalų, kaltinti vien galerijas, esą jos nenori įsipareigoti menininkams, būtų neteisinga. Ne tik atsitiktiniai meno mylėtojai, bet ir solidūs kolekcininkai yra linkę pirkti darbus tiesiai iš menininko studijos, aplenkdami meno galerijas, nors pasaulinei praktikai tai visiškai nepriimtina. Išsivysčiusi meno rinka darbų pardavinėjimą iš studijos laiko pačia žemiausia, pirmine nepripažinto menininko

pakopa. „Paprastai pirmasis menininko pasirodymas įvyksta studijoje, kur meno kūriniai buvo sukurti, arba mažoje menininkui priklausančioje erdvėje, kurioje apsilankyti kviečiami kolekcininkai ir meno agentai. Būtent ten pradedantysis menininkas laukia, kol jį atras vietinis agentas, turintis instinktą ir nujaučiantis, kad šio menininko darbai bus gerai įvertinti. [...] Menas, kurį galerija pripažins sėkmingu, vėliau bus parodytas vietinėse meno mugėse, pristatytas kituose miestuose. [...] Jei per 1–2 metus po studijų baigimo menininkas nesuras jį pristatančios galerijos, tikėtina, jis niekada netaps brangiai parduodamu menininku, jo menas nebus pristatomas meno mugėse, aukcionuose ar meno žurnaluose.“¹²

Lietuvos meno rinka kol kas primena uždara ratą – galerijos negali garantuoti menininkams, kad prekyba jų kūriniais bus sėkminga, todėl menininkai negali pasižadėti, kad nepardavinės kūrinių tiesiai iš studijos. Ir atvirkščiai.

Vienas iš įdomesnių meno agentų – „Mobili galerija Gaidys“, atstovaujanti jauniausiajai kartai. Oficialiai įregistruota 2011 m., ji neturi nuolatinės vietos, darbus eksponuoja kaskart vis kitur. Atstovauja tik šešioms menininkėms, tačiau panašu, kad abipusiai įsipareigojimai yra aiškiai apibrėžti. „Mobili galerija Gaidys“ jau pristatė jų tapybą Vilniuje, grupines parodas surengė Šveicarijoje (Bazelis, Ciurichas), Prancūzijoje (Dinard), Italijoje (Lamecija), Rusijoje (Maskva). Dalyvavo tarptautinėse meno mugėse *Art Vilnius* (2011–2015), *Art Zurich*’11, *Art Moscow*’13, *YIA Paryžiuje* ir kt. Galerija pateikė projektą „Jaunųjų Lietuvos menininkų kūrybos ir projektų „Artnotebook“ bei „Art-bites“ pristatymui tarptautinėje šiuolaikinio meno mugėje *Art Dubai* (Jungtiniai Arabų Emyratai)“ ir Lietuvos kultūros taryba skyrė jam finansavimą. Žinant, kur pastaraisiais metais dažniausiai iškeliauja brangiausi Europos meno kūriniai, toks galerijos žingsnis atrodo gerai apgalvotas.

„Mobili galerija Gaidys“ su autoriais sudaro sutartis, o šie įsipareigoja dirbti tik su ja. Paprastai meno agentai prekiauja jau įsitvirtinusių galerijos menininkų darbais. Manoma, kad nauji autoriai pasmerkti ilgą laiką tūnoti šešėlyje, reikia nemažai investuoti, kad jų vardas taptų „pelningas“. Tiesa, „Mobili galerija Gaidys“ irgi nesidžiaugia

dideliu pelnu, bet jos atstovaujamos jaunos menininkės teigia galinčios pragyventi iš to, ką ji parduoda.

Periferijoje veikiančios meno galerijos turi dar mažiau šansų, kad jų pristatomas menininkas bus pripažintas bent jau Lietuvos mastu. Vis dėlto nuoširdžiai dirbant, galima pasiekti gerų rezultatų.

Pavyzdžiui, privati „A galerija“, veikianti Panevėžyje, net neturi savo ekspozicinės erdvės, parodas rengia Juozo Miltinio dramos teatre. Galerija stengiasi pristatyti panevėžiečiams kuo daugiau šiuolaikinio meno projektų, siekia labiau edukacinių nei komercinių tikslų. Daugumą projektų jos vadovas finansuoja iš savo verslo. Galerija dalyvavo jau keturiose *Art Vilnius* mugėse, jos pristatytą Raimondą Gailiūną *Art Vilnius*’13 išrinko geriausiu Lietuvos menininku.

Paradoksalu, tačiau net viešai įvertintas autorius negalėtų pasigirti finansine sėkme – nei per mugę, nei iškart po jos nebuvo parduotas nė vienas jo darbas. Tai rodo, kad *Art Vilnius* dar nėra savaime vertę kuriantis prekės ženklas. Prestižinėje tarptautinėje mugėje tokia situacija būtų neįsivaizduojama. „Pirkdami šiuolaikinį meną, pirkėjai tarsi įsigyja leidimą į aukštesnę socialinę sluoksnį. Pagrindinis tokių pirkėjų motyvas yra prestižas, užimama padėtis ir „dalyvavimo malonumas“. Priklausymas meno mugių lankytojams – tai ir prabangios kelionės, kvietiniai vakarėliai, pagarba, rodoma tų, kuriems visa tai neprieinama, galimybė bendrauti su garsiais menininkais ir t. t. Pirkti meno mugėse yra prestižo reikalas, jų lankytojai varžosi tarp savęs, kam greičiau pavyks įsigyti sėkmės sulaukusio menininko kūrinių.“¹³

Tarptautinės meno rinkos įvertintas menininkas neatsigintų aukštesnio lygio agentų pasiūlymų pereiti pas juos. Na, o lietuvių menininkas, pasidžiaugęs sėkme, toliau dirba savo studijoje Rokiškyje, kaip jis pasinaudos tuo pripažinimu, yra tik jo paties ir jam atstovaujančios Panevėžio „A galerijos“, pasiekusios daugiau nei galėjo tikėtis, reikalas. Išvada – jei šalia Gailiūno neatsiras jo talento vertas agentas, galintis pasinaudoti „A galerijos“ įdirbiu, laimėjimas *Art Vilnius*’13 taip ir liks didžiausias menininko pasiekimas.

Kiek iš tikrųjų menininko karjera priklauso nuo ryšių su viena ar kita galerija?

Vilmantas Marcinkevičius prisimena, kad 1993 m. „Vartų“ kvietimas surengti personalinę parodą jam, jaunam menininkui, reiškė labai daug.¹⁴ Tačiau finansinį stabilumą pajutęs tik tada, kai atstovauti jo interesams ėmėsi Viborgo (Danija) galerija *NB Gallery*, dirbanti su Skandinavijos rinkta. Šios galerijos pristatomas menininkas gavo užsakymą nutapyti Danijos Karalystės princesės Alexandros, princo Joachimo, kitų karališkosios šeimos narių portretus, dalyvavo grupinėje parodoje *Saatchi* galerijoje Londone, sulaukė užsakymų kurti viešosioms erdvėms. Pasak menininko, *NB Gallery* suteikė pagrindą po kojomis, leido tapti nepriklausomam nuo tautinės meno hierarchijos.

Beje, Viborgas turi apie 35 000 gyventojų (mažiau negu Marijampolė ar Mažeikiai) ir yra už daugiau nei 300 kilometrų nuo sostinės Kopenhagos. Taigi rinkos dydis nėra vienintelis ir lemiamas sėkmingos prekybos menu veiksnys.

Garsiausi Lietuvos menininkai (Žilvinas Kempinas, Deimantas Narkevičius, S&P Stanikai, Nomedas ir Gediminas Urbonai ir kiti) didžiausio pripažinimo sulaukia ne Lietuvoje. Mūsiškės galerijos, nepajėgiančios dalyvauti aukščiausio lygio parodose, šalies menininkams, daugiau pasiekusiems tarptautiniu mastu, kol kas niekuo negali būti naudingos.

Tiesa, pravartu žinoti, kaip intensyviai dirba pasaulyje pripažinti menininkai, kurių kūriniai parduodami brangiausiai. Dabartinių menininkų verslumas apstulbintų net patį Andy Warholą. „*Hirstas kaip išprotėjęs vienu metu atlieka gausybę užduočių – turi savo leidyklą, drabužių liniją, restoraną. Jis vadovauja asistentų armijai. Tą patį daro ir jo bendraamžiai meno versle Jeffas Koonsas ir Takashis Murakamis. Dar iki nuosmukio 2008 m. Koonsas turėjo studiją fabrike Čelsyje, kur dirbo 90 darbininkų, o Murakamis vadovauja 100 darbuotojų korporacijai, įkurtai netoli Tokijo ir Bruklino. Darbus, pasirašomus „Koons“ ir „Murakami“, kompiuteriais kuria jų asistentai, o po to atlieka gamintojai.*“¹⁵

Donas Thompsonas ir vėl galėtų sakyti, kad šiuolaikinio meno rinkos kitaip kaip kurioziška nepavadinsi, tačiau tai jau kito straipsnio tema.

Dauguma Lietuvos menininkų mielai apsiribotų kūryba, o meno verslą, prekybą kūriniais patikėtų

galerijoms, aukcionų namams, agentams. Situacija šalies meno rinkoje nepasikeis tol, kol neatsiras bent keletas rimtų meno galerijų, galinčių garantuoti menininkams nuolatinės pajamas ir atstovavimą jiems tiek vietiniuose, tiek tarptautiniuose meno renginiuose.

Jei bent viena iš stipresnių meno galerijų, sustiprėjusi vadybos ir kuratorystės pajėgas, išdrįstų jau dabar rizikuoti ir su geriausiaisiais savo autoriais dalyvauti bent vienoje iš prestižinių meno mugių, gal ne iškart, bet ilginiui tiek mūsų menininkai, tiek meno agentai taptų matomi ir už savo namų slenkščio... ■

¹ Don Thompson. The \$12 Million Stuffed Shark. The Curious Economics of Contemporary Art. *Aurum Press Ltd*, 2012. p. 2–5.

² Ten pat, p. 189.

³ Beatričė Laurinavičienė. Mugės rezultatai rodo – einama teisingu keliu. Internetinis portalas „*Savaitgalis. Verslo žinios*“ <http://vz.lt/>

⁴ Don Thompson. Op. cit., p. 45.

⁵ Hal Foster, Rosalinda Krauss, Yve-Alain Bois, Benjamin H. D. Bouchloh, David Joselit. Art Since 1900. Modernism, antimodernism, postmodernism. *Thames&Hudson*. 2011. p. 732.

⁶ Iš *AL galerijos* ilgametės darbuotojos Daivos Stasiukynaitės laiškų darbo autorei 2015-05-20. Stasiukynaitė atėjo dirbti į galeriją netrukus po jos atidarymo. 2 metus dirbo pardavėja asistente, vėliau – direktoriaus pavaduotoja, o pastaruosius 2 metus yra galerijos direktorė.

⁷ Ten pat.

⁸ Don Thompson. Op. cit., p. 2–5.

⁹ Žinių radijas. Laida „Prie pietų stalo“. 2015-05-19. Prieiga per internetą: <http://www.ziniuradijas.lt/epizodas/2015/05/19/prie-pietu-stalo/44618>

¹⁰ Verslininko Viktoro Butkaus įkurtas Modernaus meno centras renka Lietuvos moderniojo meno nuo 1960 m. kolekciją. Jau nupirkta daugiau kaip 4000 meno kūrinių. MMC tinklalapis. Prieiga per internetą: <http://www.mmcentras.lt>

¹¹ Don Thompson. Op. cit., p. 48.

¹² Ten pat, p. 45–46.

¹³ Hal Foster, Rosalinda Krauss, Yve-Alain Bois, Benjamin H. D. Bouchloh, David Joselit. Op. cit., p. 733.

¹⁴ Iš autorės pokalbio su Vilmantu Marcinkevičiumi. 2015-04-02.

¹⁵ Hal Foster, Rosalinda Krauss, Yve-Alain Bois, Benjamin H. D. Bouchloh, David Joselit. Op. cit., p. 734.

SVARBIAUSIA – FANTAZUOTI IKI NUKRITIMO

*Su Inesa PALIULYTE
kalbasi Elvina BAUŽAITĖ*

Nuo 1999 m. prie Kauno dramos teatro veikia mokyklėlė „Mano teatras“. Elvina Baužaitė kalbėjosi su viena jos įkūrėjų ir pedagogių aktore, dramaturge, režisiere Inesa Paliulyte. Pokalbio klausimus tarsi sufleravo Astrida Lindgren, kurios sukurti personažai atveria duris į vaiko pasaulį.

Elvina Baužaitė. *Abstraktūs dalykai – konkretybių pamatas. Kokia, Jūsų manymu, šiandieninė vaiko samprata? Apysakoje „Kerstina ir aš“ Lindgren teigia, kad vaikas – tai asmenybė, turinti laisvę veikti ir besimokanti suvokti iš jos kylančią atsakomybę už savo veiksmus...*

Inesa Paliulytė. Lindgren matė vaikus tokius, kokie jie yra ir kokie dar bus. Jei atvirai, šiandien dauguma vaikų pernelyg nesavarankiški. Viską ar beveik viską už juos padaro kiti: tėvai, seneliai, auklės. Vaikas nebežino, kas yra pareiga, kantrybė, užuojauta, atsakomybė už savo poelgius.

Aš skelbčiau nacionalinę katastrofą, kaip švedai paskelbė nacionalinę humanitarinę katastrofą. Gelbėkime vaikystę! Nebeskaitomos knygos, nebediegiamos vertybės, moralė pavargo ir išseko. Apie tai garsiai *šaukia* Lindgren šalis, turtinga ir klestinti... Ateina laikas, kai imi suvokti: gyveni ne tam, kad turėtum. Tačiau mūsų jaunai valstybei toks laikas dar neatėjo, ji tam nepasirengusi, mūsų prioritetas – ekonomika. O štai estai, latviai jau suvokė, kad be kultūros tiesiog išnyks, todėl pripažino jos reikšmę ir puoselėja kultūrą aukščiausiu valstybiniu lygmeniu.

Mylėti vaiką yra sunkus darbas ir didžiulė atsakomybė. Kad vaikas augtų ne tik fiziškai, bet ir dvasiškai, tėvai, aplinka turi stiebtis jo link, būti kartu su juo. Dabar auginame *turėtojų* kartą. Tėvai kaip įmanydami stengiasi aprūpinti daiktais, sukurti materialinę gerovę, tačiau dažnai nežino, kaip su juo elgtis, nemoka išgirsti, pajusti savo vaiko. Prarandamas tarpusavio ryšys, šeimos jausmas. Kas yra meilė vaikui? Atsakomybė, bendrystė, vertybių ugdymas, trapūs ir patys brangiausi saitai. Bet dažniau išgirstame: „Aš viską *dėl jo padariau*, o jis man šitaip atsilygina!“ Vaikai ilgisi ne kaskart naujesnių technologijų (beje, sakoma, kad „statistinis vienetas“, kol sulaukia 18-os metų, ekrane pamato apie 30 tūkstančių virtualių mirčių). Jie vis rečiau patiria tylų džiaugsmą pabūti kartu, kai artimi žmonės žiūri ne į ekranus, o vieni kitiems į akis, stengiasi padėti, jei kas nors nutiko, atsakyti į rūpimus klausimus. Nori, kad juos paimtų už rankos, kai būna baisu, paskaitytų pasaką prieš miegą, tiesiog pasi-vaikščiotų kartu, užvertę galvas į dangų. Kad galėtų nu-stebti kartu, juoktis iš suplyšusios kojinės, iš mažos nesėkmės, džiaugtis šia akimirka, neskubėti! Meilės – štai ko labiausiai trūksta nūdienos vaikams.

Kaip Jūs, mama, teatro pedagogė, vertinate mokymo įstaigų santykį su savo auklėtiniais? Ar kada nors mokykla vis dėlto taps gerumo, o ne bausmės vieta?

Aš mokyklą iškentėjau. Kokiausi kaip liūtė dėl dukters, kad mokykloje ji jaustųsi bent jau pakenčiamai. Dabar, kai manęs klausia, gal žinau gerą mokyklą, atsakau: „Nežinau... Ieškokit žmogaus.“ Tik asmenybė gali išgelbėti vaiką nuo mokyklinės rutinos ir nuobodulio. Jei bus bent vienas mokytojas – mylintis, suprantantis, tikintis vaiku, pasirengęs diskutuoti, sudominti, – vadinasi, pasisėkė. Pati švietimo sistema yra apgailėtina, nes nukreipta ne į vaiką, o į rezultatą. Vaikas tampa įkaitu, bet ne vien dėl beviltiškai pasenusios mokymo metodikos, kuri lemia, kad viskas yra prėska, sprangu, neįdomu, o jam teks visa tai kęsti ištisus 12 metų! Nepamirškime dar ir vidutinybių ambicijų, baimės, graužaties dėl mažų atlyginimų, nenoro nei keistis, nei ką nors keisti. Ką jau kalbėti apie žeminančią egzaminų sistemą... Mokymas yra misija, pašaukimas. Tai lemia, ar mokykla taps vieta, į kurią einama atvėrus širdį, o ne tėvų pinigine korepetitoriams ar mokyklos remontui.

Kokia jūsiškė vaikų ugdymo, lavinimo samprata – žaidimai, kūrybingumas, disciplina? Kas? Kaip?

Ak, kokia plati, skani tema! Lindgren su savo broliu ir seserimis buvo nenuilstantys pramaniūgai. Ji rašė: „Dirbdavome iki nukritimo, bet ir žaisdavome...“

Siekiu, kad vaikas jaustųsi laisvas, pats norėtų ateiti į teatro pamoką, nes jam smalsu, kas gi šiandien įvyks. Kuo šiandien galėsiu tapti – dviračiu ar liūtu? Kaip eina dramblis, o kaip šokuoja varlė? Juk smagu, nugalėjus drovumą, išdrįsti lėkti kaip vėjas, klykauti kaip žuvėdra. Teatre vaikas atranda save visai kitokį, viską gebantį, nugalintį. Jis nuščiūva ir įsiklauso į save, į draugą, į pasaulį. Mokosi būti jautresnis, pastabesnis, pradeda valdyti savo norus, ugdosi valią, ryžtą. O kaipgi – juk reikia ryžto, kad persikūnytum į klastingą gyvatę, raišą seneliuką... Svarbiausia – fantazuoti iki nukritimo. Bet visame tame garsų, jausmų, santykių vandenyne yra nepaprasta darna, savidisciplina, nes kartu siekiame tikslo. Teatriniai pratimai, žaidimai, etiudai nukreipti į tarpusavio ryšių užmezgimą, bendravimą, klausy-

mą, matymą. Vaikai mokosi mylėti ir užjausti, nesielgti egoistiškai. Mano jauniausiam studentui dveji... Tai tokia skaisti erdvė... Privalai susiderinti su jos skambėjimu, turi girdėti širdies tvinksnius, kad pajęgtum susibičiulauti ir žaisti kartu. Tik jei vaikas tavimi pasitiks, prasidės bendra kelionė į Teatro pasaulį. Žinot, kas vaikui sunkiausia? Žiūrėti į akis! Tai įvyksta tik tada, kai dvasios tiltai būna jau nutiesti.

Ar pasitikėjimo stoka, kai vaikas laikomas nesubrendėliu, pienburniu, kurį reikia tiesiog „prifarširuoti“ žinių, neprovokuoja pasipriešinimo, atžaraus elgesio? Kiekvieną draudimą reikia pažeisti, peržengti, – rašė Lindgren knygoje „Ronja plėšiko dukte“. Kita vertus, pastaraisiais metais daug kalbama apie vaiko teises, tad gal laisvės irgi gali būti pavojingai per daug?

Jei vaikų negerbia, neišklauso, nemyli, jais nepasitiki, beprasmiška kalbėti ir apie jų pareigas, jų atsakomybę. Fiodoras Dostojevskis romane „Broliai Karamazovai“ esmę išreiškė vienu sakiniu: „Jei Dievo nėra, viskas galima.“ Pasaulis pasiklydo tarp vertybių, nors viskas, regis, yra taip paprasta, – juk turime 10 Dievo įsakymų. Bet atėjo visuotinio negirdėjimo, neišklaušymo, neįautros metas.

Vaikas nori visai nedaug – užaugti toks stiprus, su manus ir švelnus kaip tėtis. Kad galėtų žaisti su savo vaikais, kaip žaidžiama su juo. Nori žinoti, kad yra saugus, nes mama ir tėtis juo rūpinasi. Vaikas toks pats žmogus, kaip ir tu, suaugėli, tik žemesnio ūgio ir mažesnės patirties.

Dažnai vaikus vadinu kolegomis... Juk jie, kaip ir mes, trokšta būti reikšmingi, reikalingi, vieninteliai. Tik nieku gyvu nesieju to su dabar taip primityviai suvokiama lyderyste. Jei bus lemta eiti pirmam, eisi. Bet nestumdyk ir nesileisk stumdomas...

Autobiografinėje knygoje „Kerstina ir aš“ Lindgren rašė: „Kol augome, ištisai klausėmės tėčio pasakojimų apie vaikystę. [...] žaliuodavome iš pavydo, kai jis aistringai vaizduodavo Kalėdas ūkyje ir pasivažinėjimus rogutėmis, ir vasarvidžio pasišokimus, pasiplaukiojimus ežere, istorijas apie vaiduoklius prie židinio ir visokius

kitokius dalykus, su kuriais palyginti mūsų pasilinksminimai mieste atrodydavo lėkšti ir nykūs.“

Dabar vaikai dar labiau praradę ryšį su gamta, nes jų žaidimai persikėlę, tiksliau tariant, yra perkelti į virtualų pasaulį. Ar vaikai dar nori, geba, moka žaisti realioje aplinkoje? Apskritai ar žaisti jiems dar įdomu? Gal jau atsitikę taip, kaip Lindgren pasakoje „Karalaitė, kuri nenorėjo žaisti“, – žaislų gausa, perteklius atėmė žaidimo džiaugsmą? Kaip visa tai atspindi teatrinė patirtis, juk teatras – irgi žaidimas?

Dar ir kaip geba! Žaidžia kaip pašėlę. Jeigu ne tie kalnai bedvasių, neskoningų žaislų ir, deja, dažnai tokių pat knygelių, vaikai patys sugalvotų, kaip ir ką jiems daryti. Būtina, kad augantis vaikas galėtų viską išbandyti: šilta–šalta, švelnu–šiurkštu... Patirti laimę vaikščioti sofos atbraila... Reikia leisti vaikui laimėti ir nusivilti, juoktis ir verkti. Turime būti šalia, bet ne tam, kad kartotume: „negalima“, o kad pagirtume jo sumanumą, kartu ir apsaugotume.

Mano suaugusi dukra neturi televizoriaus ir jo nepasigenda.. Aš turiu, tačiau žiūriu labai retai. Gebėjimas pasirinkti maistą, knygą, muziką, spektaklį, žmogų yra menas. Renkuosi itin atidžiai. Ragauju, uodžiu, klausausi. Man tai svarbu, nes čia gyvenimas. Kai skrenda gervės virš sodybos ir visas miškas skamba, užplūsta ypatingi jausmai, nes tas garsas pirmapradis. Jis nėra padarytas. Šiandien žmogus nuo lopšio girdi televizoriaus burzgimą, spokso į planšetės ekraną ir net žodį „mama“ ištaria daug vėliau, nes neturi laiko išmokti, – neatitraukia akių nuo ekrano. Daiktai, technologijos jau tampa spąstais.

Vaikai – suaugusiųjų atspindys. Jei kimšim greitą maistą, neplausim kaklo ir keiksim kaimynus, mūsų atžalos visa tai kartos. Jei mylėsime savo tėvus, rūpinsimės seneliais, vaikai darys tą patį. Žmogus nesuvokia, kiek žmogiškumo jis praranda, valandų valandas spoksodamas į ekraną, jis net nespėja tapti *Dievo atvaizdu*. Gyvenimas praeina neįtikėtinai greitai. Kaip jį nugyventi, kiekvieno pasirinkimas. Tačiau žmonės nebemoka bendrauti ir tai katastrofa. Vis dėlto teatras yra bendravimo menas, tad nepraraskime vilties.

Kaip vertinate įsigalėjusį požiūrį į garbaus amžiaus žmones? Kaip jie jaučiasi (turėtų jaustis)? Koks jų vaidmuo yra (turėtų būti) visuomenėje, šeimoje?

Senyvi žmonės jaučiasi siaubingai. Klesti jaunystės kultas, buki veideliai ir kvailos galvelės formuoja visuomenės opiniją. Garbaus amžiaus žmonių nematyti kavinėse, koncertuose, jie iš visur išstumti, pasmerkti skurdui, nepagarbai, nemeilei.. Tai baisu. Vis svarstau, kuria kryptimi eina maža, pažeidžiama Lietuvos valstybė, atsainiai žvelgianti į silpnus, bejėgius, senus... Pacituosiu Schopenhauerį: „Užuojauta yra moralės pamatas.“

Mano supratimu, garbaus amžiaus žmonės reikėtų vertinti kaip savo šaknis, – privalau augti, kad pateisčiau jų viltis. Myliu juos, rūpinuosi, esu šalia, nes aš – tai jie, o jie – tai aš.

Rašiau pjesę ir stačiau spektaklį apie Astridą Lindgren, nes ji, būdama garbaus amžiaus, Švedijoje darė didžiulį poveikį visuomenės nuomonei. Būdama 80-ies sugebėjo inicijuoti mokesčių įstatymą. Visą gyvenimą kovojo už vaikų ir gyvūnų teises. Ji tapo moraliniu autoritetu, nes buvo pašėlusiai darbšti, atkakli ir tikėjo tuo, ko siekia. Svarbu, kad pamatytume, ką gali viena sena moteris. Spektaklyje jai 89-eri, o su vaikais ji bendrauja kaip su sau lygiais. Noriu, kad vaikai mylėtų raukšlėtus veidus, suvoktų senatvės vertę.

Patikėkite, man teko tiesiog kautis, kad teatro afišoje būtų pavaizduotas senas Astridos veidas. Mat raukšlės gali atgrasyti žiūrovus! Pagal lėkštą supratimą yra apibrėžta, kas traukia publiką. Nenorėčiau to aptarinėti, nes tai neskanu, nekorektiška, kartais net nepadoru.

Pirmieji „socialiniai ryšiai“ įprastai mezgasi šeimoje, tiesa, Lindgren, pavyzdžiui, knygoje „Rasmusas klajūnas“ aprašo ir santykius vaikų prieglaudose. Bet virtualybei vis labiau nukonkuruojant tikrovę, kyla abejonių ir dėl šeimos reikšmės...

Man šeima – gyvenimo pagrindas. Bendrauti, išklaudyti, diskutuoti, aukotis, užjausti, juoktis ir verkti, laukti, tikėtis ir viltis – visa tai turėtų būti daroma kartu. Iš moralinio žodyno dingus sąvokoms *pareiga* ir *atsakomybė*, šeima liko be atramų. Jei nepatiko, atsibodo – išėjai. Nenori – negimdyk. Vaikas – ne mano rū-

pestis. Kiek paliktų mamų vienišos augina vaikus! Kiek vaikų auga be abiejų tėvų, nes šie *uždirbinėja daiktus* Anglijoje, prarasdami gyvus vaikus Lietuvoje. Tai šeimos krizė ir visuomenės nuopuolis. Šaukiame apie toleranciją bet kam ir su bet kuo, tačiau neturime jokio supratimo apie šeimą. O Lindgren turėjo. Beje, ji parašė vienintelę knygėlę suaugusiems ir tai knyga apie jos tėvų gyvenimą, meilę ir mirtį. Jos pačios šeima nebuvo itin laiminga, vargu ar daug kas tą žino.

Viename interviu teigė: „Teatras – tai galimybė pasirinkti, kad būsi geras.“ Ar mokyklėlė „Mano teatras“ irgi suteikia tokią galimybę?

Iš pradžių žaidžiame, labai atsargiai jaukinamės vieni kitus. Po to imamės *pratimų*, tai tam tikros *gamos* kaip muzikoje. Stengiamės, kad būtų nenuobodu. Nuolat keičiame užduočių tempą, ritmą. Dvejų trejų metų vaikas geba susikaupti vos 15 minučių, na, o kitą pusvalandį randame, kaip išsidūkti, neprarasdami orumo...

Mokomės pamatyti kitą, pajusti jo nuotaiką. Atpažinti kvapą. Žiūrėti vienas į kitą ir matyti. Mažieji veikia tą patį, ką ir pirmo kurso studentai, tiesiog užduotys atitinka jų amžių – jie beveik nekalba, o veikia. Jie žino, kad *drama* graikų kalba reiškia *veiksmą*. Taigi, jei

prašau tapti laikrodžiu, o vaikas bando piršteliu jį nupiešti, sakau: „Tu pats tapk laikrodžiu.“ Tada jis pradeda tikseti, net skambėti kaip žadintuvas. Berniukai tampa futbolo kamuoliais ir žvitriai rieda į vartus, o mergaitės menamomis šukomis šukuoja plaukus, kai jų paprašai, kad sugalvotų profesiją...

Mokote 2–7 metų amžiaus vaikus. Mokyklėlės interneto svetainėje rašoma: „Kūrybinis procesas, edukacija, ugdytinių savijauta reikšmingesnė negu rezultatas.“ Tad kokia toji kūrybinio ugdymo specifika?

Vaikai labai skirtingi. Kai kurie pusę metų sėdi mamai ant kelių ir tiesiog stebi. Po to ateina ir viską daro kartu, t. y. nugali savo baimę. Tai mamos, tikinčios, kad jos vaikui reikia būtent tokio ugdymo, užsispyrimas ir auka. Vienas mano *maminukas*, kai, būdamas trejų metų, nusiropštė mamai nuo kelių, dabar vaidina visuose spektakliuose, yra vienas jautriausių ir gabiausių mokyklėlės ugdytinių. Hiperaktyvių, gebančių išderinti viską aplinkui, egocentriškų, nematančių ir negirdinčių nieko, išskyrus save, irgi nemažai. Jiems reikia labai daug laiko, kol pradeda girdėti, jausti kitą, suvokia, kad jie nėra vieninteliai pasaulyje. Dirbti su jais sunku, bet verta. Kai vaikas nuščiūva ir susikaupia, jis atranda vi-

„Astrida“. Spektaklio scena

sai kitas vertybes. Tokiam net mokykloje bus lengviau, nes tapo brandesnis, pasirengęs dialogui.

Jeigu mažasis nenori imtis etiudo, tegul tiesiog stebi. Jeigu nenori vaidinti, nors yra pasirengęs spektakliui, – nereikia, jis norės kitą kartą. Taip ir nutinka, tik reikia išlaukti, juk kiekvienam vaisiui savas laikas. O specifika, ko gero, susijusi su vaiko meile ir pasitikėjimu. Jeigu jaučia, kad yra reikalingi, kad su jais bendraujama kaip su reikšmingais, talentingais žmonėmis, jie tokie ir tampa. Teatras užkrečia visam gyvenimui. Mūsų mokyklėlė nekelia sau tikslo išugdyti aktorių. Tikimės, kad mūsų ugdytiniai užaugs kuriančiais ir mylinčiais žmonėmis, bus talentingi teatro žiūrovai.

Ką (mažam) žmogui duoda teatrinė – žiūrovo, aktorius – patirtis?

Mažojo žiūrovo būseną labai priklausys nuo to, kaip jį atvedęs žmogus sugebės nuteikti vaiką stebėtojo vaidmeniui. Vaikas turi žinoti, kur jis atėjo ir kaip jam elgtis, kad atsivertų stebuklas. Deja, daugelio tautiečių pamėgti prekybos centrai su *pigiomis atrakcijomis* slopina estetinį jautrumą, darko skonį.

Nacionaliniame Kauno dramos teatre vaidinantys vaikai auga teatro erdvėje, vaidina su profesionaliais aktoriais ir tuo didžiuojasi, o kartu jaučia atsakomybę. Jie sugeba matyti kitus ir kitokius. (Mokyklėlę lanko keletas vaikų, sergančių Dauno sindromu.) Tai begalinė patirtis, žingsnis po žingsnio augant, lavinantis ir, tikiu, einant į šviesą.

Vaikų negalima skubinti. Kad suvoktų, jie pirmiau turi pajusti. Kiekvienas spektaklis „susiklosto“ vis kitaip, visi jie – išbandymas man, mokyklėlės pedagogams ir vaikams. „Mano teatre“ yra 200 vaikų nuo 2-ųjų iki 18 metų. Tinkamų pjesių mažai, tad rašau jiems ir statau su jais. Duok Dieve, visiems tokios vienybės ir norų išsipildymo.

Visada kruopščiai renku medžiagą. Iš kur tas vaikas, kas jo šeima, kokios inspiracijos, sunkumai ir t. t. Po to vyksta gryninimas, nes spektaklis turi laiko ribas, o mažųjų suvokimas irgi. Iš kalno medžiagos išnyra karkasas, kuriam labai svarbūs įvykiai, o dar svarbesni žmonių santykiai. Man berašant, pradedame kurti

etiudus, žaisti situacijas. Niekada nesimokome teksto, jis tarsi atsiranda savaime, bent jau mano mažieji artistai taip galvoja, nes siūlau jiems įvairius variantus. Jei vaikas verčiamas išmokyti žodžius atmintinai, tada viskas negyva, netikra.

Mane visada domino kūrėjų vaikystė. Iš kur tos Hanso Christiano Anderseno pasakos arba kodėl dažnas Lindgren herojus yra vienišas, nusiminęs berniukas?

Kai įsigilinau į didžiojo pasakininko gyvenimą, atsirado „Anderseno gatvė“, bylojanti apie neapsakomai skurdžią vaikystę ir dangų virš galvos, stebintį, kas vyksta ant žemės. Vadinas, kad ir koks būtum vienišas, vis tiek esi ne vienas. Tokia mano, tikinčiosios, nuostata.

Visus spektaklius skatino kurti, palaikė mano bendražygė, kolegė, teatro mokyklėlės direktorė Nijolė Lepeškaitė. Tai ji mane įtikino parašyti „Liūdną Dievą“ – pjesę, bylojančią, kaip kūrėjo misiją pranoksta humanisto žygdarbis. Spektaklis apie Januszą Korczaką ir jo pasiryžimą atjausti, laikytis kartu ir tikėti, kad meilė nugali mirtį, net jeigu atverstas juodžiausias žmonijos istorijos puslapis – Holokaustas.

Papasakokite, kaip kūrėte spektaklį „Astrida“.

Apie Lindgren mažiau senokai, bet supratau, kad 200 vaikų į mano sumanymą niekaip netilps, tad mechiau rašiusi, ir tiek. Tačiau po kelerių metų teatro vadovas Egidijus Stancikas pasiūlė statyti spektaklį vaikams Didžiojoje scenoje ir pritarė „Astridos“ idėjai. Sutarėme, kad vaikus vaidins vaikai, tad 20 teatro mokyklėlės ugdytinių tapo spektaklio branduoliu. Vyliausi, gal Astridą sutiks vaidinti Dolorosa Kazragytė (beje, nepaprastai panaši į Lindgren). Vasarai baigiantis, pradėjome susitikimus su vaikais, žaidėme ir svajojome, gilinomės į medžiagą. Ryškiausios buvo repeticijos su Kazragyte ir 6 metų Ažuolu. Dolorosa baiminosi, ar pavyks rasti kontaktą, susikalbėti. Bet jiedu taip susidraugavo, kad per repeticijas būdavo išpasakojamos visos šeimyninės istorijos. Mes šveisdavome spurgas (Ažuolas jas labai mėgsta), bet ir dirbdavome, oi, kaip nelengvai...

Man buvo ypač svarbu, kad vaikai ir salėje, ir scenoje kitomis akimis pažvelgtų į savo senelius. Norėjau, kad pamatytų, kaip Astrida matė vaikystėje, didelę, darnią

„Astrida“. Spektaklio scena

Jurgitos Končienės nuotraukos

šeimą, susėdusią prie stalo, ir kad suprastų, kokia svarbi artimųjų meilė.

Visi Astridos veikėjai, jų nuotyčiai ir žaidimai atėjo iš jos vaikystės. Todėl, kai prie to paties stalo sėda pusryčiauti Mažylio šeima („Mažylis ir Karlsonas“), matome skubančius, vėluojančius, telefono iš rankų nepaleidžiančius „ofisinius“ tėvus, ir suprantame, kodėl Mažylio gyvenime atsirado Karlsonas. Spektaklio finale Astrida išeina (miršta) sakydama: „Jau laikas, jau galiu skristi...“ Norėčiau, kad mažas žmogus suvoktų gyvenimo trapumą ir tikėtų, kad ten, aukštai, yra šviesa.

Žvelgdama į trejus spektaklio gyvavimo metus, apibūdinkite (mažųjų) žiūrovų reakcijas.

Vaikai visada geranoriškai vertina, draugiškai ploja, juokiasi, nes atėjo į šventę. Tiesą sakant, jie visai nekritiški, net ir labai blogą spektaklį priima džiugiai nusiteikę. „Astrida“ nėra lengvas spektaklis, jame prabėga Astridos vaikystė, ateina gili senatvė. Gera, kai vaikai klausosi, smagu,

kai juokiasi. Aš spektaklyje vaidinu Karlsoną, o tai labai gerai atpažįstamas personažas, ir vaikai visada sukrunta, man pasirodžius. Net kai žiūriu pro langelį, jie moja Karlsonui. Ir man smagu, kad galiu džiuginti vaikus Karlsono išdaigomis. Vienas mano mokinukas, pamatęs „Astridą“, paklausė, ar aš nepažįstanti Karlsono, nes norėtų su juo susidraugauti. Garbaus amžiaus gydytoja su dukra muzike po spektaklio susigraudinusios apgailestavo: „Ne taip auklėjom vaikus, ne taip...“

Lindgren knygoje žaismingumas liejasi iš vidaus, iš prigimties, jam tarsi negalioja amžiaus ribos... Atrodo, Jūs irgi siekiate jį „išlaisvinti“?

Mano mokytojas Juozas Miltinis teigė, kad aktorius visą gyvenimą privalo likti vaikas. Tikiu, kad kūrėjas yra amžinas vaikas, *homo ludens* (žaidžiantis žmogus). Juk tik vaikystėje esi toks atviras pasauliui, jausmams, pojūčiams, geri į save viską: gėrį ir blogį, tiri gyvenimą ir mokaisi, esi smalsus, kopį į kalną vis aukštyr ir aukštyr, nusirisdamas, nusibalnodamas nosį, bet keliesi, kad eitum toliau. Vaikas gali būti kuo panorėjęs dirigentu, šokėju, mokytoju, gydytoju, nes jam kūryba – ne profesija, o Dievo dovana.

Kas buvo Jūsų vaikystės literatūrinis herojus?

Lesė (šuo), Bembis (stirniukas) ir Janusz Kas Korczakas, apie kurį sužinojau iš jo knygos „Karalius Motiejukas pirmasis“ pratarmės. Buvau dešimties metų ir likau sukrėsta visam gyvenimui. (Korczakas atsisakė palikti savo Vaikų namų našlaičius ir žuvo kartu su jais Treblinkos mirties lageryje.)

Popiežius Jonas Paulius II pavadino Januszą Korczaką XX a. šventumo pavyzdžiu.

Ką Jums reiškia teatras?

Galimybę išlikti.

Dėkoju už pokalbį ir linkiu kūrybos, išlaikančios ir išliekančios. ■

LITERATŪRA – GINKLAS PRIEŠ VALDŽIOS GALIA

Leonardo Sciascia. Inkvizitorius ir eretikas

Jei neminėsime dviejų nedidelių knygelių – 1950 m. išleistų „Diktatūros pasakų“ ir trumpų poemų rinkinio „Sicilija, mano meile“, pirmas reikšmingas Leonardo Sciascios veikalas pasirodė 1956 m., – tai knyga „Regalpetros parapijos“, pradedama tokiais dviem sakiniais:

Karmino bažnyčioje išvystame masyvų granito sarkofagą, kurį laiko dvi aštriadantės panteros. Jame ilsisi „garsusis don Girolamas del Carrettas, Regalpetros žemių grafas, nužudytas savo namuose tarno rankomis 1622 m. gegužės 6 d.“

Galia ir žiaurumas

Būtent ši scena Sicilijos rašytojui tapo visos kūrybos pamatu: engiamasis nužudo savo skriaudiką – padaryti nusikaltimą, praliejant kraują, priverčia nusikaltama neteisybė. Galimi įvairūs to variantai. Kai kada pats keršytojas tampa engiamuoju, pavyzdžiui, imkime istorinį Diego La Matinos atvejį, aprašytą knygoje „Inkvizitoriaus mirtis“ (1964). Kartais herojus yra bylos tyrėjas, kuriam pavedama išsiaiškinti kaltąjį: pavyzdžiui, žandaras Belodis pirmajame Sciascios detektyve „Pelėdos diena“ (1961), policininkas Rogas apysakoje „Kontekstas“ (1971), bevardis inspektorius

padėjėjas romane „Riteris ir mirtis“ (1988) arba policijos vadas knygoje „Paprasta istorija“ (tai paskutinis šio rašytojo romanas, beje, išspausdintas autoriaus mirties dieną – 1989 m. lapkričio 20-ąją). Pasitaiko, kad imtis seklio darbo netikėtai priverčiamas su tuo visiškai nesusijęs asmuo, pavyzdžiui, profesorius Laurana kūrinyje „Kiekvienam savo“ (1966), kartais toks asmuo netgi įvykdo teisingumą, pavyzdžiui, kūrinio „Todo modo“ (1974) protagonistas dailininkas (kuris, be kita ko, yra ir detektyvų rašytojas).

Sciascia gimė 1921 m., likus metams iki žygio į Romą, kaip jis pats tai vadina, ir sako nuo pat vaikystės užčiuopęs ryšį tarp galios ir žiaurumo. Vieną 1925 m. dieną jo tėvo pusbrolis atnešė į namus Matteotti'o nuotrauką ir paaiškino, kad šis deputatas socialistas buvo nužudytas Mussolini'o nurodymu. Viena iš mažojo Leonardo tetų išsaugojo tą portretą, paslėpusi pintinėje po siuvimo siūlais, o kai berniukas prašydavo parodyti, pridėdavo rodomąjį pirštą prie lūpų ir visada sakydavo tą patį: „Tai tas privertė jį nužudyti.“ Berniukas suprasedavo, kad teta kalba apie Mussolinį, kurį ji dar vadindavo kiaulės snukiu (*mus-su di porcu*).

Leonardas, tapęs mokytoju, vėliau rašytoju, jautė, kad gali ir privalo kovoti su žiaurumu, kurį totalitarinis režimas institucionalizavo aukščiausiu lygmeniu. Tam

jis pasitelkė savo turimą priemonę – rašymą: plunksna gali tapti kardu. Tačiau jis neketino naudoti šio ginklo, gindamas kokią nors ideologiją ar partiją. Sciascia pasirinko savarankišką kelią ir atkakliai jo laikėsi, nors gyveno šeštajame dešimtmetyje ir vėliau, kai taip lengva buvo angažuotis, pakliūti į socialistinio realizmo su perdėtai teigiamais jo herojais pinkles. Antonio Gramsci'ui būdingas organiškasis intelektualumas nebuvo stiprioji jo pusė. Leonardas atrodė nuoširdus (*candide*), bet nepalenkiamas kaip Voltaire'o herojus Kandidas („Geraį pasakyta, tačiau pirmiausia turime prižiūrėti savo sodą“) arba kaip kito siciliečio, Agri-džente gimusio Pirandello personažas.

Nuoširdi siela (taip Massimo Bontempelli's apibūdina Pirandello herojus) į pasaulį žvelgia plačiai atmerk-tomis akimis ir vertina jį savaip: jos visiškai nejaudina kitų žmonių išpuodžiai ir vertinimai, nors tie kiti žmo-nės būtų visas pasaulis, skubantis su ja susitikti, kad atskleistų jai daugybę dalykų ir požiūrių. Ji tuo tik nu-sistebėtų.¹

Taigi „nuoširdi siela nenusileidžia niekam“. Apysa-ka „Kontekstas“ (1971) sukėlė aršią kairiųjų kritikų re-akciją, o kai 1977 m. knygoje „Kandidas, arba Sapnas Sicilijoje“ komunizmą ir katalikybę rašytojas pavadino dviem „mūsų laikų religijomis“, buvo pasmerktas galu-tinai. Jo sukurtas herojus Kandidas Munafas 1943 m., sąjungininkams išsilaipinus Sicilijoje, įstojo į komunis-tų partiją, nes mėgsta bendrauti su „teisingais“ žmonė-mis. Tačiau netrukus įsitikino, kad ir čia, panašiai kaip visuomenėje, kuri reikalauja lojalumo ir kurios jis ką tik išsižadėjo, laisvė griežtai kontroliuojama. Gana greitai jis pašalinamas iš komunistų – po balsavimo, kuris „la-biau panašus į užmėtymą akmenimis“. O, pavyzdžiui, buvęs kunigas don Antonijas, nuo pat pradžių rūpinę-sis Kandido išsilavinimu ir lydėjęs jį iki pat kompartijos „išėjų“, apsisprendžia vis dėlto likti joje: „Pasitraukti iš dviejų vietų per keletą metų – man to būtų šiek tiek per daug.“ Vėliau prisipažįsta: „Kuo toliau, tuo labiau jaučiuosi esąs kunigas, o partijos evoliucija man pade-da...“ Kandidas pasijunta išduotas, tačiau paika drau-

gęs Frančeskos replika: „O gal jie patys yra kvailiai?“ paskatina jį dėl nieko nebeapgailauti. Ir „tai buvo jo išsilaisvinimo, gijimo pradžia“.

Istorija ir jos perrašymai

„Kandidas, arba Sapnas Sicilijoje“ buvo parašytas pra-ėjus dviem šimtmečiams po Voltaire'o, kuris yra vienas iš Sciascios įkvėpėjų, apysakos „Kandidas, arba Opti-mizmas“ (1759). Sicilietis nusprendė galutinai pereiti prie to, ką visada mėgo, – perrašymo. Nuo pat pradžių suprato, kad rašytojo įrankis yra ženklai ir kad mani-puliuodamas žodžiais jis norom nenorom įsipainioja į socialinių ir politinių santykių tinklą, įvairiais būdais įsipareigoja, „įkliūva“, kaip sakė Pascalis – dar vienas jo mylimas rašytojas. Taip kilo pagrindinė idėja – is-torinius ženklus perkelti į šiandieną, išardant ir nuo-latatos perdarant ankstesnį didžiojo žaidimo (*Meccano*) variantą. 1967 m. „Pratarmėje“ autorius papasakojo, kaip kūrė „Regalpetros parapijas“:

Kai 1954 m. tvarkiau klasės žurnalą – tai adminis-tracinis dokumentas, „apžvalga“, banali mokytojo atas-kaita su daugybe įrašų „viskas gerai“, man šovė mintis padaryti teisingesnę šių besibaigiančių mokslo metų apžvalgą.

„Teisingesnė apžvalga“. Rašymą autorius laiko tiks-lesne realiai išgyventos situacijos versija, kai atmetama įprastinė, daug ką nuslepianči kasdienybės rutina, kai atsisakoma apgaulės, padedančios išlaikyti nusistovė-jusią netvarką. Pavyzdžiui, „Regalpetros parapijose“ pasakojama apie vaikus, kurie fiziškai negali mokytis, nes yra alkani, liūdi ir svajoja tik apie duonos kąsnį, o mokytojas, apimtas nevilties, sako:

Ižengdamas į klasę jaučiuosi morališkai sugniuždytas, lyg būčiau šachtininkas, besileidžiantis į sieros kasyklų tamsybes.

Ši metafora apie tai, kad viskas turi savo kainą, o Sciascia puikiai žino, apie ką kalba:

Daug šimtmečių mano giminės vyrai buvo carusi, sieros kasyklų darbininkai, arba kaimuose gyvenantys ir sunkiai dirbantys žemdirbiai. Nė vienas iš jų neįsitraukė laimingo bilieto – kirtiklis, kastuvas, naktis kasykloje ar nugarą merkiantis lietus buvo nuolatiniai jų palydovai.

Jo senelis buvo šachtininkas, vėliau šachtų prižiūrėtojas (lyg ir nusišypsojo sėkmė), o tėvas dirbo kasyklos biure – taigi giminės vyrai pagaliau liovėsi „iš kartos į kartą perdavinėti nelaimingo likimo estafetę“. O štai Sciascia jau „tyrinėja pasaulį, skaitydamas knygas“, paskui bando jį atkurti, rašydamas pats. Vadina daiktus tikraisiais vardais, kaip ir jo personažas Kandidas, išdrįšęs neužmerkti akių prieš melą tiek šeimoje, tiek socialiniame ir politiniame gyvenime. Priešinosi, kai suprato, kad miestelyje įsigalėjusi neteisybė, iš kurios, to visai nežinodamas, pelnosi ir jis pats. Vėliau viską metęs iškeliavo su Frančeska, ir jį labai nustebino tai, kad Kaire, kur knibždėte knibžda sovietinių „patarėjų“, areštuojami studentai, nes įtariama, kad jie yra apsikrėtę komunistinėmis idėjomis. Dar keisčiau, kad Mao vadovaujamos Kinijos ambasadorius Madride dalyvauja Francisco Franco organizuojamose ceremonijose, skirtose pagerbti jo pergalę pilietiniame kare...

Tačiau Kandido, lanksčiai tarsi katė išvengiančio visų spąstų, istorija yra tik „sapnas Sicilijoje“ – tai išimtis Sciascios kūryboje. Kiti jo pasakojimai primena labirintą, po kurį klaidžioja teisybės ieškantis, Ariadnės siūlą pametęs herojus, kol jį be gailesčio praryja Minotauras. Taip galima apibūdinti ne tik pirmuosius rašytojo romanus, kuriuose atskleidžiama slapta mafijos valdžia („Pelėdos diena“, „Kiekvienam savo“), bet ir parodiją „Kontekstas“, detektyvus „Riteris ir mirtis“, „Paprasta istorija“, istorinį romaną „Egipto taryba“ (1963). Tas pats galioja jo kritikos tekstams, straipsniams, recenzijoms ir politiniams pasisakymams – „Kvaila virvė“ (1970), „Juoda ant juodos“ (1979), „Kryžiažodžiai“ (1983), „Ateities prisiminimai“ (1989) – šiuose kūriniuose, kiekviename vis kitaip, pasaulis piešiamas tamsiausiomis spalvomis. Pagrindinę situaciją, kaip leitmotyvą, pasikartojantį

šiuose pasakojimuose, puikiai atspindi itin žiaurus kūrinys „Inkvizitoriaus mirtis“, išleistas 1964 m., papildytas 1967 m. Šis tyrimas buvo pasmerktas likti nebaigtas – tai tarpinis variantas tarp istorinio dokumento (nes jame pasakojama apie ispanų inkviziciją Sicilijoje) ir istorinio romano apmatų (vieną tokią knygą Sciasciai pavyko parašyti – tai sukrečianti „Egipto taryba“).

Romane „Inkvizitoriaus mirtis“ narpliojama brolio Diego La Matinos, kilusio iš to paties, kaip ir Leonardas, Rakalmuto miestelio, gimusio 1622 m., tais pačiais metais, kai grafas tironas del Carrettas mirė nuo vieno iš savo tarnų rankos, byla. Broliui Diegui, tapusiam vienuoliu ir netrukus inkvizicijos apkaltintam erezijomis, 1658 m. Palerme įvykdyta egzekucija, pasak Voltaire'o,² – „gražioji autodafė“. Bet prieš tai, dar vykstant Diego La Matinos apklausai, kurią neabejotinai lydėjo kankinimai, šiam vienuoliui pavyko padaryti istoriškai beveik unikalų (yra žinomas tik dar vienas toks atvejis) dalyką – nužudyti Didįjį Sicilijos inkvizitorių Juaną Lopezą de Cisnerosą. Savo kankintoją jis nužudė, ginklu pavertęs antrankius, kuriais buvo surakintas. „Nelaimingas atsitikimas darbe, – šaltai ir be gailesčio konstatuoja Sciascia, – juk ir dabar taip galėtų nutikti policininkui, kalėjimo prižiūrėtojui...“

Prieš atlikdamas šį neįtikėtiną išpuolį, brolis Diegas ilgai kentėjo, nes jo vidiniame pasaulyje vyko visagaliai inkvizitoriaus ir visiškai bejėgio eretiko akistata. Jis buvo pakliuvęs į pelėkautes, į tokius pačius spąstus, kaip ir vargšė „ragana“, kuri, netekusi nė menkiausios vilties, į visus klausimus atsako vienodai:

*Nežinau, ką pasakyti... Jei žinočiau, pasakytiau...
Pone, ką aš galiu pasakyti per prievartą?..*

„Ir stojo tyla“, – lakoniškai užrašo raštininkas. „Šaltakraujiškas įrašas apie žiaurų susidorojimą, kokių įvykdyta tūkstančių tūkstančiai... Iki pat Švietimo amžiaus“, – priduria Sciascia.

„Egipto taryboje“ advokatas Di Blasis patiria daug maž tą patį, kai žlunga revoliucinis jo maištas prieš

Sicilijos baronų savivalę. Sicilijos administracijai 1781–1786 m. nepasisekė sumažinti žemvaldžių aukštuomenės privilegijų, net pasitelkiant išmintingąjį vicekaralių Caracciolą, kuris bičiuliavosi su Prancūzijos filosofais, lankė juos Paryžiuje. Kai jis nusprendė panaikinti inkviziciją, iš baronų sulaukė tik pykčio ir paniekos:

Kažkoks Alembert'as laikraštyje Mercure de France paskelbė mūsų bažnyčios tarno rašytą laišką... Įsivaizduokite – jis verkė, kai vyriausybės sekretorius viešai (lot. coram populo) perskaitė panaikinimo dekretą...

Di Blasis, siekęs liberalizuoti režimą, svajojo, sielvartaudamas dėl savo luomo neveiklumo, apie tokią Sicilijos respubliką, kurią gintų revoliucijos apimta Prancūzija. Tačiau sąmokslas žlugo dėl išdavystės ir valdžios akivaizdoje advokatas buvo toks pats bejėgis kaip visos raganos su eretikais, nors narsiai kovojo, kad būtų panaikinti kankinimai ir mirties bausmė, rašė apie tai, kaip ir milanietis Beccaria, kurio „Nusikaltimai ir bausmės“³ įkvėpė Voltaire'ą ir kitus Europos filosofus.

Tu rašei, kad kankinimai prieštarauja teisei, protui, žmogiškajai prigimčiai, tačiau, jeigu dabar nekovosi, gėdos šešėlis uždengs visus tavo raštus.

Išmušė tiesos valanda.

Dabar tu turėsi atsakyti savo kūnu, klausimas įsišverbs į tavo odą, kaulus, nervus, o tu privalėsi tylėti...

Tačiau, perrašydamas vieną Sicilijos istorijos puslapį, lygia greta su Di Blasio, kuris išmintimi bando atremti baronų valdžios skleidžiamą melą, Sciascia atgaivina visai priešingą personažą – tai abatas Vella, nuostabaus literatūrinio melo autorius. Jis išvertė arabų senovinių taisyklių rinkinį, tačiau versdamas jas gerokai pakoregavo. Po to, įkvėptas sėkmės, sukūrė visiškai naują taisyklių rinkinį, pavadintą *Egipto taryba*. Šie visiškai išgalvoti tekstai, kuriais perra-

šoma istorija, padarė realią įtaką to meto gyvenimui: kalbama apie arabų valdomą Siciliją IX–XI a., prieš normanams įtvirtinant feodalizmą. Pagal Vello versiją, Palermo kilmingiesiems visiškai nepriklauso protėvių privilegijos, kuriomis jie taip didžiuojasi, tarp tokių ir teisė į žemę ar į valstiečius. Vadinasi, atsižvelgiant į šiuos Vello „atskleidžiamus faktus“, kai kurios iš tų teisių yra pasisavintos, – taigi viena apgaulė atskleidžia kitą. „Čia vienas iš tų faktų, pagal kuriuos galima apibrėžti visuomenę, – tai istorinė akimirka“, – sako Di Blasis, kai apgaulę atskleidžia pats Vella, kuris yra „pavargęs ir tuščias tarsi aktorius, atlikęs pagrindinį vaidmenį sėkmės sulaukusioje komedijoje“, o dabar susižavėjęs stebi revoliuciją, kurią išprovokavo jo išgalvotas taisyklių rinkinys. Šis nuotykis nebūtų buvęs įmanomas, tęsia advokatas,

jeigu Sicilijoje kultūra nebūtų daugiau ar mažiau sąmoningai grindžiama melu, jeigu ji nebūtų priemonė ponų valdžios rankose, nes tokia valdžia yra fikcija, nuolatinė fikcija, tai realybės ir istorijos klastojimas.

Rašymas, pasitelkiant tai, ką galima vadinti „abato Vello sindromu“, panaikina realybę, viskas virsta prasiimanymais. Abatas tiesiai sako:

Istorija neegzistuoja... Istoriko darbas yra gryniausio painingo, viena didžiulė apgavystė.

Tačiau visai kitame kontekste netiesos sakymas gali padėti atskleisti tiesą. Romane „Pelėdos diena“ žandarų sufabrikuotas melagingas liudijimas prieš kapitoną Belodį padeda demaskuoti įtariamąjį mafijos bosą. Dar daugiau – melas kartais padeda išgyventi. „Riterio ir mirties“ pagrindinis herojus prisimena: vaikystėje, 1939 m., praėjus metams po to, kai buvo paskelbti rasiniai įstatymai, iš Romos į gimtąjį kaimą atvyko vyriškis, naiviai vildamasis, gal pasiseks gyventojų registre rasti dokumentą, kuris leistų įrodyti, kad jis nėra žydas. „Kadangi toks dokumentas neegzistavo, mes jį sukūrėme.“ Visi prie to prisidėjo – gyventojų

registro darbuotojas, meras, kunigas, net savivaldybės sargybiniai...

Visi jie buvo fašistai, bet visi tam pritarė – negalime bėdoje palikti pono Riečio, jo šeimos, vaikų, nes šis įstatymas juos sunaikintų.

Spontaniškai sukurtas naujas įstatymas – pirmojo parodija, tačiau pirmasis irgi yra įstatymo parodija, nes nukreiptas prieš patį gyvenimą.

Jeigu mato, kad žmogus pavojuje, netekęs vilties, jiems nesvarbu, ar jis žydas, ar ne.

Keliaujant toliau, reikėtų pabrėžti, kad Sciascia, paprastai griežtai vertinantis savo šalį, skliausteliuose pasako jai komplimentą:

(Kaip garbingai Italija pasielgė šiuo atveju! Galbūt todėl, kad tada ji dar tikrai buvo didi šalis!)

Jeigu nebegalima išgelbėti gyvybės, nes jau per vėlu, galbūt galima, imantis literatūrinio perrašymo, bent jau išsaugoti prisiminimus, naudojantis išlikusia rašytine medžiaga? Taikant dešifravimo metodus, įmanoma perskaityti net ir tuos liudijimus, ženklus, tas nuorodas, kurias omerta įslaptinusi ypač griežtai. Kam pavyksta tai perskaityti, tas gali prakalbinti senuosius sakinius, kaip Rabelais mito „Gargantiua ir Pantagriuelis“ personažai žiemą savo delnuose sušildo lede „įšalusius žodžius“. Būtent tai patyrė Sciascia, Palerme tyrinėdamas Sicilijos, o Madride – Ispanijos archyvus. Nors rašytojas pripažįsta, kad beveik neįmanoma nustatyti, ar brolis Diegas buvo aktyvus eretikas – galbūt jis tiesiog kovojo su išsikerojusia socialine neteisybe, o metraštininkai palaikė tai maištu prieš Dievą („Dievas yra neteisingas“), tačiau akivaizdu, kad tai tikra fizinė ir dvasinė laisvos sielos rezistencija. Vienuolio amžininkas irgi nejučia tą paliudija:

Diskusijos su pirmaisiais miesto teologais, inkvizicijos teismo atstovų kalbos ir įtikinėjimai [iš tikrųjų tar-

dymai ir kankinimai] nepalaužė tvirtos šio atkaklaus žmogaus nuomonės.

Sciascia pakomentuoja:

„Tvirta nuomonė“ (it. il tenace concetto) – gerai pasakyta. Reikia pripažinti: tėvas Matranga rašė prastai, tačiau, kai kalbama apie brolio Diego valią ir pasipriešinimą, jo plunksna paaštrėja ir viskas tampa labai įtikinama.

Moro byla

Yra dar viena vertinga Sciascios rašymo savybė, kurią akylas skaitytojas geba įžvelgti – tai laviravimas tarp istorinio, faktinio ir fiktyvaus, iliuzinio lygmens. Brolio Diego la Matinos poelgis į dienos šviesą iš praeities šešėlių buvo ištrauktas tada, kai apie jį parašė Sicilijos istorikas Luigi's Natoli's. O Sciascia ši personažą pastebėjo tada, kai jaunystėje perskaitė kelių tomų romaną, parašytą William'o Galto, – tai Luigi'o Natoli'o slapyvardis, kuriuo prisidengęs jis galėjo taikyti visas populiariosios literatūros klišes.

Neabejotinai galime pripažinti, kad esame skolingi Williamui Galtui, – tik todėl, kad kadaise galėjome perskaityti jo romanus, pažįstame tokius personažus kaip Francescas Paolas Di Blasis, brolis Diegas La Matina ir jais žavimės.

Tačiau Sciascia neabejojo, kad jo laikų įvykiai suteiks progą susipažinti ir su kitu tvirtą nuomonę turinčiu tragiško likimo kaliniu: Aldą Morą, krikščionių demokratų pirmininką, kurį 1978 m. kovo 16 d. nužudė Raudonosios brigados, lygiai taip pat šaltakraujiškai nužudžiusios penkis jo asmens sargybinus, pagrobėjai 55 dienas laikė uždarytą ir vadino tai „liaudies teismu“. „Nuteisę“ nužudė ir paliko jo kūną nedidelio Renault R4 bagažinėje, automobilį ironiškai pastatę lygiai per vidurį tarp krikščionių demokratų ir komunistų partijų būstinių.

Rugpjūčio pabaigoje (Sciascia visada rašydavo vasarą), taip intensyviai stengdamasis susitapatinti su savo perso-

nažu, kad protas ir gailestis visiškai susipynė, jis baigė rašyti „Moro bylą“. Vienišas Pirandello personažų stiliaus vyras, atskirtas nuo pasaulio, neturintis jokių žinių iš išorės (gaudavo tik kruopščiai atrinktus laikraščius), kelia rašytojui gailestį, bet kartu broliškai stulbina puikiai dirbantis kalinio protas. Jis analizuoja jėgų pusiausvyrą politinėje arenoje, galimas įvairių veikėjų reakcijas, siekia valdyti situaciją per atstumą, aklaai stumdydamas figūras neegzistuojančioje šachmatų lentoje tarsi Stefano Zweigo apysakos „Šachmatininkas“ pagrindinis herojus. Sciascia nesunkiai susitapatina su šiuo vyru, kuris taip puikiai perpranta susidariusią padėtį, kad niekas negali jam prilygti. Jauni brigados nariai elgiasi kaip nusenę Stalino šalininkai ir laiko jį kliūtimi, kurią reikia tiesiog pašalinti. Moro „draugai“ krikščionys demokratai netikėtai tampa nebesukalbami, staiga ima kartu su komunistų partija aukštinti visai naują valstybės idėją (pranc. *statolatricie*) ir nesileidžia į jokias derybas dėl įkaito išvadavimo. Kalinys supranta: „Jie pasmerkė mane mirčiai, o krikščionys demokratai tam nesipriešino.“ Sciascia kaip visada nepamiršo padaryti politinės ir istorinės išvados:

Tokiu būdu vėl įvedama mirties bausmė, kurios civilizuota mūsų šalis atsisakė dar Beccarios laikais, o pokario metais ji buvo išrauta su šaknimis ir tai buvo pirmas tikros demokratijos ženklas.

Tapydamas šio valdžios vyro (kuris nemėgo valdžios) paveikslą, svarstydamas, kuo asmeninė politinė jo pozicija taip smarkiai užkliuvo kairiesiems radikalams, Sciascia liūdnai konstatuoja, kad Moras tapo labai gerai žinomo tragiško scenarijaus atpirkimo ožiu. Didelis peilis mėsai kapoti sužeidžia tą, „kuris mažiausiai susijęs (slaptais ryšiais) su tais siaubingais aktais, rengiamais nuo 1969 m. iki šiandien“, – rašė Pasolini's 1975 m. garsiajame „jonvabalių straipsnyje“ („Plėšikų pasakojimai“). Savo plunksnos brolių, kuris irgi buvo nulinčiuotas, sveikindamas už įžvalgumą, Sciascia priduria:

Dabar mes žinome, kad „ryšys“ buvo prieštaringas: Moras už tai sumokėjo gyvybę.

Kaip šv. Petras išsižadėjo Kristaus („Aš nepažįstu šio žmogaus“), taip krikščionys demokratai vienbalsiai paskelbė, kad „nepažįsta laiškų, rašytų „liaudies kalėjime“, autoriaus“.

Taigi tas vyras, nusimetęs visus žmogiškus, pernelyg žmogiškus pančius, galiausiai išeina, laisvas ir lengvas, kaip gražioje paskutinėje filmo „Laba diena, naktie“, kurį 2003 m. sukūrė Marcas Bellocchias, scenoje. Sciascia, būdamas kalbos žmogus, laisvės ženklus pirmiausia įžvelgia Moro raštuose: jo stilius subtilus ir sudėtingas, jam tai natūralu, tačiau neįstai jokio sentimentalumo. Kreipdamasis į žmoną ir šeimą, jis kalba aiškiai, tvirtai ir švelniai tuo pat metu. Griežtai prabyla, kai yra priverstas apeliuoti į politikų sąžinę. Raudonųjų brigadų kalba, priešingai, yra „skurdi, kalkinė. Čia vartojama daug lozungų, gausu idėjų, kilusių iš revoliucinės palingenezės, sociologijos vadovėlių nuotrupų ir partizaninio karo retorikos.“ Jų italas „reikia pripažinti, yra paprasčiausias M. De la Palice – Raudonųjų brigadų italas“. Vienintelis bendras, bet lemtingas bruožas, siejantis juos su krikščionimis demokratais, yra medinė kalba, ir tai tam tikra stalinizmo forma. Castoriadis labai paprastai ir tvirtai tą priminė:

*Pakaktų perskaityti penkias Stalino eilutes, kad suprastume – tai negalėjo būti jokia revoliucija.*⁴ ■

Iš prancūzų kalbos išvertė Gintarė BUTVINSKIENĖ

© Leonardo Sciascia

© Esprit. 2015, nr. 7–8

© Eurozine

¹ Massimo Bontempelli. *Hommage à Pirandello* (1937). Šiuos jo žodžius Sciascia cituoja straipsnyje „Pirandello ir Sicilija“ (1961). Paris. Grasset. 1980, p. 189–190.

² Voltaire. „Kandidas“. IV skyrius: „Kaip įvykdoma gražioji autodafė, siekiant sustabdyti žemės drebinimą, ir kaip išplaktas Kandidas.“

³ Cesare Beccaria. Nusikaltimai ir bausmės. 1764. Išvertė abatas Morellet 1765.

⁴ Dans un entretien avec Olivier Morel, dans Cornelius Castoriadis. *Un monde à venir*. Paris. *La République des lettres*. 1994.

VILTIES GIESMĖ*

Pasiteiravęs, ar madmuazelė Vermandua irgi yra pianistė, sužinojau, kad ne, jai labiau rūpi padėti daug žadantiems jauniems interjero dizaineriams. Paklausta apie motiną, o ypač jos veiklą, tolimuose kraštuose atstovaujant Prancūzijai, madmuazelė Vermandua atsakė, kad šiaip jau jos motina nuolat gyveno tik vienoje vietoje – menkai žinomoje Pinto saloje, kuri, pasak gandų, nuskendo, berods, 1995-aisiais, praėjus maždaug dešimčiai metų po to, kai motina grįžo į Paryžių.

Buvau priblokštas.

– Jūsų motina dirbo Pinto saloje? – nustebęs sušukau.

Mano susijaudinimas buvo toks akivaizdus, kad patraukė kitų netoliese besišnekučiavusių kolegų dėmesį.

– Taip. Jūs susipažinęs su jos darbais? – mandagiai pasiteiravo madmuazelė Vermandua.

– Ne, visai ne, – atsakiau, mėgindamas nusiraminti. – Bet norėčiau sužinoti daugiau... Ar jūs irgi gyvenote toje saloje? – paklausiau.

– Niekada nesu ten buvusi, – atsakė ji. – Man ėjo treti, kai motina paliko mane ir mano tėvą. Apsigyveno su kitu vyru. Šį vakarą esu čia vien dėl formalių priežasčių – atstovauju savo motinai kaip jos įpėdinė. Nedažnai būnu šiame institute.

– Ar bendravote su motina, jai grįžus į Paryžių? – paklausiau.

– Beveik ne. Net kai ji vėl apsigyveno Paryžiuje, muvi susitikdavome tik retkarčiais. Labiau suartėjome tik

prieš pat jos mirtį. Rūpinausi motina, kai ji susirgo. Su tuo kitu vyru ji susilaukė sūnaus, ir pasiėmė jį su savimi į salą. Kartą, kai jau gulėjo mirties patale, nugirdau ją tariant: „Ilijau, mano vargšas vaikeli.“

Negalėjau patikėti savo ausimis.

– Žinote, neįtikėtinai atsitiktinumas lėmė, kad neseniai susitikau savo seną pažįstamą, kuri kartą Kanadoje sutiko vyriškį tokiu vardu.... Pasak mano pažįstamos, tas Ilijus teigė esąs kilęs iš Pinto salos...

Madmuazelė Vermandua nė nemirktelėjo.

– Ar nenorėtumėte daugiau sužinoti apie jūsų galbūt pusiau brolį? – apstulbęs paklausiau.

– Nelabai, – atsakė ji. – Bet mano motina paliko didžiulį lagaminą, pilną dokumentų ir visokiausių daiktų, kuriuos parsivežė iš Pinto salos. Gal norėtumėte juos peržiūrėti?

– Tikrai labai norėčiau, madmuazele, – dėkingas patvirtinau.

Madmuazelės Vermandua pakviestas, kitos dienos popietę pabeldžiau į paryžietiško jos buto duris. Ji pakvietė mane vidun, atidarė didžiulį medinį lagaminą ir išėjo, paaiškinusi, kad turi sutvarkyti kažkokį reikalą ir užtruks bent tris valandas. Likau vienas su tame lagamine sukrautais svetimais prisiminimais.

Ėmiau iš lėto naršyti. Čia buvo kaspinais surištos krūvelės laiškų, ant vokų – daugiausia Saigono pašto ženklai; pageltusios fotografijos susiraičiusiais kraštais, daugelyje šypsojosi vidutinio amžiaus vyrai, vilkintis baltu švarku, rūkantis cigarą; pluoštas vaikiška ranka užrašytų gaidų,

* Tęsinys iš nr. 9, nr. 10

jų parašėse pripiešta vaikiškų piešinukų. Radau ir prancūziškų laikraščių iškarpų, kuriose buvo rašoma apie prancūzų lakūnus, skraidančius į Tolimuosius Rytus, šūsnis dokumentų apie muzikos mokyklą Pinto saloje. Dar ten buvo keletas užrašų knygelių, primargintų madam Furanžjė ranka, – priešokiais rašyti jos dienoraščiai.

Žvelgiant į visa tai, mane užliejo emocijos. Nelės, tos senos raganos, kerų pančiai, regis, apraizgė mane nuo galvos iki kojų – dabar jau buvau ne tik suintriguotas Pinto salos istorijos, mane apėmė tikrų tikriausias azartas viską išsiaiškinti ir pačiam surasti Ilirijų.

Vienos iš nuotraukų, vaizduojančių vyriškį su baltu švarku, kitoje pusėje pamačiau užrašą: „Kostas (Konstancijus) Tegularijus, laikinai einantis Pinto salos ministro pirmininko pareigas, 1978 m.“ Kitoje nuotraukoje tas pats vyriškis stovėjo apkabinęs aukštą jaunuolį deimantų formos akimis, o apačioje brūkštelėta: „Mūsų angelui.“

Nuotraukų buvo ir daugiau. Vienoje išvydau sunkiai sužalotą žmogų – visas jo kūnas buvo kruvinas, dešinė ranka visiškai sumaitota.

Kai žiūrėjau į tą nuotrauką, man pasidarė bloga, bet negalėjau liautis ir toliau naršiau po tą lagaminą. Paskui grįžo madmuazelė Vermandua ir pasiūlė arbatos.

– Panašu, kad tas lagaminas smarkiai jus sujaudino, – trumpai pakomentavo.

– Taip! – atsakiau, neslėpdamas užplūdusių jausmų. Ji priėjo arčiau ir švelniai palietė mano ranką.

– Vadinkite mane Fliorete, – pasakė. – Gal galėčiau pasiūlyti jums dar kartą atvykti į Paryžių? Galėtumėte neskubėdamas išstudijuoti viską, kas jus domina. Jei norėsite, galėsite apsistoti čia, mano bute, pavišėtumėte, tarkime, kokią savaitę. Atvažiuočiau į Paryžių jūsų pasitikti. Aš gyvenu dvare šalies šiaurėje. Jeigu rastumėte laiko, pakviesčiau jus apsilankyti ir ten.

– Dėkoju jums, madmua....

– Fliorete, – liūdškai šyptelėjo ji. – Atvažiuokite, kada panorėjęs.

– Brangioji Fliorete, esu be galo laimingas, galėdamas priimti kvietimą pasisvečiuoti jūsų bute savaitę, – atsakiau.

– Jūs labai laukiamas, Solomonai, – pasakė ji. Mudu atsisveikinome.

Po dviejų mėnesių vėl buvau Paryžiuje. Atidariau lagaminą ir pasinėriau į dviejų neeilinių asmenybių – Konstancijaus Tegularijaus ir Ilirijaus Mariafelso – gyvenimą. Sužinojau širdį draskančią istoriją – visa Ilirijaus šeima žuvo saloje. Sekiau keisto, kone atskalūniško madam Furanžjė gyvenimo siūlą ir stebėjausi, kad, nepaisant tokio atsiskyrėliško charakterio, ji iš visų jėgų stengėsi išsaugoti tos pražuvusios salos ir nelaimingų jos gyventojų atminimą. Sudėlioju dokumentus daugmaž chronologine tvarka, pasidariau jų fotokopijas, pastarąsias nusivežiau į Izraelį ir išverčiau į anglų kalbą. Išmetęs kažkiek informacijos, kurią maniau esant mažiau reikšmingą, sudėlioju pagrindinę medžiagą nuoseklia seka, kad būtų lengviau susidaryti tos liūdnos, bet herojiškos istorijos ir tokių žmoniškų jos dalyvių vaizdą. Padaręs šio dokumento kopiją, nusiunčiau Flioretei. Ją tai sujaudino ir pasiūlė man viską paskelbti – taip būtų pagerbtas jos motinos ir tėvo atminimas. Tik, savo pačios privatumo dėlei, paprašė pakeisti tėvų pavardes. Tai buvo mažiausia, ką galėjau padaryti jai atsidėkodamas, tad, žinoma, neprieštaravau. Daugiausia, ko tuomet galėjau tikėtis, kad koks nors rimtas antropologijos žurnalas nutars išspausdinti kelias svarbiausias dokumento dalis, kad pagerbtų menkai žinomos Pinto salos gyventojų, kuriuos pražudė jų pačių sukelta nelaimė, kultūrą ir dar tokią neseną istoriją.

ANTROJI DALIS: Iš madam Furanžjė lagamino

1942 m. vasario 9 d.

*À ma fille*¹

Adelaidei Furanžjė

Montignac gatvė 9, Viši, Overnė regionas, Prancūzija

*Ma fille!*²

Taip tavimi didžiuojusi!

¹ Mano dukrai (panc.).

² Dukrai! (pranc.)

Galiausiai tu – tinkamoje vietoje ir galėsi toliau tęsti savo muzikinę karjerą, kol sulauksi pripažinimo koncertuodama! Tu būsi metro Kortò³ studentė! Esu tikra, kad gyvenimas Viši tau klostysis sėkmingai, ypač dabar, kai metras Kortò tarnauja šlovingajam mūsų vyriausybės vadovui, maršalui Petenui (Phillipe Pétain) ir yra atsakingas už kultūrą! Esu tikra, kad, jo globojama, tu būsi saugi, o tavo kelias į šlovę bus užtikrintas!

Aš niekuomet, nė akimirkos neabejojau, kad vieną gražią dieną tu tapsi puikia muzikante, ir esu tikra, kad metras Kortò padės tau sulaukti pasaulinės šlovės! Viskas tavo rankose, brangioji! Įsiklausyk į kiekvieną metro Kortò žodį! Tu išgarsinsi Furanžjė vardą visuose kontinentuose, kaip ir dera vardui tavo didvyrio tėvo, vos prieš pusantrų metų žuvusio mūšyje už Prancūziją. Visi mūsų kaimynai ir didžiai laimingas tavo mokytojas ponas Antuanas nepaprastai džiaugiasi tavo sėkme. Mano brangioji Adele, jei tik galėtum juos pamatyti! Kitą savaitę išsiųsiu tau siuntinį, įdėsiu geriausių mūsų mylimo kaimo kiaulienos *rillettes*.⁴ Prašau, atidžiai sek pašto pranešimus. Dar įdėsiu ir naują *chandail*⁵ – pati ji tau numezgiau!

*Ta mere,*⁶

Matilda Furanžjė

Les Batisses gatvė 7

Aronas

³ Alfred Denis Cortot (1877–1962), prancūzo ir šveicarės šeimoje Šveicarijoje gimęs prancūzų pianistas ir dirigentas, ypač išgarsinęs Romantizmo laikotarpio kompozitorių, labiausiai Chopino ir Schumanno kūrinių interpretacijomis. Dėstė Paryžiaus konservatorijoje, daug koncertavo Prancūzijoje ir kitose Europos šalyse; Prancūzijos vyriausybė finansavo jo gastroles JAV ir ką tik susikūrusioje Sovietų Rusijoje. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Cortot reputacija Prancūzijoje smarkiai nukentėjo, kai jis parėmė vokiečių okupaciją ir Viši režimą. Po karo jam buvo uždrausta koncertuoti Prancūzijoje, jis buvo paskelbtas *persona non grata*, ir galiausiai išsikraustė į Šveicariją, kur tęsė muzikinę ir koncertinę veiklą iki pat mirties.

⁴ Mėsos patiekalas, panašus į paštetą ar užtepėlę, dažniausiai gaminamas iš kiaulienos. Mėsa supjaustoma kubeliais, lėtai kepama taukuose, kol suminkštėja, susmulkinama ir atvėsinama riebaluose, kad į gautų į paštetą panašią konsistenciją. Patiekiamas užteptas ant duonos ar skrebučio.

⁵ Megztinis (pranc.).

⁶ Tavo motina (pranc.)

Vertimai ir komentarai – red.

Namas, kuriame gyveno Matilda Furanžjė su savo dukra Adelaide ir vyru, kuris karo pradžioje žuvo.

1944 m. spalio 11 d.

À ma fille

Adelaidei Furanžjė

Montignac gatvė 9, Viši, Overnė regionas, Prancūzija

Ma fille!

Drebu iš susijaudinimo. Nė nežinau, ko tikėtis. Mūsų brangi tėvynė tiesiog akyse byra į šipulius, ją valdyti ateina naujos jėgos. Paklaikau iš siaubo sužinojusi, kad tavo nuostabųjį metrą Kortò areštavo naujieji Prancūzijos valdovai. Kaip šlovingai jis tarnavo mūsų šaliai, visai kaip mūsų didvyris maršalas Petenas! Kas jie tokie, tie naujieji valdovai? Bedieviai avantiūristai, trypiantys šventą mūsų žemę, parsidavinėjantys ir tiems aistros pinigams apsėstiems amerikiečiams, ir mūsų amžniesiems priešams, tiems siaubingiemis britams! Mano brangioji dukrele, paklausyk manęs, bėk į Paryžių ir pabandyk patekti į kokią nors prestižinę mokyklą, globojamą naujosios vyriausybės. Mūsų kaimo žmonės sako, kad šitie naujieji Prancūziją valdys ilgai, todėl nėra jokios prasmės jiems priešintis. Brangioji, pabandyk įsiklausyti, ką sako įtakingi žmonės Paryžiuje, ypač jei tai susiję su tavo ateitimi. Prašau, brangioji, parašyk man, kai tik galėsi. Labai tikiuosi, kad kitas tavo laiškas ateis iš Paryžiaus!

Ta mère,

Matilda Furanžjė

Les Batisses gatvė 7
Aronas
Aljė departamentas, Overnė regionas, Prancūzija

1945 m. kovo 12 d.

À ma fille

Adelaidei Furanžjė

Cave gatvė 30, Paryžius, Il de Franso regionas,
Prancūzija

Ma fille!

Be galo džiaugiuosi, galėdama tau pranešti, kad naujoji vyriausybė tavo tėvą Žaną-Paskalį Furanžjė pagerbė už didvyriškumą, pademonstruotą mūšyje dėl Abvilio. Man atsiuntė jam skirtą 1939–1945 m. Karo kryžių. Sveikinimo laišką pasirašė pats de Gaulle'is! Kokia laimė, kad tavo tėvas tarnavo dalinyje, kuriam tiesiogiai vadovavo šis kilnus generolas!

Mane informavo, kad, pagerbiant tavo tėvo atminimą, man bus mokama nedidelė pensija. Tikiuosi, dabar jau galėsi liautis mezgusi tuos siaubingus *chandails* vietiniam turgui. Dabar, mano brangioji Adele, tu galėsi vaikščioti Paryžiaus gatvėmis aukštai pakelta galva – tavo tėvas yra Prancūzijos didvyris!

Stenkis niekam neminėti pono K. ir pasistenk pakliūti į gerą muzikos mokyklą, kurią remia naujoji vyriausybė.

Prašau, kuo greičiau man parašyk, brangioji Adele. Kaip jautiesi savo naujame paryžietišrame bute?

Ta mère,
Matilda Furanžjė
Les Batisses gatvė 7
Aronas
Aljė departamentas, Overnė regionas, Prancūzija

1945 m. gegužės 14 d.

À ma fille

Adelaidei Furanžjė

Cave gatvė 30, Paryžius, Il de Franso regionas,
Prancūzija

Ma fille!

Keista, ką tik gavau laišką nuo kažko, pasivadinusio ponu Ilberu Diufuru, Paryžiaus Aukštųjų muzikos studijų instituto (AMSI) akademinių reikalų skyriaus vedėju. Galbūt tu nurodei šį adresą kaip savo nuolatinę gyvenamąją vietą? Manau, turėtum jį pakeisti į savo paryžietišką adresą – juk galų gale visi svarbiausi Prancūzijos žmonės gyvena Paryžiuje.

Bet skubu tave pasveikinti – tave priėmė į institutą, ir iškart į aukštesnį kursą. Skamba labai daug žadančiai.

Ponas Diufuras informuoja, kad tavo pagrindinė dėstytoja paskirta profesorė Sofija Halevi-Rabinovič. Pasak pono Diufuro, profesorė Rabinovič birželio pabaigoje grįš iš Šveicarijos – ji ten karo metais gyveno evakuacijoje – ir jis prašo, kad tuomet tu su juo susisiektum – jis tau pranešias naująjį jos adresą Paryžiuje. Prašau, brangioji Adele, padaryk, kaip sako ponas Diufuras! Aš ir visi kiti mūsų kaimo gyventojai didžiuojamės tavimi, mūsų mažoji paryžietė!

Ta mère,
Matilda Furanžjė
Les Batisses gatvė 7
Aronas
Aljė departamentas, Overnė regionas, Prancūzija

1946 m. balandžio 10 d.

À ma fille

Adelaidei Furanžjė

Cave gatvė 30, Paryžius, Il de Franso regionas,
Prancūzija

Dukra, ar išsikraustei iš proto??

Pavasario atostogas praleidai, lankydama tą visų niekinamą tipą poną Kortò? Tu manai, kad tau pa-

vyks tai išlaikyti paslapyje? Esu tikra, kad begalė žmonių su malonumu praneštų mūsų dabartinei valdžiai, kad prestižiškiausios Paryžiaus muzikos mokyklos studentė mokėsi pas Kortò! Kokia gėda! Nori savomis rankomis užkirsti sau kelią į šlovę, brangioji? Pagalvok apie mane, Adele, pagalvok, kiek daug dėl tavęs paaukojo didvyris tavo tėvas ir nuolankioji tavo motina. Kaip tu gali visu tuo rizikuoti? Pažadėk man, kad niekuomet daugiau nevažiuosi pas tą siaubingą žmogų ir prašau, parašyk pasiaiškinamąjį laišką ponui Diufurui – atsiprašyk ir paaiškink, kad tavo vizitas į Šveicariją nebuvo skirtas pamokoms pas poną Kortò, kad tai tebuvo tiesiog formalus mandagumo vizitas. Nieko daugiau! Pažadėk man! Neužtrauk savo motinai gėdos!

Ta mère,
Matilda Furanžjė
Les Batisses gatvė 7
Aronas
Aljė departamentas, Overnė regionas, Prancūzija

1946 m. balandžio 22 d.

À ma fille

Adelaidei Furanžjė

Cave gatvė 30, Paryžius, Il de Franso regionas,
Prancūzija

Ką? Sakai, kad vėl važiuosi pas Kortò?
Kurių galų?

Kuo tau neįtinka tavo dabartinė mokytoja, toji žydė Rabinovič? Esu tikra, kad ji tave moko pagal visus pono Diufuro ir tavo paryžietiškos mokyklos reikalavimus. Būk atsargi, dukra, neleisk puikiai karjerai išslysti tau iš rankų. Tavo senstanti motina nebegalės tau padėti, kad viską pradėtum nuo pradžių. Taip, tu visuomet gali grįžti į Aroną, į savo kambarį mūsų senajame name, ir tu tikrai gautum darbą – megztum *chandails*. Bet pagalvok, kaip iš tavęs juoksis kaimynai. Negi ketini priversti savo vargšę motiną degti iš gėdos?

Prašau, Adele, atsimerk ir tučtuojau liaukis taip neatsakingai elgtis!

Ta mère,
Matilda Furanžjė
Les Batisses gatvė 7
Aronas
Aljė departamentas, Overnė regionas, Prancūzija

1946 m. gegužės 2 d.

À ma fille

Adelaidei Furanžjė

Cave gatvė 30, Paryžius, Il de Franso regionas,
Prancūzija

Adele,

Tavo atsakymas manęs visiškai neįtikino. Tu sakai, kad yra didelis skirtumas tarp pono Kortò ir tavo dabartinės mokytojos, tos žydės ponios, mokyimo metodų ir apskritai požiūrio į muziką. Skundiesi, kad dėl savo vengriško išsilavinimo ji „sunki“. Na ir kas? Jeigu ją įdarbino pono Diufuro institutas, vadinasi, jos metodai yra teisingi. Sakai, kad ji – svetimos kultūros ir kad jai toli iki Kortò meistriškumo aukštumų. Nagi, dukra, ne jau po to, kai sugrįžo de Gaulle'is, mes dar neįsisąmoninome, kad žydai neturi būti atskirti? Kaip tu gali skelbtis esanti ištikima visų niekinamo Viši pareigūno mokinė? Neprisišauk bėdų ant savo kvailos galvos, Adele. Manau, man jau laikas pradėti rengti kambarį tavo sugrįžimui, o pačiai ruošti visuotinei paniekai.

Nebūk kvaila ir pernelyg nesureikšmink pono Diufuro pastabos, kad Kortò buvo ir tebėra didis pianistas. Jei Kortò iš tiesų būtų toks didis, Diufuras pasikviestų jį dėstyti į savo institutą. Grįžk pas tą savo žydę, Adele, ir daugiau niekuomet nebevažiuok pas Kortò!

Ta mere,

Matilda Furanžjė
Les Batisses gatvė 7
Aronas
Aljė departamentas, Overnė regionas, Prancūzija

1946 m. rugsėjo 8 d.
Adelaidei Furanžjė
Cave gatvė 30, Paryžius, Il de Franso regionas,
Prancūzija

Gerb. panele Furanžjė,

Esu rimtai sunerimęs dėl jūsų vizitų pas poną Kortò ir dėl to, kad visą vasarą praleidote mokydamasi pas jį, nors oficialiai esate mūsų instituto vyresniojo kurso studentė. Lankydamasi pas poną Kortò, sulaužote dvi nerašytas mūsų instituto taisykles – atvirai metate iššūkį savo profesorės Sofijos Halevi-Rabinovič autoritetui ir atvirai kompromituojate savąją prancūzišką pilietybę, mokydamasi pas žmogų, kurio kolaboravimas su nacių režimu užtraukė Prancūzijai gėdą.

Įprastomis aplinkybėmis jūsų elgesys reikalautų institucinių sankcijų. Tačiau mūsų institutas visuomet puikiai vertino jūsų pasiekimus, net įtraukė jus į sąrašą kandidatų gauti mūsų prestižiškiausią diplomą – pianisto, koncertuojančio su orkestru, sertifikatą. Deja, dabartinis jūsų elgesys sukėlė rimtą grėsmę šiam jūsų statusui. Be to, jūsiškės Beethoveno interpretacijos, kurias užvakar pristatėte per pirmąjį naujojo semestro koncertą, rodo, kaip giliai esate paveikta pono Kortò. Jeigu nuspręsite ir toliau demonstruoti iš jo perimtą stilistiką, koncertuodama AMSI teritorijoje ar, dar blogiau, prisistatydama mūsų vardu kitose koncertų salėse, būsime priversti persvarstyti jūsų ateitį mūsų institute.

Muzika – pernelyg perregimas menas, ir bet koks neatsargus meninis sprendimas drumsčia muzikanto reputaciją. AMSI privalo išlaikyti neprikaištingą vardą, ypač šiais nacionalinio atgimimo laikais, kai Prancūzija stengiasi susigrąžinti garbingą vietą tarp

kitų tautų, o mes, sena ir garsi Prancūzijos muzikos akademija, pelnytai siekiame lyderystės savo šalyje.

Prašau rimtai apgalvoti savo veiksmus, panele Furanžjė. Kol kas mes nesiimsime prieš jus jokių priemonių. Tačiau tai jau paskutinis įspėjimas.

Mūsų institutas darys viską, ką gali, kad padėtų jums siekti karjeros bet kokioje srityje, į kurią jus nukreips jūsų talentas, tačiau tik tada, jeigu paklusite mūsų taisyklėms, jeigu jūsų elgesys akivaizdžiai pasikeis.

*Honorablement,*⁷

I. D.

[*Ilberas Diufuras* – prirašyta pieštuku Furanžjė ranka – S. J.]

1946 m. rugsėjo 12 d.
Madmuazelei Adelaidei Furanžjė
Cave gatvė 30, Paryžius, Il de Franso regionas,
Prancūzija

Gerb. madmuazele Furanžjė,

Prašau atleisti dėl šio netikėto laiško. Esu Žiu-lis de Vermandua. Ponas Ilberas Diufuras pakvietė mane į rugsėjo 6-ąją vykusį koncertą Saint-Saėnso salėje AMSI.

Man labai patiko jūsų pasirodymas. Manau, būsite viena ryškiausių naujos kartos Prancūzijos pianisčių. Man patiko ir inovatyvios idėjos, kuriomis praturtinote savo pasirodymą, akivaizdžiai paveikta didžiojo šveicarų-prancūzų pianisto Alfredo Kortò.

Ponas Diufuras man prasitarė esąs nepatenkintas, kad mokotės pas Kortò. Manau, galėčiau sušvelninti šią situaciją, kad ir toliau sėkmingai galėtumėte siekti karjeros, neatsisakydama institucinės AMSI paramos.

Būčiau be galo dėkingas, jeigu sutiktumėte išklaudyti mano minčių šiuo klausimu.

Jeigu sutiktumėte, prašau palikti atsakymą pono Diufuro kabinete, man adresuotame užklijuotame

⁷ Pagarbiai (pranc.).

voke. Su džiaugsmu atvyksiu susitikti su jumis bet koku laiku ir bet kurioje vietoje, kokius tik nurodysite.

*Sincèrement,*⁸

Žiulis de Vermandua

1946 m. rugsėjo 22 d.

Madmuazelei Adelaidei Furanžjė

Cave gatvė 30, Paryžius, II de Franso regionas,

Prancūzija

Brangi Adelaide,

Baisiai skubėdamas, siunčiu jums trumpą santrauką idėjų, kurias aptarėme užvakar *Café de la Paix*.

Pagrindinė mintis – didesniąją jūsų būsimos repertuaro dalį turėtų sudaryti mažiau žinomų XIX ir XX a. pradžios kompozitorių kūriniai. Tiesa, jų yra galybė – tikrai gražių, nors ir ne visuomet brandžių, tačiau tarp jų vis tiek galima rasti tikrų perlų, kuriuose išreikštos kilnios idėjos ir taurūs jausmai, herojiška bravūra ir virtuoziškas meistriškumas. Nors neretai tiems kūriniams trūksta gelmės, šių dienų muzikos mylėtojai mielai išgirstų gerokai primirštas melodijas, kuriose slypi tiek daug žavesio.

Toks repertuaras leistų jums laisvai eksperimentuoti ir pademonstruoti tą ryškų, savitą stilių, kurį išlavinate, studijuodama pas Kortò. Kartu nerizikuotumėte nuteikti prieš save konservatyvaus muzikinio pasaulio įtakingųjų (šiuo klausimu Ilberas Diufuras visiškai su manimi sutinka). Galėtumėte su sau būdingu įkarščiu pasinerti į kompozicijas, sukurtas, pavyzdžiui, Ignatzo Moscheleso, Étienne'o Nicolas Méhulio ir Johanno Nepomuko Hummelio. Galėtumėte netgi grįžti dar giliau į praeitį ir sugroti keletą stulbinančiai ekspresyvaus Carloso Seixaso, XVIII a. portugalų kompozitoriaus, kūrinių. Pagrindinis vardas, sujungiantis tuos mažiau žinomus su

didesniais ir garsesniais, būtų Karlas Maria von Weberis, puikiai vertinamas nusimanančių muzikos mylėtojų. Jo *Konzertstück in F minor* fortepijonui ir orkestrui, Opus 79, kurį neseniai skambino ir Lily Kraus, ir Claudio Arrau, sulaukė didelio pasisekimo. Žinoma, jums visiškai nereikia užmesti Debussy ir Beethoveno, kuriuos taip puikiai atliekate, bet tegul jie netampa jūsų koncertinės programos ašimi.

Tai leistų jums tapti muzikos tyrinėtoja, savotiška „keliautoja laiku po muzikinį peizažą“, ir drauge patrauktų įtakingų muzikos kritikų dėmesį.

Aš toks laimingas, susipažinęs su jumis, brangioji Adelaide.

Leiskite pakviesti jus į mūsų šeimos dvarą Šiaurės vakarų Prancūzijoje. Prašau, palikite savo atsakymą pono Diufuro kabinete.

Jeigu maloniai sutiksime apsilankyti, aš pats nusivešiu jus šeimos automobiliu.

Žiulis Vermandua

1946 m. rugsėjo 30 d.

Madmuazelei Adelaidei Furanžjė

Cave gatvė 30, Paryžius, II de Franso regionas,

Prancūzija

Brangioji Adelaide,

Žinote, tos paskutinės penkiolika minučių automobilyje, jau riedant Paryžiaus gatvėmis, kai pradėjote su manimi kalbėtis – rodės, it saulė tądien būtų patekėjusi antrą kartą ir spinduliais nutvieskusi vėlyvo vakaro valandas.

Visiškai suprantu, kodėl ištisas dešimt valandų, kurias praleidome mano šeimos namuose Solšeri, neįtarėte nė žodžio. Jus tikriausiai pribloškė didžiulės dvaro erdvės, galbūt man reikėjo iš anksto jus nuteikti tokiems masteliams. Bet baiminausi, kad vos man prabilus apie savo namus, paprašysite mane sukti atgal... jau buvau pastebėjęs jūsų sumišimą, kai sėdote į mano dešimties metų senumo Hispano-Suizą.

⁸ Nuoširdžiai (pranc.).

Dėkoju jums už tai, kad visą dieną skambinote mano velionės motinos *Pleyel* fortepijonu, o ypač už tai, kad pripildėte mūsų seną, niūrų namą švelnių Debussy „Džiaugsmo salos“ trelių – jų skambesys kažkokiu stebuklingu būdu vėl atgaivino senąsias sienas. Mūsų namo valdytojas, ponas Žeraras Ažiliaras prašė perduoti, kad jį tiesiog pakerėjo jūsų grojimas; man belieka prisidėti prie jo komplimentų. Tad jūs su mumis vis dėlto kalbėjotės – nors ir muzikos kalba. Pajutome jums didelį dėkingumą.

O paskui jau vakarėjančiame Paryžiuje, tebesėdėdama mano senojoje K6, paprašėte manęs papasakoti, kas esu. Nesitikėjau iš jūsų sulaukti tokio dėmesio, mano brangioji. Esu labai dėkingas.

Štai mano istorija – išdėstysiu ją trumpai ir aiškiai. Tikiuosi, ji jūsų nenuvils.

Man trisdešimt aštuoneri. Nesmagu ir nepatogu sakyti, bet esu turtingas ir – kas dar baisiau – esu senos aristokratų giminės, kurios genealoginis medis siekia Viduramžius, palikuonis.

Mano pilnas vardas (nenorių, kad nuskambėtų juokingai) – Žiulis-Onorė Filiberas de Vermandua. Mūsų šeimos dvaras yra vadinamas Abeliaro de Vermandua pilimi, jos pamatai buvo pakloti XV a. pradžioje.

Mano tėvai žuvo 1945-ųjų vasarį – išėjo apžiūrėti, kaip laikosi žiemkenčiai, kai mūsų laukus netikėtai iš oro apšaudė amerikiečiai. Pabėgti buvo neįmanoma. Motina ir tėvas žuvo akimirkšniu.

Esu vienintelis jų sūnus ir įpėdinis. Studijavau žemės ūkį garsiojoje Tarptautinėje aukštojoje žemės ūkio mokykloje Anžere. Man patinka žemdirbystė, daug dėmesio skiriu privatiems ūkiams. Mūsų produkcija puikiai žinoma Prancūzijoje, Belgijoje, Šveicarijoje, Gernsio ir Džersio salose Lamanše.

Nuo 1928 m. turiu lakūno licenciją. Prasidėjus karui, savanoriu pasisiūliau į oro pajėgas, bet gegužės ir birželio mėnesiais užsitęsęs sąmyšius, niekas nesitiekė su manimi kalbėtis, nors į mobilizacijos skyrių atsigabenau nuosavą lėktuvą. Mano nuostabai, buvo liepta patraukti tą „senamadišką gremėzdą“ iš akių, mat keista jo išvaizda karininkams atrodė tikras pa-

sityčiojimas. Šauktinių sąraše mano pavardė taip ir neatsirado, galbūt dėl „pernelyg aukšto“ statuso.

Po kapituliacijos (niekaip negaliu susitaikyti su oficialiu „paliaubų“ terminu) tarnavau kurjeriu tarp pasipriešinimo grupių Šiaurės rytuose ir Laisvosios Prancūzijos dalinių Anglijoje. Pačiam keista, kaip man pavykdavo, prieš nepastebėtam, visiškoje tamsoje praskristi prie pat vandens. Tą sėkmę priskiriu ypatingoms savo seno lėktuvėlio savybėms – nedidukas jo variklis skleidžia vos girdimą garsą. Be to, daugybė valandų, praleistų skraidant dar prieš karą, leido man smulkiai išstudijuoti abiejų Lamanšo pusių topografiją.

Niekada nebuvau vedęs – turbūt esu pernelyg drovus, kad šiais progresyviais laikais imčiausi iniciatyvos ir susirasčiau partnerę. Kone susitaikiau su mintimi, kad visą gyvenimą praleisiu vienišas. Galbūt dėl to taip myliu muziką. Kartais jai netgi pavyksta nuraminti mano vargšę skaudamą širdį.

Remiu daugybę labdarinių projektų ir dosniai finansuoju AMSI. Ilberas Diufuras (su kuriuo susidraugavau Pasipriešinimo metais) nuolat smulkiai mane informuoja apie instituto veiklą. Prieš karą jis studijavo muziką ir filosofiją, bet per vieną mūsų buvo sužeistas ir nebegali groti. Džiaugiuosi, kad AMSI vertina jį kaip puikų akademinį reikalų administratorių.

Manau, prisistačiau kiek įmanoma išsamiai. Tikiuosi ką nors išgirsti iš jūsų, brangi Adele. Galite palikti žinutę Ilbero Diufuro kabinete arba parašykite man tiesiai į Solšeri. Adresą žinote.

*Chaleureusement,*⁹

Žiulis Vermandua

1946 m. gruodžio 2 d.

À ma fille

Adelaidei Furanžė

Cave gatvė 30, Paryžius, Il de Franso regionas,

Prancūzija

⁹ Iš visos širdies (pranc.)

Ma fille!

Aš taip tavim didžiuojuosi! Tave, paprastų Arono kaimelio gyventojų Žano-Paskalio ir Matildos Furanžjė dukterį, ėmė merginti ne kas kitas, o pats mesjė de Vermandua! Žinai, po to, kai gavau tavo laišką ir pranešiau didžiąją naujieną kaimynams, jie ėmė su manimi elgtis kaip su karaliene! Dabar aš ne tik Prancūzijos nacionalinio didvyrio našlė, dabar aš – būsimosios madam de Vermandua motina!

Taip džiaugiuosi, kad jis jau organizuoja tau koncertus, ir ne tik Prancūzijoje, bet ir Belgijoje!

Sakai, kad jis tau nepatinka. Atseit jo nosis nenatūraliai pakrypusi į kairę, tave nupurto vien pažvelgus į pailgus, dailiai nudilintus jo nagus. Nepatinka, kai jis tave liečia.

Na ką gi, velniai rautų, teks priprasti – ir prie nagų, ir prie nosies, ir prie jo prisilietimų! Lankstysiesi prieš jį ir darysi viską, ko tik jis panorės. Iki vestuvių. O pas-kui pati galėsi jam nurodinėti. Išdidžiai vadinsiesi aristokratišku jo šeimos vardu, vieną po kito gimdysi jam sūnus, grosi visus tuos kūrinius, kuriuos jis lieps groti, ir išspausi iš jo visą įmanomą pagalbą, kad padarytum tarptautinę pianistės karjerą, iki paskutinio gramo!

Nesiutink manęs, Adele. Neatstumk jo.

Ta mère,

Matilda Furanžjė

Les Batisses gatvė 7

Aronas

Aljė departamentas, Overnė regionas, Prancūzija

P. S. O jeigu jį atstumsi – neduok Dieve, Adele, – gali čia nebesirodyti. Motinos tu nebeturėsi. Prisiek man, kad tekėsi už jo!

1947 m. lapkričio 29 d.

Adelaidei Furanžjė

Cave gatvė 30, Paryžius, Il de Franso regionas, Prancūzija

Adele, mano brangioji,

Atrodo, turiu puikių naujienų – pavasarį tave pakvies groti rečitaliuose Saigone. Brangioji, tu skrisi aplink pasaulį!

Tavo Žiulis

1948 m. gegužės 14 d.

Madam Adelaidei Furanžjė de Vermandua

Saigon Palace viešbutis

Catinat gatvė 1, Saigonas

*Chère madam de Vermandua,*¹⁰

Leiskite man išreikšti begalinį dėkingumą už rečitalį, kurį surengėte vakar Saigono Operos salėje. Jūsų puikus pasirodymas atvėrė man visiškai naują pasaulį. Operos salėje lankausi beveik visada, kai tik ten atliekama europietiška koncertinė muzika, bet solo rečitalių klausausi retokai. Vis dėlto jūsiškis sukrėtė mane iki širdies gelmių, tiesiog pribloškė įžvalgomis, kurios man nė nebūtų atėjusios į galvą. Niekومت nepamiršiu jūsų atliekamos, tiesiog kibirkščiuojančios Claude'o Achille'o Debussy „Džiaugsmo salos“ su greitomis, aukštomis tre-lėmis ir žemais, dundančiais pasažais, taip puikiai atspindinčiais šį kūrinių įkvėpusią istoriją, kuri, pa-sak programėlės, pasiskolinta iš rokoko dailininko Watteau paveikslo, vaizduojančio didikų kelionę į Kytirą, meilės deivės salą. Debussy trelės, turinčios išreikšti begalinį jų džiaugsmą ir viltis, giliai įsmigo man į širdį. Kadangi pats esu kilęs iš salos, puikiai suprantu tuos, kurie svajoja apie tokią gražią ir ato-kią, palaimos kupiną vietą. Iš po jūsų pirštų lėkusios kibirkštys sujaudino mane iki širdies gelmių.

Ne mažiau mane sužavėjo jūsų atlikti Hummelis ir Weberis. Dabar aš galų gale suprantu, kokia di-dybė persmelkusi Europos kultūrą. Nežinojau, kiek daug joje rimties ir disciplinos, o kartu elegancijos ir galantiškumo.

¹⁰ Brangi ponia de Vermandua (pranc.).

Nuo šiol nekantriai laukiau kitų jūsų koncertų mūsų kraštuose ar, su Dievo padėjimu, bet kurioje kitoje vietoje, kur jums tektų groti.

Iš visos širdies,
Konstancijus Tegularijus
Antro kurso medicinos studentas
Hanojaus Medicinos ir farmacijos institutas, Saigono fakultetas
Testard gatvė 28, Saigonas
Gyvenamoji vieta:
Mokytojų bendrabutis, namas nr. 10, priešais prancūzų meteorologinę stotį
Pinto sala, Paraselio salynas

1948 m. birželio 1 d.
Madam Adelaidei Furanžjė de Vermandua
Saigon Palace viešbutis
Catinat gatvė 1, Saigonas

Chère madam de Vermandua,

Noriu išreikšti begalinę padėką už jūsų antrąjį rečitalį Saigono Operos salėje. Šįkart jūs pakerėjote mano širdį, atlikdama gražųjį Weberio „Kvietimą šokti“ ir daugybę nuostabių Moscheleso kūrinių. Žaismingai, šiek tiek net kaprizingai atmosferai buvo sunku atsispirti – visi klausytojai atrodė bepradedą nerūpestingai šokčioti. Jūsų muzika buvo beveik regima, atrodė, į mus žvelgia ir linksmi gestikuliuoja žmonių figūros.

Esu laimingiausias žmogus pasaulyje, nes jūsų muzika randa atgarsį mano širdyje. Drįstu pasakyti, kad ir jūs pati mane apžavėjote, tiesiog spinduliuodama kultūrą ir eleganciją... Kad ir kur eičiau, kad ir ką daryčiau, man prieš akis stovi jūsų, skambinančios fortepijonu, vaizdas...

Iš visos širdies,
Konstancijus Tegularijus

1948 m. spalio 15 d.
Adelaidei Furanžjė
de Longchamp gatvė, 92200 Neuilly-sur-Seine
Paryžius

Chère Adelaide,

Šis laiškas skirtas tik jūsų akims. Tikiuosi, atidžiai apsvarstysite mano žodžius, kurių vienintelis tikslas – padėti jums sėkmingai siekti pianistės karjeros.

Kaip vienas iš jūsų buvusių dėstytojų garbingame Aukštųjų muzikos studijų institute, trejus metus dėstęs solfedžio ir muzikos istoriją, o neseniai pradėjęs eiti AMSI direktoriaus pavaduotojo pareigas ir atsakingas už viešąją instituto reputaciją, privalau pasakyti, kad buvau priblokštas, išgirdęs tokią daugybę nešvarių gaidų Beethoveno sonatose, kurias skambinote prieš dvi dienas savo rečitalyje Gaveau salėje. Man rodos, jūs vis dar esate smarkiai paveikta Alfredo Kortò, bet jis jokių būdu neturėtų būti vienintelis jūsų įkvėpimo šaltinis. Turėtumėte suprasti, kad neatsakingai suveldama Beethoveno pasažus rimtai kenkia te mūsų instituto, kurio baigimo diplomą gavote vos prieš keletą mėnesių, prestižui. Jūsų rečitalį aptarę su ponu instituto prezidentu, padarėme išvadą, kad klasikinio repertuaro atlikti svarbiausiose Prancūzijos ar bet kokios kitos šalies koncertų salėse jums neturėtų būti leista. Tačiau tuo atveju, jei nutarsite susitelkti ties labiau periferiniu repertuaru, mes remsime jūsų karjerą, žinoma, jeigu to pageidausite.

Tikiuosi, paklausysite šio patarimo, kurį padiktavo noras jums padėti.

Nuoširdžiai jūsų,
I. D.
Directeur adjoint, AMSI

1949 m. vasario 28 d.
Madam Adelaidei Furanžjė de Vermandua
Saigon Palace viešbutis
Catinat gatvė 1, Saigonas

Chère madam de Vermandua,

Koks džiaugsmas vėl klausytis nuostabaus jūsų grojimo! Seixaso sonatas atlikote taip jaudinamai, rodės, sėdėjau greta maloningos karalienės, gebančios savo pavaldinius apgaubti meile ir šiluma. Mane sužavėjo ir jūsiškis Baldassare Galuppi. Džiaugiausi sužinojęs, kad šis Haydno amžininkas gimė nedidelėje saloje, kaip ir aš, bet atskirties ir vienatvės jausmą sugebėjo įveikti, kurdamas tokią džiaugsmingą muziką savo klausytojams visoje Europoje ir pasaulyje.

O labiausiai man patiko Hummelio polonezai, kuriuos pripildė elegancijos ir net humoro. Nė neįsivaizduojate, kaip man trūksta nuostabių jūsų išgaunamų garsų ir jūsų žavesio...

Jums atsidadęs,
Konstancijus Tegularijus
Trečio kurso medicinos studentas
Hanojaus Medicinos ir farmacijos institutas, Saigono fakultetas
Testard gatvė 28, Saigonas
Gyvenamoji vieta:
Mokytojų bendrabutis, namas nr. 10, priešais prancūzų meteorologinę stotį
Pinto sala, Paraselio salynas

1950 m. spalio 7 d.
Madam Adelaidei Furanžjė de Vermandua
Saigon Palace viešbutis
Catinat gatvė 1, Saigonas

Ma chère madame,¹¹

Nerandu žodžių, kuriais galėčiau išreikšti padėką už malonų kvietimą dalyvauti jūsų viešojoje meistrishkumo pamokoje Gia Dinh provincijos Menų kolegijoje. Būtinai ten būsiu – noriu įsiminti kiekvieną jūsų žodį ir kiekvieną neprilygstamą, įkvepiantį pa-

vyzdį, kuriuos dalijate vietnamiečių studentams. Ko tik neatiduočiau, kad mokėčiau skambinti fortepijonu ir galėčiau pats mokytis pas jus!...

Au revoir!¹²

Konstancijus Tegularijus

1950 m. spalio 14 d.
Madam Adelaidei Furanžjė de Vermandua
de Longchamp gatvė, 92200 Neuilly-sur-Seine
Paris, France

Ma chère Adele,

Susitikimo su jumis nepamiršiu visą gyvenimą.

Mane sužavėjo, koku karališku rūpesčiu apgaubėte savo studentus (turėtumėte ko pamokyti viso pasaulio karalienes!). Atidžiai stebėjau, kaip atskleidžiate jiems savo elegantiško, bet jausmingo grojimo paslaptis. Vis dėlto, pats labiausiai branginsiu tą akimirką, kai angeliška jūsų ranka prisilietė prie manosios. Nuo šiol per Saigoną palei Le Myre de Villiers krantinę tekanči upė man bus pati nuostabiausia pasaulyje, nes tądien joje atsispindėjo puikieji jūsų plaukai ir mūsų gilių akių žvilgsnis.

Dėkoju, kad buvote su manimi atvira ir papasakojote apie savo gyvenimą – kokia nuostabi menininko brandos istorija, užsimezgusi Prancūzijai tamsiausiais laikais! Esu dėkingas, kad papasakojote apie savo kilmingą vyrą ir mažylę jūsų dukrelę Flioretę. Dabar jai turėtų būti keturiolika mėnesių, tiesa? Tikiuosi, laikui bėgant, mažylė verks mažiau ir leis jums ramiai repetuoti.

Man patiko Cesare's Bocellos eilėraščio eilutė „*Angiolin dal biondo crin*“, jūsų pacituota, kai pasakojote apie nuolat raudančią savo Flioretę. Nuėjau į Saigono universiteto biblioteką ir susiradau tą eilėraštinę. Leiskite man baigti laišką šiuo paskutiniu jo posmu:

¹¹ Mano brangioji ponija (pranc.).

¹² Iki pasimatymo (pranc.).

Dailus angele, aukso plaukais,
Trapus lyg pievų gėlės žiedas,
Švelnus lyg vėjas, skriejantis laukais.
Savo mamai pašnabždėk mano vardą,
Kad galėčiau pasibelsti į jos širdį.
(Atleiskite už negrabų vertimą, nesu poetas.)
Sėkmės, brangi Adele! Tikiuosi kada nors vėl jus su-
tikti ir pasiklausyti jūsų muzikos.

Jūsų dėkingas gerbėjas,
Kostas

1953 m. kovo 5 d.
Adelaidės Furanžjė dienoraštis, pirmasis įrašas

Atsiprašau, kad rašau. Man atrodo, tai pats tikriausias kančios ir pralaimėjimo ženklas, nes dienoraščius rašo tik nugalėtieji. Štai ir aš – nauja to apgailėtino nevykėlių klubo narė.

Reikia viską ramiai apgalvoti. Mano vyras Žiulis akivaizdžiai atsuko man nugarą ir perėjo į tų „garbiųjų“ Paryžiaus AMSI, manosios Alma Mater, profesorių pusėn. Jis pritaria jų verdiktui, kad esu nieko verta pianistė. Manau, lygiai taip pat jis manė ir tuomet, kai mergino mane paskutiniaisiais studijų AMSI metais, priešingu atveju argi būtų primygtinai reikavęs kuo greičiau pagimdyti kūdikį? Dabar ir Flioretė, mūsų dukra, priekaištingai žvelgia į mane, tarsi sakytų: „Mama, tu niekam tikusi!“ Iš kur tą ištraukei, kvailute? Išgirdai iš mylinčio savo tėvelio, to rafinuoto aristokrato, kuris neturi absoliučiai jokių neigiamų charakterio bruožų? Baisu... Atrodo, nuo manęs nusiuko visas pasaulis.

Taip! Aš grosiu Moschelesą ir visus kitus tokius pat antrarūšius, kol išmuš mano valanda. Juk galų gale Kortò, tas juokingai atrodantis kalės vaikas, NEMANĖ, kad aš nieko verta, o jis tai tikrai išmano savo amatą. Pamenu, kaip spindėjo jo akys, kai Lozanoje skambinau Chopiną, – abu žinojome, kad darau tą puikiai! Taip, jis mane įkvėpė... Galbūt jis vienintelis. Žinoma, dar turėčiau labiau subręsti... Bet Žiulis man

nė trupučio nepadeda. Tiesą sakant, jis mane metė ir pasiėmė su savimi Flioretę!

Flioretė. 1953 m. balandis

1953 m. kovo 11 d.
Adelaidės Furanžjė dienoraštis, antrasis įrašas

Kam man šito reikia? Kodėl gaištu laiką šitai beprasmei rašiliai?

Man gėda, kad rašau. Užuoat repetavusi, kad po koncertų maudyčiausi šlovės spinduliuose, lieju ant popieriaus žodžius, kurių niekas niekada neskaitys, kurie netaps romanu, net nuobodžia autobiografija. Čia tik apgailėtinas vidinis monologas, skirtas pačiai sau.

Prisipažįstu, kad rašau, pasidavusi silpnumui, nes akivaizdu, kad dienoraščio rašymas – tai nuolaidžiavimas savo silpnybėms.

Yra tik viena priežastis, galinti pateisinti tokį elgesį – man reikia surikiuoti mintis, o pasikalbėti neturiu su kuo. Niekas, visiškai niekas nenori manęs suprasti. Todėl griebiuosi tavęs, brangus dienorašti.

Anksčiau, tiesą sakant, didžiavausi, kad man nereikia jokio žmogaus, su kuriuo galėčiau pasikalbėti. Man

nereikėjo net *galvoti* apie savo gyvenimą, buvau abso-
liučiai tikra, kad einu teisingu keliu. Nereikėjo, kad kas
nors trikdytų mano vienatvę tuščiais paistalais „apie
gyvenimą“. Jaučiau, kad bet koks kitų įsikišimas į mano
reikalus pridarytų rūpesčių.

Bet štai esu priversta pripažinti, kad aš, viską visada
dariusi teisingai, atsidūriau nepavydėtinoje padėtyje, kai
mano karjera, regis, baigiasi, dorai nė neprasidėjusi.

Keista, ši mintis jau nekelia siaubo, nors karjerą lai-
kia vieninteliu savo tikslu.

Dabar turiu susivokti, kas manęs laukia. Reikia išdė-
lioti prieš akis visą gyvenimą, pažvelgti į viską iš atstumo
ir pamėginti įsivaizduoti ateitį. Na ką gi, pradėkime.

Niekada nejaučiau prieraišumo savo tėvams. Mano
tėvas – silpnavalis girtuoklis, kurį antradieniais ir ke-
tvirtadieniais motina daužydavo plikomis rankomis, o
sekmadieniais po mišių griebdavosi šluotos. Gerai, kad
vargšelis kažkaip prasibrovė iki de Gaulle'o karinio da-
linio ir gavo progą žūti „garbingomis aplinkybėmis“.

Mano motina – tuščiagarbė idiotė, o dar tie nuolati-
niai isterijos priepuoliai! Kokia laimė, kad man nebe-
reikia su ja gyventi.

Tad kaip vis dėlto aš su jais gyvenau?

Labai paprastai: nuo tada, kai suėjo šešeri, grodavau
pianinu mūsų kunigo prieškambarėje. Jo padėjėjas,
ponas Antuanas (iki šiol nežinau jo pavardės), išmo-
kė mane spausti klavišus ir skaityti iš natų. Vėliau, kai
bažnyčia įsigijo naują pianiną, ponas Antuanas senąjį
atgabeno į mūsų namus, kad galėčiau praktikuotis.

1933-aisiais laimėjau regioninį prizą Pietų Prancū-
zijos kaimelių pianistų konkurse ir koncertavau keliuo-
se gretimuose miestuose.

Mama liovėsi mane mušusi.

Mūsiškis kunigas, pasinaudojęs savo ryšiais su baž-
nyčios hierarchais, susitarė, kad manęs pasiklausys Alf-
redas Kortò, geriausias visų laikų Prancūzijos pianistas.
Ponas Antuanas, traukiniu atvežęs mane į Paryžių,
nuvedė į erdvų Kortò butą. Išsigančiau – šeimininkas
buvo panašus į išsekusį kaimo kvailelį: liesas, negražaus
veido, išsprogusiomis akimis, keistai moteriškai susišu-
kavęs. Jis be perstojo rūkė cigaretes ir smirdėjo.

Pirmiausia jiedu su ponu Antuanu išgėrė arbatos, pas-
kui Kortò paprašė, kad pagročiau. Paskambinau du Czer-
ny etiudus ir du nesudėtingus Chopino polonezus. Dar
Schumanno „Antrą sonatiną“ iš Opus 118. Akies krašte-
liu mačiau, kad jos klausydamasis Kortò šypsojosi.

Kai baigiau, man jis nepasakė nieko, bet pasilenkė prie
pono Antuano ir kažką sušnabždėjo, keliose vietose ro-
dydamas į kūrinį, kuriuos ką tik sugrojau, natas. Ponas
Antuanas paraudo ir nudelbė akis, kurių nebepakėlė iki
pat mūsų vizito pabaigos, maždaug po pusvalandžio.

Kortò, atsisėdęs prie antro fortepijono, parodė, kur
ne taip perskaičiau natas. Paskui staiga nei iš šio, nei
iš to ėmė skambinti man iki tol negirdėtą kompoziciją
(ponas Antuanas vėliau pasakė, kad tai garsioji Chopi-
no *barcarolle*). Sėdėjau netoliese, stengdamasi sukaupiti
visą dėmesį. Bet dabar jau nebeprisimenu, *kaip* jis tąsyk
pagrojo tą kūrinį.

Barcarolle baigėsi, Kortò pažvelgė į mane (sėdėjau la-
bai tyliai ir mandagiai), užsidegė dar vieną cigaretę ir pa-
skambino vieną iš polonezų, kuriuos ką tik grojau pati.

Šįkart gavau smūgį į paširdžius – kompozicija, kurią,
regis, taip gerai žinojau, dabar žaižaravo visai kitokio-
mis spalvomis, tiesiog keičiantis melodijai ir harmoni-
jai. Kortò pastebėjo mano reakciją.

– Ar patiko? – paklausė.

– Taip, – atsakiau.

Pažvelgęs į mane savo baisiomis akimis, nusišypsojo
ponui Antuanui.

– Ji dar per maža poezijai, – švelniai pasakė.
Tada paklausė, kur yra mano gimtasis kaimas, ir ėmė
naršyti po seną užrašų knygelę. Pageltę palaikiai lapai
pabiro ant grindų.

– Vežkite ją pas ponią Stefaniją Dylevską, ji yra ge-
riausia fortepijono mokytoja Pietų Prancūzijoje, – pa-
tarė ponui Antuanui.

Paskui parašė trumpą rekomendaciją, adresuotą ma-
dam Dylevskai, ir mes išėjome.

Kai važiovome namo, ponas Antuanas nesmagiai muis-
tėsi. Nemandagu buvo klausti, kas atsitiko, bet, traukiniui
artėjant prie Arono, jis kone sukūkčiojo ir sušnabždėjo:

– Daugiau nebegaliu tavęs mokyti, aš nevertas. Ne-
teisingai perskaičiau natas, nepastebėjau tavo klaidų.

Esu tau per žemo lygio!

Po kelių savaičių nuvežė mane pas madam Stefaniją Dylevską, lenkų emigrantę, kuri Tulūzos vidurinėje mokykloje turėjo studiją ir mokė skambinti fortepijonu.

Taigi nuo dešimties metų gyvenau tos mokyklos bendrabutyje, namo grįždavau tik per vasaros atostogas. Kortò laiškas darė stebuklus. Mane apgyvendino atskirame kambaryje, kuriame buvo pianinas, buities reikalais rūpinosi specialiai paskirta kambarinė.

Su bendraklasiais nesusidraugavau. Baigiamaisiais metais apskritai retai lankiau pamokas – iš manęs reikalavo tik du kartus per savaitę pasirodyti matematikos ir lotynų kalbos pamokose. Užtat galėjau nevaržoma repetuoti ir spręsti harmonijos pratimus, kuriuos kambarinė man perduodavo kiekvienos savaitės pradžioje. Penktadieniais atiduodavau jai išspręstas užduotis, o pirmadienį, drauge su naujomis užduotimis, ji man atnešdavo mokytojos surašytas pastabas. Paprastai man sekdavosi puikiai.

Į kiną, kaip kiti mokiniai, nevaikščiojau, su mergaitėmis nedraugavau, su berniukais nesusitikinėjau – visi tie dalykai man atrodė tuščias laiko švaistymas. Tiesą sakant, iki šiol manau, kad kinas ar vyno siurbčiojimas bare su vaikinais yra kvailas užsiėmimas. Nugirsdavau, kad vyresnieji mokiniai mylisi, žinoma, ne bendrabutyje, o kaimo daržinėse, kai mūsų mokykla savaitgaliais vykdavo į ekskursijas – pakvėpuoti pavasarišku oru ar padainuoti chorą *en plein air*.¹³

Paprastai iš maždaug dvidešimties baigiamųjų klasių mokinių dainuoti likdavo kokie dešimt, o kiti paskubomis dingdavo visam pusdieniui. Mokytojai dėl to nė nemirktelėdavo. Toli tie niekšeliai neidavo – įsmukdavo į pirmą pasitaikiusią daržinę, sukrisdavo į apipelijusio šieno kaugę ir iškart imdavo dejuoti. Nuo tų jų dejonių man darydavosi bloga, pasišlykštėjimas kone suparalyžiuodavo. Bėgdavau nuo jų kuo toliau, lyg vejama pasiutusių šunų.

Sekso ir intymumo negalėjau pakęsti. Manau, tas jausmas apėmė vaikystėje, kai turėdavau klausytis, kaip pusnuogė mama, šlykščiai spygaudama, puola prie tėvo virtuvėje arba leidžia garsus savo miegamajame, kurį nuo mano kambario skyrė plonytė siena.

Pradėjusi skambinti fortepijonu kunigo prieškambaryje, pajutau palengvėjimą. Ir ponas Antuanas, ir kunigas įskiepijo man suvokimą, kad esu ypatinga, pakylėta virš kasdienybės purvo, pripildyta dieviškų muzikos garsų.

Kai sutikdavau bendramokslius, kai apskritai kas nors atsirasdavo pernelyg arti, tekdavo stengtis kaip nors suvaldyti vidinį drebulį, kad galėčiau su jais bendrauti. Mus skyrė nematomas barjeras. Man visada atrodė, kad už kiekvienos man skirtos šypsenos slepiasi šiurkštus riksmas, noras mane nugalėti, primetant savo valią. Visai kaip mano mama, kai, bandydama sugundyti mano vargšą tėvą, tiesiog virtuvėje apsidvydavo kojomis jam aplink juosmenį.

Pajutusi į mane įsmeigtą kieno nors žvilgsnį, iki šiol nusuku akis. Negaliu pakęsti, kai prie manęs liečiasi, net jeigu tai būtų kuo formaliausias gestas. Jaučiu, kad net paprastas draugiškas prisilietimas slepia norą mane įveikti, įstumti į šieno kupetą ir, pasidavus laukinei aistrai, dejuoti iš gyvuliško pasitenkinimo.

Net ir dabar, jeigu leidžiu Žiuliui mane liesti ir į mane įeiti, jaučiu, kaip iš jo kūno srūva purvas, skverbdamasis į manąjį, persmelkia sielą ir supurvina mane taip, kad matyti net iš išorės.

Turbūt vienintelis žmogus, kuris neprivertė nusipurtyti, kai bendravome, net kai jis droviai prisilietė prie mano alkūnės, buvo tas jaunuolis iš Dievo apleistos Tolimųjų Rytų salos, Kostas Tegularijus. Keista, tąkart nejutau, kad jis galėtų turėti slaptų kėslų... Gal todėl, kad jis – profesionalus gydytojas, o šie būna išmokyti pagarbiai liesti žmogaus kūną.

Kai pavargdavau po ilgų repeticijų, gulėdavau ant sofos, vartydavau kelioninius žurnalus ir svajodavau apie tolimas šalis, kuriose virtuoziskai grosiu atidžiai pasirinktą repertuarą ir mėgausiuosi dėkingos minios plojimais.

Besimokydama pas Stefaniją, 1937-aisiais ir 1938-aisiais užėmiau antrą vietą Pietų Prancūzijos regiono jaunųjų pianistų konkursuose. Pirmą vietą abu kartus atiteko tokiam Samueliui Gustlui, žydų krautuvinko iš Tulūzos sūnui.

Tas Samuelis Liszto etiudus ir Beethoveno sonatas skambindavo tarsi plieniniais pirštais ir be galo užtikrintai. Jo energinga *Appassionata* kiekviename konkur-

¹³ Gryname ore (pranc.)

se sulaukdavo didžiulio pasisekimo – per trejus metus jis laimėjo net šešis konkursus, o aš varžiausi viso labo dviejuose, nes madam Stefanija pareiškė: „Jaunai panelei nepritinka pernelyg dažnai viešumoje demonstruotis.“

Samuelis Gustlas grojo tiesiog pavyzdinai. Žinojau, kad grodama taip kaip jis – tvirtais pirštais išgaudama aiškų garsą, skambius akordus, energingą ritmą – sulaukčiau sėkmės, mano ateitis būtų užtikrinta.

Ko aš siekiau?

Niekada nesvajojau būti turtinga ar bičiuliautis su garsenybėmis, tikrai ne.

Madingi drabužiai ir papuošalai ar išskirtinė virtuvė manęs irgi nedomino.

Tai kas tada?

Manau, tiesiog norėjau būti laisva, keliauti ir mėgautis, kad mane aptarnauja. Tai viskas. Atvažiuoji į kokį nors gerą viešbutį Šveicarijoje ir išvardiji savo pageidavimus: „Prašyčiau puodelį *espresso*, paskui reikės fotoaparato, kad galėčiau įamžinti kalnų peizažą.“ Ir kad nereikėtų laukti savaitę, kol nuotraukas išryškins, pristatykite man jas po keleto dienų, įrėmintas arba sudėliotas į albumus.

Vis dar norėčiau keliauti – jūromis ir padangėmis, – kad pamatyčiau, kaip žmonės žavisi mano pasirodymais.

Madam Stefanija puikiai žinojo, ko siekiu, ir kreipė mane to tikslo link.

Bet, dar nė neprasidėjus karui, ji išsikraustė į Ameriką, aš likau be mokytojos.

Nežinau, kas per karą nutiko Samueliui Gustlui. Mieglotai prisimenu, kaip jis kartą sakė, kad tėvui nepavyko gauti Amerikos vizos.

Na, bet čia ne mano problema.

1942-aisiais baigiau mokyklą. Kito fortepijono mokytojo, išvykus madam Stefanijai, neieškojau, retkarčiais pagrodavau ponui Antuanui, o šis verkšlendavo kadaise mane nuvylęs arba dejuodavo, kad per tuos metus, kai mokiausi pas Stefaniją, perėmiau „pernelyg aštrų“ jos stilių.

Paskui jis susitarė, kad kraustysiuosi į Viši ir toliau mokysiuosi privačiai pas Kortò. Nelengva mokytis pas genijų, ypač jei tavo pačios muzikinė patirtis pernelyg menka, kokia buvo manoji tuo metu.

Kortò mėgino pradėti nuo svarstymų, kokias instrukcijas duoda atlikėjams patys kompozitoriai natų pradžioje. Bandžiau vykdyti jo nurodymus, bet akivaizdžiai nebuvo patenkintas mano įžvalgomis. Tada pradėjo pats skambinti kūrinius, kurių natas studijavome, ir visiškai mane apžavėjo. Niekada nebuvo girdėjusi ar mačiusi, taip nuostabiai grojant. Kortò rankos pakildavo virš klaviatūros su kažkokiu nepaaiškinamu polėkiu, o paskui pirštai – kiekvienas atskirai – švelniai nusileisdavo ant klavišų, prieš tai staigiu judesiu vėl šiek tiek kilstelėti aukštin. Jo išgaunami garsai buvo (tebėra!) tiesiog *nepakeliamai* gražūs, melodija liedavosi kibirkščiudama nenusakomo ryškumo spalvomis, o kartu švelniai lyg daina. Jo atlikimas nebūdavo pretenzingas, bet visada kiek nusižengdavo griežtiems muzikinio ritmo formalumams.

Iš pradžių praraja tarp Kortò meistriškumo ir mano vos pralavintų gebėjimų tiesiog varė į neviltį. Dažnai sėdėdavau sustingusi, neįstengdama nė pažvelgti į jį, kai pasiūlydavo kokį nors naują muzikinį sprendimą. Primygtinai reikalavo, kad akiai jo nekopijuočiau, pasiškiaučiau savo intuicija ir pati spręščiau, kas man tinka, leidžia jaustis patogiai. Tai labai padėjo.

Supratau, kad jo metodo, kaip išgauti garsą, man nepavyks įvaldyti, o ir jam palengvėjo, kai nutariau grįžti prie energingojo „kaip Stefanijos“ grojimo. Ne, ši technika jam nepatiko, bet matė, kad nustojau kankintis ir nebemėgdžioju jo rankų judesių. Ėmė mane mokyti, kaip organizuoti melodijos tėkmę, ir aš įsivaizduodavau muziką kaip švelnių ritminių dūžių seką į melodiją, kurią galėčiau padainuoti balsu. Perėmiau jo triuką leisti Beethovenui lietus, veržtis tikslinga – visuomet tikslinga – maniera ir pasiekti kulminacijos, kuri yra pagrindinis jo muzikinės minties akcentas.

1943-aisiais jis mokė skambinti Chopino ir Schumanno kūrinius – išmokau įkvėpti gyvybės jų muzikinėms frazėms. Tačiau Kortò jau ėmė netekti kantrybės:

– Gal jau teiksiesi išmokti kitaip spausti klavišus? – be paliovos mygo jis.

Jaučiau, kad pasiekti techninės jo meistrystės, ne mano jėgoms.

Kartą papasakojau jam, kad geriausias Stefanijos mokinyš Samuelis Gustlas laimėdavo visus konkursus,

išgaudamas daug bjauresnius garsus negu buvo manieji. Kortò ilgai žiūrėjo į mane, kol galiausiai pasakė:

– Taip, visada turėtum daryti tik tai, kuo tiki visa širdimi.

Jis mokė mane iki 1944-ųjų vasaros. Pasikvietęs į paskutinę pamoką, pasakė, kad jeigu noriu tapti tikra menininke, turiu stengtis išlikti savimi, klausytis savo vidiño balso, nekreipdama dėmesio į kitų muzikinį skonį ir pageidavimus. Pripylė taurę vietinio vyno, pabučiavo man ranką ir paprašė susisiekti su juo „po karo“.

Taip ir padariau.

Kas toliau?

Įstojau į AMSI, tikėdamasi, kad priklausysiu uždarai koncertuojančių pianistų „klubui“. Laikas tam atrodė labai tinkamas – Prancūzija virtusi griuvėsiais, žmonių moralė pakrikusi, tačiau naujoji kairuoliška vyriausybė noriai ėmė remti menininkus.

Man paskirta mokytoja madam Halevi-Rabinovič elgėsi su manimi ypač pagarbiai ir švelniai. Ji pritardavo mano sprendimams, ypač kai pasakiau, kad jaučiu stiprią Kortò įtaką. Tačiau ji prašė, kad pakeisčiau grojimo techniką, siūlydama tiesiog juokingai aukštai pakelto riešo poziciją, buvusią itin populiarią Vengrijoje tarpukariu (3-iajame dešimtmetyje ji studijavo Budapešte). Atsisakiau paklusti jos nurodymams. Neįsivaizdavau, kaip galėčiau juos įvykdyti. Grįžau prie savosios „Stefanijos“ technikos ir netgi laimėjau nedidelį konkursą. Tai nutildė madam Rabinovič.

Viskas, atrodė, klojasi kuo puikiau – galėjau energingai groti tvirtais pirštais, man pavyko šią techniką suderinti su Kortò muzikinėmis frazuotėmis. Jaučiau, kad einu teisingu keliu. O tada atsirado tas turtuolis Žiulis su savo draugužiu Ilberu Diufuru, ir abu ėmė varyti mane iš proto.

Supratau, kad papuoliau į spąstus.

Problema, žinoma, buvo ta, kad niekaip negalėjau įveikti privatumo poreikio. Krėtė šiurpas, kad kažkas braunasi į asmeninę mano erdvę. Bet neturėjau kito pasirinkimo, kaip pasiduoti Žiuliui ir tapti jo žaisliuku mainais už galimybę ateityje užimti svarią poziciją muzikos pasaulyje. Atsisakiusi už jo tekėti, būčiau ne tik negavusi AMSI diplomo, bet ir užsitraukusi visuo-

tinę nemalonę – Prancūzijoje niekas nebūtų manęs parėmęs, žinodamas apie mano ryšius su Kortò. Nebūtų padėjusi net emigracija į Jungtines Valstijas, nes vis tiek būčiau visų laikoma nacių kolaboranto protežė.

Tad neturėjau kito pasirinkimo tik parduoti savo kūną.

Tada, žinoma, tebebuvo nekalta.

Žiulis nebandė su manimi suartėti iki pat mūsų vedybų. Ena magistrato kabinete 1948-ųjų liepą. Mano motina į ceremoniją atvyko vos penkiolikai minučių ir iškart po jos skubiai pasišalino. Mat nuogąstavo, kad per ceremoniją (arba vėliau) iškrėsiu kokią siaubingą kvailystę ir nenorėjo tapti išsišokimo liudytoja.

O tada man teko iškęsti „inauguraciją“ į intymų gyvenimą – leisti, kad menkai pažįstamas vidutinio amžiaus vyras gultųsi ant manęs, sukeltų skausmą tarp kojų, skverbdamasis į ertmę, apie kurią beveik nieko nenutuokiau... Dusino jo kūno kvapas – puikių kvėpalų ir dienos prakaito mišinys... Krėtė drebulys. Negalėjau žiūrėti jam į akis. Šiurpau iš siaubo, kad jis pastebės mano gaktiplaukius. Išvis nenorėjau jo matyti. Visa procedūra užtruko maždaug dvidešimt minučių, ir visą tą laiką jaučiausi, lyg murkdyčiausi srutų duobėje. Taip viskas prasidėjo ir niekada nebuvo kitaip. Pagimdžiau dailią mergaitę, kurios taip ir neįstengiau pamilti. Vargšas vaikas. Ji niekuo dėta, kad aš vos prisiverčiu jai nusišypsoti. Taip, žinoma, esu bloga motina. Bet man išvis nereikėjo turėti vaikų.

Tikiuosi, vieną dieną vis dėlto pavyks ištrūkti iš tų spąstų. Dabar, brangioji Adele, jau aišku, kad sudarei tikrą Fausto sandėrį – praradai ir savo kūną, ir karjerą. Ir savigarbą.

Tai štai, kaip viskas dabar yra. Koks kitas tavo žingsnis, praktiškoji Adele?

Na, pirmiausia – pažadu – daugiau nebus ilgų įrašų. Neturėsiu kantrybės jų skaityti net ir tam, kad išanalizučiau susiklosčiusią situaciją.

Antra – reikia repetuoti. Dar tiek daug turiu išmokti ir padaryti. ■

Tęsinys kitame numeryje

Išvertė Kristina AURYLAITĖ

Vilmantas KRIKŠTAPONIS

NESUKLUPUSIAM PRIEŠ STABUS, SAULĘ IŠ ARTI MAČIUSIAM...

Mindaugo Tomonio tragiškos žūties 40-osioms metinėms

Trumpas tas žmogaus gyvenimas lyg pienės pūkas. „Likimo paukštis vienu sparnų mostelėjimu gali jį užgesinti... Tačiau šviesa, susikaupusi mažame žiburėlyje, neišsisklaido. Ji nuplaukia erdvėmis tolyn, palikusi pabirusius pūkelius, – lyg vėjo genama liepsnelė, – į Nežinią, – kad vėl nutūptų kažkokiam tolimame pasaulyje...“ Taip tarsi apie savo gyvenimą, kuris buvo trumpas, bet prasmingas, apie kūrybą rašė mokslininkas, disidentas, poetas ir mąstytojas Mindaugas Tomonis, kurio tragiškos žūties 40-ąsias metines minėjome šiemet lapkričio 5 dieną.

Jis gimė 1940 m. rugpjūčio 28 d. Vilniuje, čionykščio universiteto Teisės fakulteto dėstytojo šeimoje. 1944 m. Tomonių šeimai persikėlus gyventi į Kauną, Mindaugas čia baigė vidurinę mokyklą ir Politechnikos institutą. Gavo paskyrimą į Kuršėnus. Grįžęs į Vilnių, dirbo Mokslų akademijos Chemijos institute. 1968 m. apgynė disertaciją ir gavo technikos mokslų

kandidato laipsnį. Perėjo dirbti į Mokslų akademijos Puslaidininkių fizikos institutą, kiek vėliau Paminklų konservavimo institute buvo Chemijos laboratorijos vedėjas. Rimtas, kūrybingas, darbštus tyrinėtojas parašė nemažai mokslinių straipsnių.

Bet jis buvo ne tik mokslininkas, o ir tiesos ieškantis mąstytojas, poetas. Dar mokykloje rašė eilėraščius Tomo Kuršio slapyvardžiu. Juos spausdino „Poezijos pavasaris“, *Literatūra ir menas*, dalis kūrybos pasirodė *Metmenyse*, kituose užsienio lietuvių leidiniuose. Tomonio poezija atsiradusi ne iš knyginės patirties. Jo devizas buvo Kazio Borutos žodžiai: „*Bet menkas poetas, jei jis eilėraščių savo gyvenimu nerašo.*“ Toli gražu ne viskas, ką parašė, buvo anuomet išspausdinta. Daugelis Tomonio kūrinių ilgus metus gulėjo „stalčiuose“ ir laukė savo eilės. Viename iš laiškų poetui Eugenijui Matuzevičiui jis užsiminė: „...*Sunkoka tikėtis, kad tokią „mistišką“ kūrybą kas nors at-*

spausdins, tačiau man tai visai nerūpi, – pakanka to, kad kai kam tai atrodo ne taip jau blogi dalykai...

Štai vienas iš „mistiškų“ poeto eilėraščių:

Žvaigždžių šifrai –
Pasaulio būtys...
Apšvietė širdis
Žydriosios liūtys.

Būsim ir būsim
Dalys paslapties,
Laužiam per pusę
Kancios ir vilties...

Lipdom iš molio
Baltojo žmogų.
Jis nedėkojo –
Keršto išmoko.

Pievą šienavo
Trys žili broliai,
Saulėj nušvito
Stiklo karoliai.

Veidrodžiai naktį
Rodė žvaigždes,
Erdvių gelmėse
Tylėjo kažkas...

Paukščiai į mus
Žiūrėjo, žiūrėjo,
Medžiai ir žolės
Lingavo nuo vėjo.

Tomonis skausmingai išgyveno sovietinę Lietuvos okupaciją, trėmimus, palaužtą laisvės kovą:

Kur žvaigždėlės danguje
Tartum akys išvežtųjų
Miega miško brolija
Gimsta gėlės žaroje
Akmenys raudų statulos.

Arba štai „Tylusis eilėraštis“:

Tylūs paukščiai...
Tylūs medžiai...
Tyliai tyliai
Šiaurėn vežė...
Tylios dienos,
Tylios šventės,
Duok mums, Dieve,
Išgyventi.
Šie kapai...
Kas juos atmins?
Miškuose
Ir už Tėvynės
Tiek tylos.
Ar ne per daug?
Žodžiai – akmenys
Užaugs...

Šalia mokslinio darbo, poezijos, rasdavo laiko filosofiniams apmąstymams, studijavo Aleksandro Dambrausko-Jakšto, Stasio Šalkauskio, Antano Maceinos, Izidoriaus Tamošaičio, Juozo Girniaus, Levo Karsavino, Vosyliaus Sezemano veikalus. 1975 m. baigė rašyti filosofinę apybraižą „Žinia“ – savo pagrindinį kūrinį, skirtą Mikalojaus Konstantino Čiurlionio atminimui. Skaitytojus jis pasiekė tik 1995 m., jau nepriklausomoje Lietuvoje. Šiame veikale Tomonis teigė:

„Mūsų būtį pakerta pačių netikėjimas, netikėjimas Amžinąja Tiesa, Dievu. Ir savimi.

Apsispręskime: kas mes, kur mes – Kristaus ar Antikristo Bažnyčioje... Trečiojo kelio nėra – mūsų būtyje viešpataus arba dvasia, arba materija [...] Blogis anksčiau ar vėliau prabyla visu balsu. Ne tik kiekvieno asmeniniame, bet ir visos valstybės gyvenime. Ne visi tai nori suprasti, tačiau bus priversti. Kiekvienas prisiimsime savąją kaltės dalį prieš žmones, prieš Dievą. Prisiimsime ir svetimas kaltes – dėl jų atpirkimo mums teks kovoti, kad ateitis būtų šviesi. Tai Kristaus Įstatymas. Meilės Įstatymas.“

„Kas tas keistas reiškiny, vadinamas žmogumi? Atsitiktinumas? Gamtos kaprizas? Kam reikalinga materija, suprantanti, jog ji – materija? Argi ne keista, kad negyvoji

materija „susidvejino“, įgijo sąmonę ir stengiasi pati save pažinti? Visi mes esame svečiai Žemėje. Tačiau koks mūsų apsilankymo tikslas?“ – klausė Mindaugas vienoje iš filosofinių savo esė ir tarsi nusakė savo paties siekį ir lemtį: „Tiktai būtybė, visa savąja dvasia, protu ir jausmais suvokianti TIKSLĄ ir tikinti jo aiškia ir nuostabia prasme, sieks jo. Sieks visomis galiomis, nors žinotų, kiek daug pastangų ir kančių kainuos jai tas kelias ir koks jis sunkus ir ilgas.“

Jis artimai bendravo su kunigu eruditu Česlovu Kavaliausku, su disidentais Viktoru Petkumi, Stasiu Stunguriu, Antanu Terlecku.

Staigus posūkis Tomonio gyvenime įvyko 1974 m., kai jis atsisakė vykti apžiūrėti pradėjusio irti paminklo Kryžkalnyje. Savo pasiaiškinime Paminklų konservavimo instituto direktoriui rašė:

„Š. m. balandžio 5 nenuvykau į komandiruotę apžiūrėti Kryžkalnyje stovinčio monumento Raudonajai armijai – Lietuvos išvaduotojai dėl priežasčių, nepriklausančių PKI vidaus kompetencijai: nepripažįstu dabartinio Lietuvos statuso. Mano giliu įsitikinimu, kiekvienas sąmoningas pilietis privalo visu savo gyvenimu siekti, kad pažangos labui būtų taisomos tiek kiekvieno asmeniškios, tiek ir visos valstybės mastu padarytos klaidos. Nepasmerkus ir pilnai neįsąmoninus praeities klaidų, neįmanoma kurti ateities.“

Prie visiškai arba dalinai neatitaisytų svarbiausių asmens kulto laikotarpio klaidų priskiriu:

1. Masinį nekaltų piliečių trėmimą;
2. Pabaltijo valstybių esančių federaciją tokiu metu, kai visame pasaulyje nepaprastai sustiprėjo tautų pilnaverčio kultūrinio valstybingumo siekimas.

Prisidėti prie Lietuvos valstybingumą panaikinusių ir sukėlusių tiek neteisybės įvykių įamžinimo laikau neįmanoma. Pagerbti bendras su kaimyninėmis tautomis kovas prieš vokiškąją fašizmą, restauruojant bei konservuojant šiam tikslui statomus paminklus, sutinku tik tada, kai bus visiškai garantuota:

1. Svarbiausiose masinio nekaltų piliečių žuvimo dėl vadinamojo „asmens kulto“ vietose bus pastatyti memorialiniai paminklai, parodantys mūsų visuomenės kultūringumą, žmogaus gerbimą, dorumą.

2. Konstitucijoje garantuojama (kol kas formaliai) apsisprendimo laisvė bus įteisinta papildomu įstaty-

mu, numatančiu jos įgyvendinimo mechanizmą, t. y. visalaudinių referendumų periodiškumą kiekvienoje Pabaltijo respublikoje, o taip pat ir kitos, jeigu jų gyvenotojai to norėtų, respublikos turi atgauti tikrą pilnavertišką valstybingumą, tokią pačią kultūrinę-ekonominę nepriklausomybę, kokią turi likusios socialistinės nacijos.

3. Bus panaikinta naujo asmens kulto laikotarpio atsiradimo grėsmė. Tai pasiekama įvedus daugiapartinę sistemą, t. y. leidus įkurti socialdemokratų, krikščionių demokratų ir kt. partijas su atitinkamais spaudos organais, įgyvendinus tikrai demokratiškus rinkimus, leidžiančius sumažinti įtaką tos partijos, kuri nusikalto liaudies interesams. Šios priemonės padidintų valstybių valdymo socializmo rėmuose demokratiškumą ir efektyvumą.

Pasaulinis pažangos procesas reikalauja nuolatinio socialistinių šalių bendrijos demokratėjimo, spartaus žingsnio į priekį visose gyvenimo srityse. Nebus įmanoma įgyvendinti visuotinės socialistinės-komunistinės visuomenės idealo, jei šių santvarkų sukūrusios valstybės neturės didelio autoriteto, negarsės visame pasaulyje žmogaus teisių gerbimu, tolerancija skirtingoms nuomonėms, rūpestingu atsižvelgimu į jas, kilnumu ir teisingumu.“

Tai buvo iššūkis! Tuometinė PKI kadro skyriaus viršininkė, pagal pareigybę dirbusi ir KGB informatore, ši Mindaugo Tomonio raštą perdavė saugumiečiams. Režimas reagavo gerai žinomais metodais – Tomonį uždarė į Vilniaus psichiatrijos ligoninę Vasaros gatvėje, kur jam žaibiškai nustatyta diagnozė, tuo metu taikyta disidentų atžvilgiu, – lėtos eigos šizofrenija. Tai atlikta be jokių tyrimų, be konsiliumų – juk tik beprotis galėjo ryžtis nepaklusti sistemai su tokiu galingu represiniu aparatu. Viena gydytoja siūlė Mindaugui atsisakyti antitarybinių pažiūrų – tada diagnozė bus pakeista. „Pacientas“ neatsisakė. Jam buvo leidžiamos insulino injekcijos, sukeliančios „komos“ būseną. Tąkart ligoninėje buvo kankinamas keturis mėnesius.

Grįžo praradęs sveikatą, jam uždrausta dirbti mokslinį kūrybinį darbą – su tuo buvo ypač skaudu susitaikyti. KGB agentai, bandydami palaužti Mindaugo dvasią, taikė seniai išbandytą metodą – rezgė intrigas tarp jam artimų žmonių. Nutildyti jo vis tiek nepavyko. 1974 m. gruodžio mėnesį Tomonis anuometinio Ateizmo mu-

ziejaus, kuriuo buvo paversta išniekinta Šv. Kazimiero bažnyčia, atsiliepiamų knygoje rašė:

„Baimės valdoma visuomenė visuomet amorali, todėl panašioms reiškiniams mūsų liaudies labui reikia užkirsti kelią... Ateitis priklauso Tiesai. Todėl tikimės, jog visi, kurie dar nepajuto dvasinio atsinaujinimo būtinybės, susimąstys apie tai ir prisijungs prie tų, kurie visą gyvenimą gyveno dorai, Tiesoje, arba jau suprato amžinojo dvasinio atsinaujinimo būtinybę. Tegu visus – tikinčius ir netikinčius – vienija vienas Dievas – Tiesa.“

1975 m. birželio 25 d. disidentas laišku kreipėsi į LKP CK, pabrėždamas, kad šalyje visuotinai paplitęs melas, kurį palaiko pati sovietų valdžia. Todėl ji neturi teisės reikalauti, kad piliečiai elgtųsi dorai ir sąžiningai, nes jos pačios veiksmai yra nusikalstami. Ji neatgailauja, kad sąžinę slegia milijonų nekaltų žmonių kraujas. Ciniškas melas liejasi ir toliau. Nors komunistams atrodo, kad socializmo sąlygomis melas tampa „šventu melu“, tačiau jo pateisinti negalima, atėjęs laikas „žmoniškumo revoliucijai“, kurią, anot Tomonio, galėtų įgyvendinti XXV partijos suvažiavimas.

Septyniuose šios „revoliucijos“ punktuose laiško autorius išdėsto pagrindinius jos tikslus ir priemones. Siūlo įvardyti „asmenybės kulto“ ir „subjektyvizmo“ (Nikitos Chruščiovo) laikų klaidas, pagerbti stalinizmo aukų kapus, nekliudyti tiesai skleistis mene, spaudoje ir gyvenime:

„Pasmerkti neteisingus Stalino laikų užsienio politikos aspektus, kaip antai, trijų Pabaltijo valstybių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos likvidavimą. Kad Pabaltijo prijungimas buvo ne istorinė būtinybė, o klaida, rodo socialistinės Mongolijos pavyzdys. Kaip jūs gerai žinote, Pabaltijo respublikos nepatenkintos vis didėjančiu vietinių gyventojų „išstipdymu“ imigrantų masėje, kurią vadina socialimperialistiniais kolonizatoriais. Be to, šios tautos nori (visa tai natūralu) naudotis pilnaverčiu valstybiniu bei kultūriniu gyvenimu, kaip ir kitos kaimyninių socialistinių valstybių, kaip nežymių bei atsilikusių Afrikos ir Azijos šalių tautos. Mes, lietuviai, ilgus metus turėję bendrą su Lenkija istoriją, nenorime kultūrinio pilnavertiškumo požiūriu gyventi blogiau už kaimynus lenkus ar negrus...“

Pabaltijo respublikos turi atgauti (sutinkamai su Konstitucijoje numatytu referendumu) savo valstybinį

suverenitetą, dėl kurio istorijos bėgyje žuvo daug geriausių jų sūnų. To nesuprasti gali tik nežmogus arba tas, kuris mąsto didžiavalstybiškai – imperialistiškai. Suverenumo gražinimas šioms valstybėms sutvirtintų socialistinio lagerio jėgas, padidintų autoritetą.“

Kalbėdamas apie religiją, Tomonis siūlo panaikinti tikinčiųjų diskriminaciją:

„...Krikščionių tikėjimas paremtas tokiu pat moksliniu pagrindu kaip ir kiti. Kadangi šis tikėjimas bei jo dvasioje sukurtas ir kuriamas menas patenkina dvasinius ir kultūrinius tikinčiųjų poreikius, būtina panaikinti visus apribojimus, kurie trukdo krikščionims ir kitiems tikintiesiems gyventi pilnavertiškai, jaustis pilnateisiais visuomenės nariais. Ne tik dirbti kartu su visais, bet ir naudotis lygiomis teisėmis. Turi būti leistas laisvas religinis švietimas, religinė ir religinė-kultūrinė spauda, plačiai atvertos durys disputams lektoriumuose, radijo ir televizijos laidose...“

„...Reikia atkreipti dėmesį į faktą, kad tarp socializmo ir religijos nėra antagonistinių prieštaravimų. Priešingai, religija padeda socializmui – kelia tikinčiųjų moralę, juos taurina, kelia nuotaiką, skatina gerai dirbti, sąžiningai tarnauti aukštiesiems idealams. Religija ir socializmas, kaip moralinės sistemos, – ne antagonistinės. Abi jos siekia dvasinės laisvės ir aukšto žmoniškumo.“

Politinėje sferoje Tomonis ragina panaikinti pilietinių teisių apribojimus, nutraukti kitaip mąstančiųjų, kurių skaičius vis didėja, persekiojimus. Jis siūlo: „Panaikinti nenormalią, antidemokratinę vienpartinę sistemą. Aš, pavyzdžiui, kaip sąmoningas XX a. krikščionis, nedalyvausiu rinkimuose, kol nebus galimybės balsuoti už kultūrinių-dvasinių krikščionybės interesų atstovus.“

„Prisimindamas, kad iki šiol iniciatyvą valstybės valdymo reikaluose faktiškai turėjo tik aukščiausias valdantysis partijos aparatas, oficialiai pareiškiu, kad aš, kaip ir daugelis kitų mano tautiečių, nepripažįstu socialistinio Lietuvos TSR statuso. Remdamasis 15-uju LTSR Konstitucijos straipsniu, reikalauju įvykdyti referendumą dėl valstybinio Lietuvos statuso pakeitimo: sudarant atskiras valstybes arba Pabaltijo federaciją su nepriklausoma visų Pabaltijo respublikų vidaus santvarka už TSRS ribų.“

Laiško pabaigoje Tomonis smerkia komunistus, kurie priešinasį progresui. Kaltina juos už tai, kad didėja

žmonių nepasitenkinimas ir nematyti perspektyvos, kaip pagerinti padėtį šalyje. Todėl komunistai, anot Tomonio, „*esą tikrieji kontrrevoliucionieriai*“.

Baigdamas laišką, ragina atsisakyti TSKP kulto ir linki, kad tarp CK narių nugalėtų žmogiškumas:

„...*Tik dėl šito verta kovoti. Pirmiausia su savimi, su savo inercija, neryžtingumu... Vienintelis įėjimas pro rytdienos duris – gryna sąžinė, tikras teisingumas, nuoširdi neapsimetėliška meilė žmonėms.*“

Tai ir vėl buvo iššūkis! Vos išsiuntė laišką, kaip ir reikėjo tikėtis, Mindaugas Tomonis buvo suimtas ir antrąkart išvežtas į psichiatrijos ligoninę, kur „gydytas“ baisiu vaistu „Moditen B“, paralyžiuojančiu valią, sukeliančiu neapsakomą nerimą, net norą nusižudyti. Šį vaistą jis buvo priverstas vartoti ir namuose, kai grįžo po „gydymo“.

Atsidūręs psichiatrijos ligoninėje, Mindaugas patyrė dar vieną skaudų smūgį – po dviejų dienų iš sielvarto, kad sūnus persekiojamas, staiga mirė motina. „Gydytojas“ pareiškė, kad „ligonio“ neleis į laidotuves. Tam saugumiečiui, vilkinčiam baltą mediko chalata Tomonis pasakė: „Aš jūsų negerbiu.“ Nepasakė „nekenčiu“, nes neapkėsti jis nemokėjo. Atsisveikinti su motina sūnų vis dėlto išleido, bet vos dviem valandoms. Ir vėl ėmėsi „gydymo“.

Po mėnesio išleido iš ligoninės, bet, žinoma, nepaliko ramybės.

Mindaugo Tomonio artimieji irgi susidūrė su režimo represijomis. Jo senelis – Benediktas Tamaševičius (rašėsi Tomaševičius), buvęs Lietuvos Respublikos susisiekimo ministras, 1941 m. pabaigoje nužudytas Rešiotų lageryje, senelė Kristina 1943 m. mirė iš bado Lenos žiotyse Tyt Arų saloje. Tėvas Stasys Tomonis (susilietuvino pavardę) buvo persekiojamas už tai, kad 1941 m. dalyvavo Lietuvos aktyvistų fronto veikloje. KGB gerai žinojo, kaip tą panaudoti nuolatiniam šantažui ir bauginimams.

Vilniuje anuomet sklandė gandai, kad saugumas stengiasi Mindaugui Tomoniui sudaryti tokias sąlygas, kad jų neatlaikęs pats pasitrauktų iš gyvenimo...

1975 m. lapkričio 5 d., Spalio revoliucijos išvakarėse, Vilnius rengėsi bolševikinio perversmo minėjimo iškilmėms. „*Kai visos gatvės apkabinėtos budelių vėliavom, beprotiškai šūkliai lenda į akis, griaudėja maršai. Norėdavosi įlįsti į tamsų*

kampą ir pratūnoti tyliai, kitąkart ir numirti... Kad nematytum tos siautėjančios beprotybės“, – rašė Tomonis.

Savo mirties dieną jis aplankė M. K. Čiurlionio kapą Rasų kapinėse. Tos dienos vakare Mindaugą Tomonį, gulintį ant geležinkelio bėgių tarp Vilniaus ir Pavilnio, ties Markučiais, pervažiavo traukinys Kaunas–Maskva, dundėdamas į Rytus. Namiškiai, tą naktį nesulaukę Mindaugo grįžtančio, kitą dieną sužinojo šiurpią žinią. Tai buvo smūgis ne tik velionio šeimai, jo artimiesiems, bet ir tai visuomenės daliai, kuri dar nesuluošinta sovietinės ideologijos. Netekome karšto Lietuvos patrioto, kūrybingos asmenybės.

Per sovietines šventes nebuvo leidžiama laidoti mirusiųjų, kad nedrumstų optimistinės švenčių nuotaikos. Mindaugas Tomonis palaidotas lapkričio 10 d. Rokantiškių kapinėse. Kunigui Alfonsui Svarinskui prie karsto pasimeldus, Viktoras Petkus pasakė drąsią kalbą, kurią baigė kunigo Česlovo Kavaliausko eilėraščio posmais, skirtais kiek anksčiau tragiškai žuvusiam kunigui Povilui Jakui:

Broli,
skausmingas bičiuli,
esi taip pavargęs,
labai skauda galvą...
Traukinys atžviegia
egzekvijų psalmę.
Nepuolei ant kelių
nesikūprinai prieš idealą
ant keturiolikos ratelių...
Užtai vyturėliai
ir saulė, saulė
akių danguje sustingus...
Dainuokite, vėtros!
Vyturiai,
viesulai
ikarams,
broliams,
nesuklupusiems
prieš materiją.
Nesmilkiusiems
stabams,
Saulę iš arti mačiusiems!

Antanas Terleckas, matydamas, kiek daug žmonių atėjo išlydėti velionio į amžinojo poilsio vietą, pasakė: jei čia susirinkusieji būtų aplankę Mindaugą gyvą, tai jis čia negulėtų...

Netrukus po Mindaugo Tomonio mirties grupė lietuvių disidentų kreipėsi į Vakarų Europos ir Sovietų Sąjungos intelektualus – Heinrichą Böllį, Günterį Grassą, Leszeką Kołakowską, Eugенę Ionescu, Andrejų Siniavskį, Aleksandrą Solženicyną ir Andrejų Sacharovą. Laiške rašė:

„Šiandien Lietuvoje pačioms talentingiausioms ir kūrybingiausioms asmenybėms, nenutraukusioms ryšių su tauta, surakintos lūpos. Tylėjimas – egzistavimo kaina. O tu, kurie ryžtasi prabilti ir siekia tautai šviesesnių dienų, laukia dideli nemalonumai, ir jų gyvenimo kelias nutrūksta gana nelauktai.

Priespaudos ir konformizmo sąlygomis tautai nepaprastai sunku išauginti ir subrandinti kilnių polėkių kūrybingas ir veržlias asmenybes. Todėl jų netektis tolygi nacijos išnykimui. Dabarties aplinkybėmis fizinis genocidas nebeįmanomas. Vietoje jo naudojamas rafinuotas, klastingas ir nuoseklus lietuvių tautos kūrybinių asmenybių naikinimas. Tai rodo pastarųjų metų įvykiai [čia turima omenyje grafiko Arūno Tarabildos mirtis 1969 m., mokslininko Jono Kazlausko žūtis 1970 m., – V. K.], tai patvirtina ir Mindaugo Tomonio likimas. Lietuvių tauta, šimtmečius turėjusi savo valstybingumą, sukūrusi savitą kultūrą ir nemažus dvasinius turtus, negali būti palikta istorijos proceso savivalei... Ji nori eiti kartu su gyvenimo pažanga, ji nori naudotis tomis teisėmis ir laisvėmis, kurias turi kitos tautos. [...]

Mes prašome tarti protesto žodį dėl mums daromų skriaudų, dėl mūsų inteligentijos slopinimo ir rafinuoto jos naikinimo, dėl tragiško M. Tomonio ir kitų intelektualų likimo.“

Kas nužudė Mindaugą? Jis – viena iš daugybės sovietinio režimo aukų, priespaudos metais atidavusių gyvybę dėl tėvynės laisvės. Todėl, kai šiais laikais imama samprotauti apie kažin kokią „renesansą“, įvykusį sovietmečiu, taip ir norisi priminti – Mindaugas Tomonis, mąstytojas, poetas, rašęs eilėraščius savo gyvenimu, neįžvelgė jokių to „atgimimo“ ženklų, bandė kovoti su totalitarine sistema ir buvo jos sunaikintas, sulaukęs vos 35-erių... ■

Kad geriau suprastume Jono Basanavičiaus reikšmę modernios lietuvių tautos tapsmui, patyrinėkime jo jubiliejų minėjimus viešosiose erdvėse. Pasirengimai jiems ir viešos prkalbos atskleidžia tiek amžininkų, tiek to meto valdžios požiūrius, daktaro įvaizdžio kaitą.

1923 m. lapkričio 23 d. švenčiant penktąsias Lietuvos kariuomenės įkūrimo metines, Karo muziejaus sodelyje buvo pastatytas Basanavičiaus biustas. Postamentui panaudotas akmuo, 600 metų ženklinęs Mažosios ir Didžiosios Lietuvos sieną, o biustas išlietas iš šovinių tūtelų, primenančių kovas už Klaipėdos kraštą. Tai padaryta už visuomenės surinktas lėšas. Paminklą pašventino Maironis, buvo išrikiuota kariuomenė, prkalbas sakė aukščiausi šalies pareigūnai. Iškilmės baigėsi valiavimu: „*Valio mūsų tautos žadintojas D-ras Jonas Basanavičius, valio Kariuomenė!*“¹ Apie biustą sužinojęs iš Lietuvos kronikos, spalio 22 d. lakoniškai užsirašė: „[...] *man statomas paminklas prie Karo muziejaus Kaune.*“

Taigi Aušros kūrėjas paminklo sulaukė dar būdamas gyvas. Kodėl jį taip pagerbė kariškiai? Tai savo kalboje paaiškino Seimo pirmininkas Justinas Staugaitis: priešingame kampe stovi paminklas žuvusiems už laisvę, kontrasto nėra, nes daktaras sunkiomis aplinkybėmis kovojo su priešais kitais ginklais. Statant šį paminklą, jam suteikta dalis pagarbos, o grandiozinis būsiąs pastatytas Vilniuje, ir senelis tikrai jo sulauks.²

Basanavičių pirmiausia įvertino akademinė bendruomenė – ką tik susikūrusio Lietuvos universite-

NUO PIRMOJO AUŠRININKO IKI PATRIARCHO

to taryba 1922 m. kovo 14 d. išrinko garbės nariu ir profesoriumi, o kitų metų vasario 28 d. Medicinos fakultetas suteikė garbės daktaro vardą. Pripažinimo valstybės lygiu daktaras nesulaukė, nebuvo apdovanotas jokių ordinu, nes nei lietuvių tautinės spaudos pirmagimis, nei Didysis Vilniaus Seimas, nei Lietuvių mokslo draugija nebuvo krikščionių demokratų ar tos krypties veikėjų nuopelnas. Nors tiek gerai, kad kas ketvirtį iš Kauno gaudavo keliasdešimties dolerių pensiją...

1907 m. gimtadienio proga Maironis padovanojo jam poemą „Jaunoji Lietuva“, atspausdintą Saliamon Banaičio spaustuvėje Kaune, įrašęs: „*Jo Mylistai Dr. Ponui Jonui Basanavyčiui Karštam Lietuvos Mylėtojai ir Mokslo Vyrui, Aušros Steigėjui autorius 30 XI 07 Petrapilis*“ (inv. Nr. 17150). Poetui svarbiausias daktaro patriotizmas, antroje vietoje – LMD ir lietuviškojo mokslo kūrimas, *Aušra* atsiduria nuopelnų pabaigoje. Kai 1903 m. buvo švenčiamas *Aušros* pasirodymo dvidešimtmetis, Martynas Jankus turėjo pasitraukti į antrą planą – Andrius Vištelis, daktarui su laikraščio leidėju viešai nesutariant, pirmojo aušrininko titulo Basanavičiui neginčijo, Martynas Šernius ir Jurgis Mikšas tylėjo.

Aušros legenda ir simboliu daktaras buvo pripažintas 1908 m. pavasarį per 25-ųjų jos metinių minėjimą Vilniuje. Gegužės 22 d. keliasdešimt inteligentų klausė Sofijos Kymantaitės pranešimo apie pirmuosius lietuvių atgimimo žingsnius, M. K. Čiurlionio

diriguojamas choras padainavo keletą dainų. Vakare dalyvavęs daktaras paprašė nekelti ovacijų. Martynas Yčas iš Samaros jubiliejaus proga pasiuntė telegramą „*mūsų tautos atgijimo tėvui*“.³ Atsakydamas į Tartu universiteto lietuvių studentų sveikinimą, daktaras nuoširdžiai ir taktiškai parašė: „*Gerbiamiems studentų lietuvių Draugijos nariams ištariu širdingą ačiū už atsiuntimą man pasveikinimo su velijimais iš priežasties „Aušros“ jubiliejaus! Man labai bus malonu, jei ir Dorpatu studentams, laikui bėgant, pasiseks „aušrininkų“ pėdomis einant, praplatinti tautiškojo susipratimo ir mokslo šviesą Tėvynėje ir tapti Lietuvai naudingais piliečiais. Toksai mano iš širdies gilumos išreiškiamas lietuviams studentams velijimas!*“⁴

Minėjimą surengė ir *Dainos* draugija Kaune. Susirinko apie 200 asmenų. Kymantaitė apibūdino *Aušros* straipsnių temas ir reikšmę tautiniam atgimimui, Kazys Lekeckas perskaitė daktaro atsiminimų ištraukas, apimančias ir laikraščio žlugimo priežastis. Daktaras Juozas Bagdonas šnekėjo apie lietuviškos spaudos plėtotę Lietuvoje, Prūsijoje ir Amerikoje. Dalyvavo ir Prūsijos lietuvių atstovai Vilius Gaigalaitis ir Morta Zauniūtė, palinkėję tautiečiams kuo greičiau susilyginti su kitomis kultūringomis tautomis.⁵ Kitais metais Motiejus Gustaitis, Juzefo Zavadskio spaustuvėje išleidęs savo išverstus Adomo Mickevičiaus „Krymo sonetus“, knygelę dedikavo *Aušros* ir Lietuvių mokslo draugijos įsteigėjui. Liudas Gira pirmąjį eilių rinkinį „Dūl-dul dūdelė...“ skyrė „garbingajam šventosios tau-

tos kibirkštėlės gaivintojui, apleistųjų Lietuvos dirvonų nenuilstamajam artojui, „Aušros“ įkūrėjui“.

Po keleto metų jau pasirodė ir besąlygiško autoriteto ženklų. Vladas Pauliukonis iš Peterburgo 1911 m. sausio 24 d. pakiliai rašė: „*Tautos Vade! Kur Tu?... Iš Vilniaus girdžiu trimtą, bet Tavo, Vade, balso negirdžiu. Mes sukilom, sujudėjom: vesk mus greičiau prie kovos!.. Momentas svarbus: nes įkaitom... kovoj tarp savęs!.. Vienyk mus ir vesk! Pasaulis laukia, o ateities amžiai žiūri į mus!.. Vesk, Vade!*“⁶

Lietuvos istorijai bandant pritaikyti amerikietiską tautos tėvų tradiciją, pravartu žvilgtelėti į galimų jų sąrašą. Vieną iš pirmųjų pateikė Matas Šalčius – 1913 m. balandžio 6 d. *Lietuvos žiniose* pranešė, kad jų priedo „Mokykla“ bibliotekėlėje numatyta išleisti Simono Daukanto, Motiejaus Valančiaus, Vinco Kudirkos, Jono Basanavičiaus, Kazimiero Jauniaus ir Povilo Višinskio biografijas. Dabar įsitvirtinusių nacionalinių simbolių seką lyg ir atitiktų pirmasis lietuvių istorikas, vyskupas, „Tautiškos giesmės“ autorius, daktaras ir vėliau istorinėje arenoje pasirodęs pirmasis prezidentas. Galėtume pridurti ir bendrinės kalbos tėvą Joną Jablonskį. Bet panteone turi būti vien herojai, kad kas nors nesipiktintų, kaip kadaise Ksenofanas savo eilėse apie Hesiodo ir Homero dievus, turinčius žmogiškų silpnybių. Didvyriai privalo būti idealūs, kad būtų garbinami.

Basanavičiaus 60-metį Vilniaus lietuvių visuomenė minėjo ilgiau negu pusę metų. 1911 m. lapkritį *Viltis*, *Lietuvos žinios* išspausdino gimtadieniui skirtas publikacijas. Skyrėsi nuopelnų akcentai. Antano Smetonos ir Juozo Tumo redaguojama *Viltis* pabrėžė *Aušros* reikšmę ir tvirtesnio ekonominio pagrindo tautiniam sąjūdžiui kūrimą, įsteigiant „Vilijos“ bendrovę. O kairiosios pakraipos *Lietuvos žinios* redakciniame straipsnyje išskyrė daktaro, gretinamo su Kudirka, ištikimybę lietuviybės idėjai ir LMD, kuri įvairių pažiūrų lietuvių sutelkė savo šalies tyrimui. Jubiliatui „*tautinio atgijimo žadintojui*“ linkima visokeriopos laimės ir sėkmės, bet dėl daug ko su juo nesutinkama, nepritariama pasirinktai lietuviybės įgyvendinimo taktikai.⁷

LMD sekretorius Jonas Vileišis 1912 m. sausio 17 d. kreipėsi į visuomenę dėl sukaktuvių minėjimo, nes kitos tautos įpratusios savo garbiems vyrams rengti iškilmes. Pasitarus su draugijos komiteto nariais, nutarta vasario 6 d. susirinkti „Rūtos“ salėje ir viešai pasveikinti jubiliatą, kai kurios vilnietės sumaniusios nupirkti draugijai Antano Žmuidzinavičiaus nutaptą daktaro portretą. *Lietuvos žinių* redakcija prierašė ragino atsakingai pasirengti minėjimui, imant pavyzdį iš latvių, kad kuo gausiau susirinkusiems klausytojams būtų proga išgirsti apie tautinio sąjūdžio pasiekimus, bet siūlė iškilmes atidėti iki birželio, kai vyks visuotinis draugijos narių susirinkimas.⁸ Pradžioje manyta minėjimą organizuoti per tradicinę lietuvių gegužinę Šiauliuose, bet, nenorint „*skaidyti tautos*“, pasirinktas LMD susirinkimas. Daktaro jubiliejaus minėjimo komiteto (Donatas Malinauskas, Mykolas Sleževičius, Jonas Vileišis) pranešime informuota, kad 1912 m. gegužės 6 d. susirinkę Vilniaus lietuvių draugijų ir laikraščių atstovai nutarė pagerbti jį kaip aušrininką ir Lietuvių mokslo draugijos steigėją bei pirmininką. Bus suvaidinta Liudo Giros „Beauštanti aušrelė“, jubiliejui įprasminti prašys, kad LMD priimtų aukas Lietuvių muziejaus fondo steigimui.⁹ Komitetas išsiuntinėjo 150 kvietimų į iškilmes ir 300 kvietimų prisidėti, kad būtų nupirktas daktaro portretas, nutapytas Žmuidzinavičiaus. 1911 m. birželio 11 d. Kauno ateitininkai sveikino „*karštą Tėvynės mylėtoją ir nenuilstantį veikėją*“, o kunigas Tomas Žilinskas iš Bostono parašė jubiliejaus proga netaršiantis, kad pasiekta riba, linkėjo dirbti, kol pamatys Lietuvą laisvą ir laimingą.¹⁰

Birželio 11 (24) d. prieš draugijos susirinkimą įvyko jubiliejinės iškilmės. Minėjimo komiteto vardu jas atidarė Vileišis. „*Pirmadienį, 7 val. vakaro „Rūtos“ salė jau buvo kimšte prikimšta susirinkusių d-ro Basanavičiaus sukaktuvėms pagerbti lietuvių. Jau iš gatvės ir iš kiemo inėjimas „Rūton“ buvo papuoštas žolynų vainikais ir d-ro inicialais iš gėlių. Pakilus scenos uždangai, pamatėme iš kairės visą papuoštą žalumynais didelį d-ro Basanavičiaus portretą, kurį nupiešė A. Žmuidzinavičius (buvo išstatytas L. D. parodoje)*

ir kurį padovanojo jubiliatui Vilniaus lietuvių inteligentų kuopelė. Iš dešinės už stalo susėdo jubiliejaus komiteto nariai tvarkdariai ir patsai jubiliatas. Karštu ilgu plojimu pasveikino susirinkusieji jubiliatą“, – rašė Viltis birželio 16 d. numeryje. Iš Stokholmo sveikini-mo telegramą aušrininkui, LMD pirmininkui atsiun-tė profesorius Augustas Robertas Niemi's, sėkmingų darbų broliškos Lietuvos naudai linkėjo broliai Iva-nas ir Antonas Luckevičiai. Sveikintojų – studentų, kunigų, advokatų ir kitų – buvo daugiau kaip trisde-šimt, gauta 40 telegramų, 19 sveikini-mo laiškų, ku-riuos atsiuntė Vilniaus amatininkai lietuviai, Vilniaus senųjų aktų archyvo bendradarbiai, Mykolas Römeris ir kt. Pasveikino ir Vydūnas, vėliau rašęs, kad minėji-mas aiškiai paliudijo, kaip gyvai lietuviai jaučia vieno žmogaus nuopelnus tautos atgijimui.¹¹ Sofija Čiurlio-nienė pakiliai šnekėjo apie jubiliatą, užžiebusį tautai Aušrą, pabrėžė, kad jis pats yra tų didelių savo skel-biamų idėjų simbolis.¹² Po minėjimo buvo vaidinama Giros misterija „Beauštanti aušrelė“. Vilties nuomone, spektaklis labai pritiko iškilmingai valandai, bet Al-binas Iešmanta jį pavadino silpnu, greitosiomis para-šytu darbeliu, „kankinusi“ žiūrovus.¹³

Plačiausias Basanavičiaus gyvenimo aprašymas pasirodė Rygos garse. Per du savaitraščio numerius ėjusiam straipsnyje redaktorius kunigas Juozapas Bikinas įvertino daktaro veiklą, trumpai pristatęs trakologiją, aptaręs tekstus, apžvelgiančius pago-niškos Lietuvos istoriją, Aušros reikšmę. Leidinio žlugimą susiejo su Jono Šliūpo redagavimu, kunigų puldinėjimu, tikėjimo reikalų pašiepimu.¹⁴ Straipsnį perspausdino Adomas Dambrauskas-Jakštas *Draugi-joje* (nr. 66–67).

Prieš jubiliejaus minėjimą, birželio 10 d., *Viltyje* pasirodęs vedamasis sudėstė daktaro apologijos ak-centus. Jo vardas prilygintas „milžinui-varpui“, kurio skambėjimas po Lietuvos žemę šaukia jos vaikus į kovą už tautos teises ir geresnę rytdieną. Apsigyvenęs Vilniuje, kur jo mesta idėja jau buvo plačiai išsaki-nusi, nuo gyvenimo neatsiliko, nesitenkino pelnytu poilsu, o atjaunėjęs šoko darbuotis. Savo sušauktame Didžiajame Vilniaus Seime pasirodė tikras tautos va-

das. Pabrėžiami daktaro nuopelnai kovojant su polo-nizacija, endekų spaudos puolimai. Jubiliejus – proga parodyti tautos vienybę tautininkams, klerikalams ir pirmieviams. Tad visi turi pagerbti tą vyrą, Lietuvai duotą Apvaizdos, drauge su juo bus pagerbta ir Lietu-va. Daug santūresnis birželio 12 d. *Lietuvos žinių* ve-damasis. Su daktaro vardu susijęs šviesiausias lietuvių atgimimo lapas. *Aušra* laikoma neginčytina atgimimo konstanta, didžiausias darbs – LMD įkūrimas. „Tik daugiau mums tokių sūnų ir nuolat augęs mūsų visuo-menės gyvenimas išbujos ir pražydės!“

Ateities autorius iškėlė Basanavičiaus toleranciją – jo širdyje per daug meilės tautiečiams, kad skirstytų juos rūšimis. Ragino ateitininkus jubiliejaus proga aktyviau rinkti aukas Tautos namams.¹⁵ Seinuose leistas katalikų *Spindulys* trumpoje jubilato biogra-fijoje rašė, kad jo asmenyje gerbiame Lietuvos tėvą, nusipelnusį didžiausios pagarbos savo amžiumi ir rimtais naudingais darbais, siekiantį, kad kitos tautos liautųsi niekinusios lietuvių ir pripažintų jiems, kaip tautai, deramas teises.¹⁶ Vilniuje leista *Aušra*, Kauno *Vienybė* apsiribojo nedidukais iškilmių aprašymais.¹⁷ Klaipėdoje lietuvių leista *Apzvalga*, daugiausia rašė apie *Aušrą*.¹⁸

„Krajevco“ Liudviko Abramovičiaus Vilniuje leista-me savaitraštyje birželio 9 d. numeryje Basanavičius apibūdintas kaip vienas iškiliausių lietuvių sąjūdžio veikėjų ir jo įkūrėjas, išskirti istoriniai nuopelnai, leidžiant *Aušrą*, sušaukiant Didįjį Vilniaus Seimą, ir kultūrinis įnašas, įsteigiant LMD. Bet lenkų atžvilgiu, pasak autoriaus, lietuvių patriotą jame nuslopino na-cionalistas. Pastaruoju metu daktaras pasitraukė iš politinių kovų ir atsidavė darbui mylimoje mokslo draugijoje.¹⁹ Po dešimties metų *Apzvalga* pasidžiaugė daktaro moksline veikla ir tuo, kad praeityje lenkus erzinęs politinis jo aktyvumas jau išblėso.²⁰

1912 m. pradžioje *Viltis* paskelbė informaciją apie jubiliejaus atgarsius užsienyje. Sausio 8 d. nume-ryje pranešta apie Paryžiaus laikraštyje *Les Droits de l'Homme* (1911, nr. 57) paskelbtą Juozo Gabrio straipsnį „Tautinis lietuvių atgimimas“. Tuo redakcija pagerbė Jono Basanavičiaus, tautos didvyrio, primi-

nusio protėvių garbę, jos atgimimo pirmojo žadintojo, nuopelnus: „[...] pašvęsime keletą eilių [eilučių] šiam didžiam patriotui, kuris turėjo drąsos paskelbti, jog ir jo tauta turi teisę gyvuoti. Jis išgelbėjo nuo išnykimo tautą, kurią norėjo praryti slavų ir germanų jūra. Jis, gelbėdamas savo tautą nuo išnykimo, tuo pat tarnavo ir visos žmonijos labui.“ Cituojami ir Gabrio žodžiai apie didį lietuvių tautos vyrą, visuomet pasišventusį savo tautos labui. Visas jo gyvenimas gali būti pavyzdys nenuilstamo darbo savo Tėvynės, kurią jisai visuomet mokėjo taip drąsiai užstoti, naudai.²¹

70-mečio minėjimas vyko, Lietuvai jau esant nepriklausomai, bet lenkų užimtame Vilniuje. Valdantieji krikščionys demokratai ir liaudininkai nebuvo linkę plačiau priminti visuomenei apie Vilniuje reziduojančių tautinio sąjūdžio veteraną. Kunigo Kristupo Čihiro leidžiamas *Vilniaus garsas* po gimtadienio įdėjo trumpą vedamąjį, išvardydamas *Aušrą*, Didįjį Vilniaus Seimą, LMD, platėliau pažymėdamas, kad daktaras sekė lenkų darbus bažnyčiose, gindamas lietuvių kalbos teises, su generolu Augustinu Paškevičiumi ir kunigu Juozapu Ambraziejumi įkūrė Sąjungą lietuvių kalbai į Romos katalikų bažnyčias Lietuvoje pagražinti. Jokių pakilių būdvardžių ar išskirtinių nuopelnų vardijimo. Išskilmėms aprašyti skirta trylikos eilučių kronikinė žinutė paskutiniame puslapyje.²²

Prezidentas Aleksandras Stulginskis tik lapkričio 29 d. atsiuntė jubiliatui sveikinimo telegramą: „*Garbingas Tautiet! Su dideliu džiaugsmu Lietuvos visuomenė mini Tamstos 70 metų jubiliejų, įvertindama tą didelį ir ištvėrimingą darbą, kurį Tamsta nudirbai kaip pirmojo Lietuvių tautinio laikraščio „Aušros“ Redaktorius, kaip nenuilstamas mūsų tautos sąmonės kėlėjas, mūsų laisvės narsus kovotojas, mūsų mokslo, senovės tyrėjas.*

Lietuvių Tauta yra ir bus Tamstai neapsakomai dėkinga už tą didelį, sėkmingą, visokeriopą triūsą, kuriam pašventei Tamsta visas savo gyvenimo jėgas, iš kurio daug naudos sėmė, semia ir sėms mūsų atgimstančioji Tauta, nūnai Atstatomos Nepriklausomos Lietuvos Respublikos piliečiai.

Sulaukus 70 metų nuo Tamstos gimimo dienos, priimkite, Gerbiamasai Jubiliate, širdingiausius mano pa-

*sveikinimus ir linkėjimus dar ilgų, ilgų metų ir dar daug naujų kaip visuomet vaisingų, nenuilstamų darbų.“*²³ ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ Paežerietis J. Daktarui Jonui Basanavičiui paminklo atidarymas. *Tėvynės sargas*. 1923, lapkričio 30, nr. 48, p. 528-529; P. J. D-ruo Jonui Basanavičiui paminklo atidengimo išskilmės. *Lietuva*. 1923, lapkričio 25, nr. 267, p. 3.

² Ten pat.

³ „Žiburėlio“ vakaras. *Viltis*. 1908, gegužės 28, nr. 61, p. 4.

⁴ Dorpatas. *Vilniaus žinios*. 1908, gegužės 18, nr. 108, p. 3.

⁵ Kaunas. (25-metinių „Aušros“ sukaktuvių šventė). *Vilniaus žinios*. 1908 gegužės 16 (29), nr. 108, p. 1–2.

⁶ LLTI BR, F2-1263, l. 3.

⁷ [Smetona A.]. D-ruo Jonui Basanavičiui. *Viltis*. 1911, lapkričio 25, nr. 137, p. 1; „L. Ž.“ redakcija. Jonas Basanavičius – mūsų tautiško atgijimo žadintojas. *Lietuvos žinios*. 1911, lapkričio 19, nr. 135, p. 1–2.

⁸ Vileišis J. Dėlei d-ro Jono Basanavičiaus sukaktuvių. *Lietuvos žinios*. 1912, sausio 17, nr. 7, p. 2.

⁹ LMA BR, F249-649, l. 1; | visuomenė! *Lietuvos žinios*. 1912, gegužės 31, nr. 63, p. 1.

¹⁰ LLTI BR, F2-2020, lapai nenumuoti.

¹¹ Dr. J. Basaniaus jubiliejus. *Jaunimas*. 1912, nr. 7, p. 10.

¹² Čiurlionienė (Kymantaitė) S. Prkalba, pasakyta dr. Basanavičiaus išskilmėje birželio 11 dieną. *Lietuvos žinios*. 1912, birželio 16, nr. 70, p. 2–3.

¹³ Iešmanta A. „Rūtos“ vakarai. *Lietuvos žinios*. 1912, birželio 19, nr. 71, p. 3.

¹⁴ Dumbė D [Bikinas J.]. Jonas Basanavičius. *Rygos garsas*. 1912, birželio 9, 16, nr. 24, 25, p. 2.

¹⁵ Studiozas. Dr. Jonas Basanavičius. *Ateitis*. 1912, nr. 8, p. 534-535.

¹⁶ Daktaras Jonas Basanavičius. *Spindulys*. 1912, birželio 13, nr. 12, p. 188–190.

¹⁷ Basanavičiaus jubiliejus. *Vienybė*. 1912, nr. 25, p. 392; Daktaro Jono Basanavičiaus jubiliejus. *Aušra*. 1912, nr. 12, p. 187.

¹⁸ Žr.: Apzvalga. 1912, vasario 9, nr. 12, p. 3; liepos 2, nr. 52, p. 2–3.

¹⁹ mr. Jubilieusz działacza litewskiego. *Przegląd Wileński*. 1912, nr. 24. S. 9–10.

²⁰ Jubilieusz działacza litewskiego. *Przegląd Wileński*. 1921, nr. 3–4. S.8.

²¹ J. B. J. Basanavičiaus 60-ties metų jubiliejaus skardas kitataučių spaudoje. *Viltis*. 1912, sausio 8, nr. 4, p. 2.

²² D-ro Jono Basanavičiaus 70-metų sukaktuvės. *Vilniaus garsas*. 1921, lapkričio 27, nr. 46, p. 1; Mokslo draugijos visuotinas susirinkimas. Ten pat. 1921, gruodžio 4, nr. 47, p. 8.

²³ Pasveikinimai. *Vilnietis*. 1921, gruodžio 14, nr. 38, p. 2.

Marija Gražina SLAVĖNIENĖ

ANTISEMITIZMO TRANSFORMACIJOS*

Romos katalikų bažnyčia XII–XIII amžių sandūroje pasiekė galios apogėjų ir įsitvirtino kaip triumfuojanti tikroji religija. Popiežius Inocentas III (1198–1216) buvo vienas galingiausių ir įtakingiausių popiežių per visą Bažnyčios istoriją Viduramžiais. 1215 m. jo sušauktas ketvirtasis Laterano susirinkimas padarė esmines Katalikų bažnyčios reformas. Žydai buvo vienintelė nekrikščioniška grupė krikščionių valstybėje ir tvirtai laikėsi savo religijos. Bažnyčios požiūriu, judaizmas – klaidingas tikėjimas, bet jis buvo apsaugotas teisiškai. Katalikų bažnyčios didžioji misija – naudojant visas priemones paveikti žydus, kad jie savo noru ieškotų išganymo.

Dieviškosios bausmės tezė pasiekė aukščiausią laipsnį. Ketvirtoji Laterano taryba kanonizavo *Servitus Judaeorum* doktriną, įteisinančią „žydų tarnystės“ principą (Wistrich, 2010). Ji tapo oficialia pozicija ir nustatė teologinį žydų statusą krikščioniškoje valstybėje. Ketvirtosios Laterano tarybos griežta politika ir oficialus Talmudo deginimas Paryžiuje 1240–1242 m. turėjo visus įtikinti, esą žydai yra nusikaltę ir nusipelno bausmės. Tai skatino antijudaizmo plėtrą visoje imperijoje šimtus metų į priekį.

Teologinę *Servitus Judaeorum* sąvoką, oficialiuose Bažnyčios dokumentuose atsiradusią Inocento III laikais, greitai perėmė ir pasaulietinė valdžia, nusprendusi, kad kontroliuoti žydų teises yra monarcho prerogatyva (Trachtenberg, 2002). Imperatoriai, karaliai, kunigaikščiai skatino socialinę žydų segregaciją ir priklausomybę nuo monarchų (Carroll, Sword, 2001).

Vokiečių imperijos Teisės aktuose atsirado formulė *servi camerae nostrae* – laisvai verčiant, tai galėtų reikšti „mūsų izdo tarnai“ (Nirenberg, 2013). Anglijos įstatymai ir papročiai aiškiai apibrėžia, kad žydai ir jų įgytas turtas yra karaliaus izdo nuosavybė. Henriko I kodeksas, priimtas 1135 m., karalių vadina „globėju“, „gynėju“, o žydus – karaliaus *proprium*. Mokslininkai, nerasdami tikslaus šio lotyniško termino vertimo, siūlo tokius variantus: „privati nuosavybė“, „daiktas“ ir pan. (Trachtenberg, 2002).

Ketvirtoji Laterano taryba, siekdama žydus izoliuoti ir stiprinti jų atskirtį, pastatė tokias aukštas sienas, kurių anksčiau nebuvo. Krikščionims uždrausta tarnauti žydų namuose, valgyti su jais prie vieno stalo, naudoti žydų gamybos produktus (ypač vyną ir duoną). Fizinis kontaktas vengtinas (Tolan, 2012). 69-asis kanonas draudė žydams liudyti prieš krikščionis teismuose. Didžiausias smūgis buvo 1215 m. paskelbtas 68-asis kanonas, reikalaujantis, kad žydai būtų atpažįstami pagal apdarus (lot. *habitus*) ir ant drabužių prisisiūtų identifikavimo ženklelius, Europoje gerai žinomus geltonus lopus. Jie aiškiai matomi tų laikų portretuose ir iliustracijose. Kadangi Laterano taryba atstovavo visai krikščionijai, jos kanonai buvo privalomi visoms krikščioniškoms šalims. Žydai bandė legaliai ir nelegaliai išvengti ženklų nešiojimo, mokėdami mokesčius ar duodami kyšius už laikinas išimtis. Teologiniu požiūriu žydų žeminimas krikščionių gerovės fone turėjo jiems priminti jų kaltę ir skatinti apsikrikštyti. Psichologiniu požiūriu rezultatai buvo katastrofiški – skiriamuosius ženklus turėjo eretikai, saracėnai, raupsuotieji, prostitutės ir kitos socialiai smukusios grupės. Žydai tapo so-

* Tęsinys iš KB nr. 10. Pabaiga

cialiniais parijais, atskirtais nuo normalaus gyvenimo.

Krikščionys, nebeturėdami artimesnių asmeninių ryšių su žydais ir jų bendruomenių gyvenimu, laikui bėgant, pradėjo kurti groteskiškas fantazijas apie antgamtines žydų galias, ryšius su velniu, baisias slaptas ritualines apeigas ir pan. Maždaug nuo XII a. imta tikėti, kad žydai – okultinių mokslų ir magijos meistrai, įgiję magišką jėgą, kai sudarė sandėrį su velniu. Šio laikotarpio dailė įtvirtino išskirtinai neigiamą žydų įvaizdį. Katedrų vitražuose, graviūrose, tapybos paveiksluose, vaizduojančiuose velnią, dažnai šmėžuoja žydai – gydytojai, alchemikai, burtininkai... Religinė dailė Katalikų bažnyčią vaizdavo kaip skaisčią mergelę, o sinagogą – kaip puolusią našlę (Schreckenbourg, 1996). Viduramžių moraliniai vaidinimai „demaskavo“ žydų nusikaltimus: Jėzus buvęs išduotas ir nukryžiuotas, jiems surezgus sąmokslą. Evangelijose Kristų išdavusio apaštalo vardas filologiškai yra kilęs iš Judėjos, žydų tėvynės. Populiari tema buvo inscenicazijos apie Judo išdavystę už trisdešimt sidabrinų, parodijuojant tų laikų žydus palūkininkus. XIII a. Vokietijos bažnyčiose ir katedrose atsirado nauja labai piktybiška religinio meno atmaina – žydus pradėta vaizduoti bjauriomis, nepadoriomis pozomis su kiaulėmis (kiaulė pagal žydų tradiciją yra nešvarus gyvulys). Vokiškai tie kūriniai vadinami *Judensau* (paršavedė). Ankstyviausias žinomas toks kūrinys, datuojamas maždaug 1210 m., buvo Kelno katedroje, 1230 m. – Brandenburgo katedros vienuolyne. Vizualinius paskvilus kartojo freskos, skulptūros, medžio drožiniai ant suolų, sakyklų, virš įėjimų, kartais ir iš gatvės pusės, pavyzdžiui, Vitenberge ir Regensburge. Originalų neišliko, bet tuos *Judensau* įamžino iliustracijos (Madigan, 2005). Kai buvo išrastas spausdinimo presas, plačiai paplito standartinės karikatūros, vaizduojančios stereotipinį žydą su didžiule nosimi ir pinigų maišu.

Maždaug tuo pat metu žydai prarado anksčiau turėtą jiems palankų ekonominį statusą. Pradėjus augti miestams ir kurtis krikščionių viduriniajai klasei, jie tapo konkurentais. Valdovai leido įstatymus, kuriais siekta išstumti žydus iš vidurinėsios klasės, daugelis tokių galiojo iki pat XIX a. Žydams buvo atimta teisė turėti

nuosavos žemės, samdyti krikščionis darbininkus, stoti į amatininkų gildijas, dirbti pagal turimą profesiją. Jie buvo priversti pasitraukti iš beveik visų amatų ir profesijų, išskyrus komerciją. Tai vertė imtis labai reikalingo, bet masių nekenčiamo vaidmens – tvarkyti finansus, rinkti mokesčius. Tapę didžiųjų kunigaikščių, vyskupų ir bajorų finansiniais patarėjais, gynė jų interesus, atstovavo monarcho galiai. Kai kurie vadinamieji „dvaro žydai“ tapo stambiais finansininkais. Bet didžioji jų dauguma buvo neturtingi, gyveno skurdžiai, vertėsi smulkia vartotų daiktų ir savo gamybos produktų prekyba, kitais neprestizžiais darbais, kurių krikščionys nenorėjo imtis.

Naujas pelningas veiklos laukas žydams atsivėrė, kai jie perėmė lombardą ir lupikavimą, t. y. pinigų skolinimą už palūkanas (krikščionims tai daryti buvo uždrausta). Vietiniai valdovai savo regionuose skatino lupikavimą, nes tai garantavo jiems nuolatinės išdo įplaukas, padengė kryžiaus karų ir kitas karališkas išlaidas, stiprino finansinę ir politinę jų galią (Trachtenberg, 2002). Todėl jie lengvai duodavo leidimus palūkanų normas nustatyti patiems žydams savo nuožiūra, tačiau įpareigodavo kreditus valdžios vyrams duoti už mažus procentus. Žydų bendruomenės turėjo mokėti didelius mokesčius ir už leidimus, ir už apsaugą (Goldstein, 2012).

Kredito ir kreditorių vaidmenį, augant Viduramžių ekonomikai, ne daug kas suprato (Trachtenberg, 2002). Tiek didikams, tiek Bažnyčios hierarchams reikėjo tarpininkų. Krikščioniškoje Europoje šią funkciją atliko žydai. Plečiantis prekybai, didėjo paskolų poreikis. Paskolas teikdavo keliaujantys žydai prekybininkai, supirkinėjantys grūdus, gyvulius ir pan. Bet kai suėdavo terminas, skolininkai sužinodavo, kad palūkanos per trumpą laiką astronomiškai išaugo, neretai viršydamos paskolos dydį. Neįstengdami grąžinti skolų, jie prarasdavo savo užstatytą turtą ir kitą nuosavybę. Be moksliai kaimo žmonės, nesugebėdami patys apskaičiuoti palūkanų dydžio, neabejodavo, kad buvo apgauti (Trachtenberg, 2002). Kreditorius užgriūdavo visuotinė neapykanta. Dvigubai didesnę apmaudą kėlė tai, kad kreditorius – žydas (Flannery, 2004).

Pinigų skolinimas buvo pelningas, bet rizikingas verslas. Kreditoriai, net ir labai turtingi, priklausė nuo karalių malonės, bet kada galėjo viską prarasti, jei valdovui prireiks papildyti iždą. Palūkininkai dažnai atsidurdavo tarp dviejų girnapiusių – tarp feodalų reikalavimų ir prasiskolinusių valstiečių pykčio (Goldstein, 2012). Skolininkai, neišgalėdami sumokėti palūkanų, gana dažnai atsisakydavo grąžinti skolas. Tai įžiebėdavo riaušes. Nuskurdinti kreditoriai tapdavo valdovams ekonomiškai nebenaudingi. Monarchas juos saugodavo tik tol, kol turėdavo iš jų naudos. Kai skolininkai savo įtūžį išliedavo riaušėmis ar pogromais, karalius paprastai atsisakydavo ginti „savo žydus“. Kur kas paprasčiau buvo juos ištremti, konfiskuojant turtą. Filis Goldstein cituoja Rudolfą I, kuris 1286 m. ištremė žydus sakydamas, kad jie priklauso „*karaliaus iždui savo kūnu ir savo nuosavybė*“, todėl jų turtas atiteks jam. Bavarijos karalius Liudvikas, 1343 m. nurašęs prasiskolinusio Niurnbergo miesto skolas, pranešė žydams: „*Jūs priklausote mūsų karalystei savo kūnu ir turtu*.“ Strasburgo žydų bendruomenė 1386 m. buvo išvyta panašiomis aplinkybėmis. Trėmimai vokiečių imperijoje tęsėsi iki XV a. pabaigos (Goldstein, 2012). Retkarčiais visa ištremtoji bendruomenė po kiek laiko būdavo kviečiama sugrįžti, tačiau turėdavo iš naujo susimokėti.

Pasak Poliakovo, akistatoje su krikščionimis pinigai buvo vienintelis žydų ginklas, kuriuo naudotis jie puikiai mokėjo. Už kiekvieną privilegiją, net už savo egzistenciją, jiems tekdavo susimokėti. Kiekviename žingsnyje susidurdavo su specialiais mokesčiais, turto konfiskavimu, kreditų atšaukimu, ištėmimu, grasinimais mirtimi. Žydams būtinai reikėjo kaupti kapitalą ir visada turėti grynųjų pinigų. Pinigai jiems buvo „*kaip oras, kuriuo kvėpuojama*“ (Poliakov, 2003). Jie mokėjo savo turtą paversti auksu ir gerai jį paslėpti. Krikščionys aiškino, kad ypatingas žydų santykis su pinigais rodo įgimtą godų būdą – Kalno pamoksle Kristus mokė, kad negalima tarnauti Dievui ir Mamonai, bet žydai aki-vaizdžiai yra Mamonos, o ne Jėzaus tarnai.

Siekdami kontroliuoti savo nuostolius, kreditoriai išsimiklino uždirbti stambias pinigų sumas be didelės rizikos – prekiaudami vekseliais, duotais už skolas

ir užstatus (Goldstein, 2012). Pavyzdžiui, skolintoji palikus užstatą, vietoj sunkių auksinių monetų jam būdavo išduodamos kredito pažymos, kurias jis galėdavo paleisti į apyvartą. Nesąžiningi kreditoriai pradėjo teikti naujas paskolas, naudodami indėlius, kurie jiems nepriklausė, o gal buvo jau sunaudoti. Kaip paaiškėjo vėliau, žydai tapo artėjančio kapitalizmo pranašais, sukūrę bankų prototipą.

Lupikavimas buvo žydų ryškė. Virtęs išskirtine jų veiklos sritimi, užtraukė jiems visuomenės panieką, provokavo nuskriaustųjų agresiją. Dalis palūkininkų į savo verslą žiūrėjo neatsakingai, amoraliai, dėl jų kaltės susikūrė žydo šykštuolio stereotipas. Net žydų metraštininkai įžvelgė žalingą lupikavimo poveikį lupikautojų moralei, charakteriui ir savigarbai (Flannery, 2004). Popiežiai nuolatos jiems grūmojo dėl to, kad taiko astronomines palūkanų normas. 67-asis kanonas smerkė žydus, esą jie žlugdo krikščionių gerovę. Teologai piktinosi naująja „nežaboto pelno ekonomika“, vadino ją „žydišku“ verslu. Šis epitetas prilipo, nors lupikavimas ilgainiui perėjo į krikščionių rankas (Trachtenberg, 2002).

Šie procesai buvo laipsniški, bet pamažu išstūmė žydus į užribį. Jų likimas neretai klostydavosi tragiškai: baigdavosi ištėmimu ar net kainuodavo gyvybę. Flannery'o tyrimai rodo, kad daug kraujo bylų, pogromų ir trėmimų sukėlė būtent lupikavimo ekscesai – tarp nuteistųjų ypač gausu kreditorių. Kita vertus, paminėtina, kad žydai, kaip ir kiti Viduržemio jūros pakrančių gyventojai, nuo seniausių laikų buvo prekybininkai, pinigų skolinimas už procentus (lupikavimas) ten buvo plačiai paplitęs, bet nėra jokių įrodymų, kad žydai savo praktika ar charakteriu būtų skyręsi nuo kitų šio verslo atstovų (Flannery, 2004).

Masiniai trėmimas prasidėjo XII a. Žydai į Angliją atvyko 1066 m. Vilhelmo I Užkariautojo kvietimu. Kad sukurtų stiprią valstybę, jam reikėjo žydų verslo ir kapitalo. Karalius Henrikas suteikė jiems lupikavimo monopolį, ilgainiui jie tapo turtingi ir galingi. Bet jau XIII a. gyventojai ir palūkininkai nuskurdo. Karalius Edwardas 1290 m. per Vėlines įsakė Anglijos žydams išsikelti, konfiskuodamas ištremtųjų nuosavybę (Flannery, 2004). Panašus scenarijus taikytas ir kitur: iš Par-

yžiaus žydus trėmė 1182 m., iš visos Prancūzijos 1254, 1306, 1322, 1361, 1421 m. Trėmimai iš vokiškų žemių, pradėti XII a., tęsėsi iki XV a. pabaigos.

Išvymų ir trėmimų fone populiari literatūros tema tapo Ahasvero legenda, Italijos vienuolių kronikose užrašyta 1223 m. Žydas Ahasveras už tai, kad pasityčiojo iš Kristaus, šiam žengiant į Golgotą, buvo pasmerktas klajoti iki Paskutiniojo teismo dienos. Popiežius Inocentas III susiejo Ahasvero legendą su tuometiniais žydais, paskelbdamas kanoną, kad visi žydai yra pasmerkti būti benamiais klajokliais tol, kol nepriims Kristaus mokyimo (Wistrich, 2010). „Amžinojo žydo“ mitas skirtingais pavadinimais ir variantais pasklido po visą Europą. Spaudoje jis pirmą kartą pasirodė 1602 m., vėliau buvo išverstas į daugybę kalbų ir išleistas dar aštuonis kartus. Prancūzijoje ir Italijoje jis vadinamas „klajojančiu žydu“, Vokietijoje – „amžinuoju žydu“. Šis personažas dažnas vokiečių romantizmo literatūroje – Goethe's, Schillerio, Heine's, Arnimo, Bretano ir kitų kūryboje, jis įkvėpė daugybę kompozitorių ir dailininkų. Geriausiai žinomas Gustavo Doreso dvylikos medžio raizinių ciklas (1856). Nacių laikais buvo sukurtas populiarus propagandinis filmas „Amžinasis žydas“ (*Der ewige Jude*), groteskiškai vaizduojantis Viduramžių žydą turтуolį, suvedžiojusį nekaltą mergaitę. Vokiečių rašytojas Stefanas Heymas savo romane „Ahasver“ amžinąjį žydą priešpriešina su Liuciferiu socialistinės Rytų Vokietijos fone. Ahasveras čia – simpatiškas personažas.

Istoriškai žiūrint, antijudaizmo ar antižydiškumo proveržiai dažniausiai pasireiškėdavo per krizes, kai žydai tapdavo masinių nelaimių, katastrofų simboliu. XIV a. Europą niokojo karai, sausros, badas, epidemijos. 1348–1349 m. kilo buboninis maras – „juodoji mirtis“ nusinešė trečdalį žemyno gyventojų. Viduramžių žmonėms tai prilygo kosminio masto katastrofai, paties šėtono darbui. Nežinios siaubas skatino ieškoti kaltininkų. Daug kas tikėjo, kad žydai, okultinių mokslų ir magijos meistrai, yra šėtono parankiniai (Trachtenberg, 2002). Gandas, neva jie užnuodijo šulinius, kaip ugnis per sausrą plito iš Prancūzijos per Šveicariją į Vokietiją. Daugybėje kaimų ir miestelių vyko teismai, egzekucijos ir šiaip žudynės, ypač Reino krašte ir

Frankonijoje. 1348 m. pavasarį Tulone sudeginta 40, o 1349 m. Strasburge, dar prieš marui pasiekiant miestą, liepsnose žuvo 900 žydų. Užnuodijimo isterija sukėlė paniką, esą žydai taip keršija savo kankintojams ir ketina išnuodyti visą krikščioniškąją pasaulį. Popiežius Klemensas VI paskelbė dvi bules, draudžiančias skleisti gandus apie žydų sąmokslą, bet žmonės nebepaisė Šventojo tėvo draudimo. Po maro epidemijos dailė ir literatūra išpopuliarino mirties šokio (*danse macabre*) ir puotos maro metu temas. Mirties vežimų fone buvo vaizduojami žydai – maro kaltininkai.

Keršto ir sąmokslų teorijos kilo kaip ant mielių ir tapo pagrindiniu modernaus antisemitizmo akstinu. Įtarimai dėl kiekvienos epidemijos iškart krisdavo ant žydų (Trachtenberg, 2002). Viduramžių Europoje realus pavojus nuolat grėsė žydams gydytojams, ypač didikų dvaruose, jeigu nepavykdavo paciento išgydyti (Prager, 2003). 1610 m. Vienos universiteto Medicinos fakultetas iškilmingai „patvirtino“, esą žydų įstatymai reikalauja, kad kiekvienas žydas gydytojas nunuodytų vaistais kas dešimtą pacientą krikščionį (Trachtenberg, 2002). Mūsų laikais, 1953m., Stalino režimui baigiantis, gydytojai žydai buvo apkaltinti sąmokslu dėl žymių kompartijos veikėjų nuodijimo. Tik diktatoriaus mirtis išgelbėjo jų gyvybes. Po trisdešimties metų tokia pati paranoja pasireiškė Artimuosiuose Rytuose, kai musulmonų nacionalistai ir fundamentalistai ėmė kaltinti Izraelio gydytojus, esą šie nuodija palestiniečių vaikus, platindami žmogaus imunodeficito virusą ir kitas ligas (Herf, 2009).

Reformacijos išvakarėse, bręstant konfliktui tarp katalikų ir protestantų, žydai neturėjo didelio pasirinkimo, nes nei viena, nei kita pusė nerodė jiems didelių simpatijų. Kontrreformacija sukėlė naujų pavojų. Tridento susirinkimo reformos buvo nukreiptos ne vien prieš protestantus, o prieš visas erezijos formas, įskaitant persikrikštijusius Ispanijos ir Portugalijos žydus, kurie buvo įtariami, kad slapčia vis tiek praktikuoja judaizmą. Jie buvo vadinami „maranais“ (kiaulėmis) ir tapo šventosios inkvizicijos aukomis. 1492 m. katalikų monarchai Ferdinandas ir Izabelė, sėkmingai suvieniję Aragoną ir Kastiliją, iš Ispanijos ir Portugalijos ištrėmė visus žydus ir musulmonus, atsisakiusius priimti katali-

kybę. Žydų istoriografija šį įvykį vadina didele tragedija, nes buvo sunaikinta sena įspūdinga sefardų kultūra, vadovavusi visai diasporai. Žydams persikėlus į Bohemiją, Lenkiją ir Lietuvą, kur apsigyventi jie buvo kviečiami, šio vaidmens ėmėsi racionali, pragmatiška vokiečių kilmės aškenazių kultūra, išsivysčiusi Lietuvoje.

Sefardų ištrėmimas iš Ispanijos sutapo su protestantiškų miestų augimu. Protestantiška merkantili kapitalistinė valstybė žydams buvo atvira. XVI a. Ispanijos ir Portugalijos „maranai“ buvo pakviesti įsikurti Amsterdamo, kuris tapo vienu didžiausių ir turtingiausių kosmopolitinių Europos kultūros ir prekybos centrų. Žydai smarkiai prisidėjo prie miesto ir šalies gerovės. 1655 m., kai Anglijoje įsigaliojo religinė laisvė ir civilinės teisės, Cromwellis pakvietė juos grįžti į Angliją.

Visai kitaip žydų likimas klostėsi Italijoje. Naujasis popiežius Paulius IV 1555 m. paskelbė bulę *Cum Nimis absurdum jautis*, įsteigdamas Romos getą. Visi žydai buvo apgyvendinti uždarame kvartale, atskirai nuo kitų gyventojų, kol nepriims krikšto. Getas nebuvo naujas išradimas. Žydai, kaip ir visos etninės grupės, linkę gyventi kartu. Getui priklausydavo nustatyta miesto dalis ar gatvės su sinagoga ir kapinėmis. Viduramžių Europoje getai trumpiau ar ilgiau egzistavo stambiuose vokiečių miestuose – Frankfurte prie Maino, Maince, Niurnberge, Miunchene ir kitur, tačiau tai nebuvo įkalinimas. Romoje žydai buvo įstatymu ir jėga verčiami be išlygų ar pasirinkimo persikelti į getą net iš kitų miestų. Savo nuosavybę jie turėjo parduoti krikščionims. Getas buvo aptvertas mūrine tvora. Gyventojai dieną galėjo jį palikti, bet turėdavo grįžti iki saulėlydžio, kai vartai būdavo užrakinami. Vartininkais dirbdavo krikščionys, bet algą jiems mokėjo žydų bendruomenė. Per Vėlykų savaitę ir per Kalėdas vartus užsidarydavo iš vidaus.

Getas turėjo būti laikinas, bet atsitiko priešingai. Jis skatino bendrumo ir solidarumo jausmus, stiprino prisirišimą prie sinagogos (Flannery 123). Renesanso atnešti didieji politiniai, kultūriniai ir religiniai pokyčiai, sukrėtę Europą ir paskatinę iš Viduramžių feodalizmo įžengti į modernų pasaulį, uždaram žydų gyvenimui didelio tiesioginio poveikio nepadarė. Krikščionys į geto

gyventojus žvelgė su panieka. Pasak Flannery'o, kolektyvinė trauminė patirtis išugdė „geto mentalitetą“, žydų mąstysenoje paliko neurastenišką paranojos pėdsaką, stiprino viktimizacijos sindromą (Flannery, 2004). Priklausomybė nuo vietinės valdžios ir valdovų malonės reikalavo žemintis, taikstytis, veidmainiauti. Geto gyventojai išmoko būti išoriškai nuolankūs, tačiau jautė krikščionims tokią pat neapykantą, kaip ir šie jiems, tik atvirai to nerodė, slėpdami savo jausmus.

Romos getas išsilaikė iki 1802 m., kai jį panaikino Napoleono kariuomenė.

Didžioji prancūzų revoliucija 1790 m. paskelbė žmogaus teisių deklaraciją ir paskatino žydų emancipaciją. Napoleono įstatymai sudarė sąlygas žydams įgyti krašto, kuriame gyvena, pilietybę ir asimiliuotis. Apšvietos epocha, atvėrusi duris pilietiniam lygiateisiškumui, iš pagrindų pakeitė Vakarų Europos žydų gyvenimą. Apšvietos veikėjai kvestionavo religinius valstybės pamatus, Bažnyčios neklaidingumą ir politinį dominavimą. Racionalistinis jų mąstymas atrodė būsiąs žydams palankus. Šimtmečius gyvenę uždarame dvasiniame ir tautiniame pasaulyje, jie pradėjo veržtis į mokslus, rinkosi laisvąsias profesijas, įsiliejo į visuomeninį ir intelektualinį Vakarų Europos gyvenimą.

Žydų emancipacija sutapo su kapitalizmo ir industrinės revoliucijos pradžia. Komercinė patirtis, įgyta Viduramžiais, leido jiems greitai ir sėkmingai prisitaikyti prie besikeičiančios ekonominės padėties ir naujų finansinių aplinkybių. Jie kūrė bankus ir akcines bendroves, steigė gamyklas, pradėjo tiesti kanalų ir geležinkelių tinklą. Politikos sferoje pasiekė, kad būtų priimti įstatymai, naudingi verslininkams ir bankams. Drąsiai eksperimentavo, nebijodami rizikuoti – kapitalą skyrė naujoms mašinoms įsigyti, diegė naujus pramoninius procesus, neišbandytas fiskalines struktūras. Ruth Gay knygoje apie Vokietijos žydus kaip naujo tipo verslininką pristatė Emilijų Rathenau. Parvyžiaus mugėje (1881m.) susidomėjęs Thomaso Ediso no elektros lempute, jis iškart įžvelgė galimybę imtis Vokietijos elektrifikacijos. Jau po dvejų metų įkūrė vokišką elektros lempučių gamybos įmonę, vėliau pavadintą *General Electric Company*. Po dviejų dešim-

tmečių ji tapo didžiausia elektrifikacijos ir eksporto įmone Vokietijoje (Gay, 1994). Be abejo, Rathenau tapo turtuoliu, bet ši jo iniciatyva gerokai kilstelėjo ir kitų žmonių gyvenimo kokybę.

Žydai užėmė vadovaujančias pozicijas ne tik verslo ir finansų srityse. Susidarius palankioms sąlygoms, jie tapo kultūros ir mokslo varomąja jėga tose šalyse, kuriose gyveno. Garsėjo kaip avangardo kompozitoriai, dailininkai, literatai, leido knygas ir laikraščius, nustatydavo meno kriterijus. Jų indėlis į mokslinius atradimus neproporcingai didelis. Tą įrodo Vokietijos žydų, Nobelio premijos laureatų, gausa.

Emancipacija atspindėjo žydų siekimą atsikratyti tautinio uždaro ir nevisavertiškumo, perprasti Vakarų pasaulio dvasinę sandarą. Jų švietėjai aukščiausiu kriterijum pripažino žmogaus protą, o tradicines religines pažiūras kritikavo kaip atsilikusias, praradusias ryšį su pasaulietišku mąstymu. Valstybiniu požiūriu žydai tapo ir jautėsi esantys prancūzai, anglai, vokiečiai, austrai, vengrai ir t. t. Mišrių vedybų ir atsivertimų į krikščionybę vis gausėjo. Daugelis pasidarė religijos atžvilgiu indiferentiški. Kiti, pavyzdžiui, Karlas Marxas arba garsus mūsų laikų lingvistas Naomas Chomskis, išsiugdė „žydų neapykantos sau sindromą“ (vok. *Jüdischer Selbsthass*), visai atsisakė etninių savo šaknų.

Žydai tikėjosi, kad Europos sekuliarizacija, visuotinės lygybės ir brolybės pažadai išspręs „žydų klausimą“, kad visuomenė, įvertinusi jų pasiekimus, juos pripažins, priims ir gerbs. Viltys neišsipildė. Asimiliavimosi ideologija nedavė vaisių. „Titulinės“ tautos nenorėjo jų įsileisti. Jų veržlumas, novatoriškumas daug kam kėlė pavydą, priešiškumą, netgi baimę. Toji masinė obsesija niekur nedingo. Žydai greitai įsitikino, kad judofobija neišnyko, ji tik pakeitė pavidalą. Religinį antisemitizmą pakeitė nacionalizmas. Formos keitėsi, bet emocijos liko tokios pačios.

XIX a. antrojoje pusėje Vakarų Europoje pradėjus kurti nacionalinėms valstybėms, išpopuliarėjo pseudo-mokslinės teorijos apie rasę, civilizaciją, vadinamąsias „organiškas tautas“. Vokiečių romantizmo dirvoje išdygusi sąvoka teigė, kad „organiška tauta“ – tai unikalus organizmas, paremtas „rasės grynumu“, turintis bendrą

kultūrinį pagrindą, kalbą, protėvius ir gryną kraują... Arthuro de Gobineau etnonacionalistinė teorija apie skirtumus tarp tautų klasifikavo žydus kaip svetimą, žemesnę rasę, o būdama genetiška, ji nesikeičia. Vis dažniau priešprieša žydams buvo grindžiama jų rase.

Rasistams prijautė Richardas Wagneris, jų teorijoms suteikdamas intelektualinę dimensiją. Kompozitorius argumentavo, esą žydams trūksta *Volksgeist* – tautinės dvasios, jų muzika esanti „žydiška“, germaniško paveldo jie nesugeba nei suprasti, nei perteikti. Modernus, gabus, asimiliuotas žydas vis tiek lieka svetimas, jo kūryba šalta, pernelyg intelektualinė, be vidinės aistros. Tai gi žydas – svetimkūnis tautos organizme. Net fizinės jo charakteristikos svetimos, atstumiančios. Pradėta kurti naują mitą apie žydą kosmopolitą, visų nacionalinių vertybių priešą (Wistrich, 2010). Beje, spėjama, kad Wagnerio antagonizmą pakurstė pavydas Giacomo Mayerbeerui ir kitiems žydų kompozitoriams, kurie buvo jo konkurentai karjeros pradžioje.

Wagnerio filosofavimai apie kraujo grynumą ir apie poreikį išsaugoti Europos civilizacijos dvasinį paveldą padarė didžiulę įtaką jauniems Vokietijos ir Austrijos nacionalistams, tarp jų kompozitoriaus žentui Houstonui S. Chamberlainui, Lanzui Liebenfelsui ir pačiam Adolfui Hitleriui. Chamberlaino dvitomis veikalas *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* („Devynioliktojo šimtmečio pamatai“), paskelbtas 1899 m., tapo pangermaniško judėjimo vadovėliu.

XIX a. pabaigoje Vakarų Europą, ypač Vokietiją, ištiko gili ekonominė krizė, skaudžiausiai palietusi vidurinęją klasę ir išpurenusi dirvą politiniam antisemitizmui. Smulkūs prekybininkai, paklupdyti finansinio bankroto ir praradę ekonominę egzistencijos pamatą, ieškojo kaltininkų. Vokietijos žurnalistai ir publicistai pradėjo skelbti antisemitinius tekstus, kaltę suversdami liberaliai „žydų“ valdžiai, didžiųjų koncernų ir pramonininkų machinacijoms, siejo žydus su Šeilo – Shakespeare'o „Venecijos pirklio“ personažu, reikalaujančiu atiduoti „svarą mėsos“. Bet, statistiškai žiūrint, bendras žydų skaičius Vokietijoje nebuvo didelis. Ne visi jie tapo roštildais ar openheimeriais. Didžioji dauguma sunkiai dirbo ir taupė, siekdami geresnio rytojaus savo vaikams.

Buvo lojalūs piliečiai, gerbė įstatymus, tarnavo kariuomenėje, tvarkingai mokėjo mokesčius. Beje, finansinis jų pajėgumas buvo naudingas visiems krašto gyventojams, nes žydai, laikydamiesi savo tradicijų, nustatytą pajamų dalį skirdavo labdarai, mokslui, kultūrai, kitiems visuomenei naudingiems tikslams. Atkakliau už kitas etnines grupes jie skatino savo vaikus siekti mokslo, įgyti akademines specialybes. XX a. pradžioje, pavyzdžiui, Vienoje maždaug pusė gydytojų jau buvo žydų kilmės, universitetai net pradėjo įvesdinti kvotas. Kai kurie autoriai rašo, kad žydų diaspora gal nebūtų sukėlusio tokio pavydo, užsitraukusi šitiek neapykantos, jei gyventų visuomenės pakraščiuose, kaip Amerikos amišai, ir neatkreiptų į save tiek daug dėmesio.

Wilhelmas Marras 1873 m. išspausdino pamflektą, kuriame pirmą kartą pavartojo žodį „semitizmas“, apibūdindamas žydus ir jų pasaulėjautą, nors „semitas“ – tai lingvistinis terminas, apibrėžiantis giminių kalbų grupę, o ne etninę ar rasinę grupę. 1880 m. jis įvedė naujadarą „antisemitizmas“. Naujas žodis tuojau visuotinai prigijo, tapo plačiai vartojamas. Remdamasis tuometinėmis naujausiomis pseudomokslinėmis teorijomis apie „organiškas tautas“, Marras teigė, kad „semitai“ sudaro atskirą rasinę grupę, tiek fiziškai, tiek morališkai prastesnę už Šiaurės europiečius ir keliančią pavojų „arijų“ tautų grynui. Šiaurės europiečiai, beje, niekada nevadino savęs arijais. „Antisemitizmas“ irgi yra klaidinantis nelogiškas terminas, nes jis niekada nereiškė neapykantos visiems „semitams“ (pavyzdžiui, arabams), jis skirtas išimtinai žydams. Nepaisant to, kad yra visiškai nepagrįsta, ši pseudomokslinė „teorija“, primenanti nesąmonių rinkinį, buvo labai populiari tarp Europos intelektualų.

Tais pačiais metais Marras įkūrė „Antisemitų lygą“ (*Antisemiten-Liga*). Antižydiška psichozė įgavo pagreitį. Tarptautiniai antisemitiniai kongresai ragino vyriausybes riboti žydų teises ir mažinti jų galimybes vyrauti visuomenėje, politinėje, akademinėje, kultūrinėje veikloje. Visas problemas, kylančias moderniajam pasauliui, bandyta suprojektuoti į žydus. Greitai paaiškėjo, kad didelė europiečių dalis nusistačiusi prieš juos taip pat prietaringai kaip ir Viduramžiais. Antisemitinės nuotaikas stiprino argumen-

tai, esą žydai, sukaupę milžiniškus turtus ir įgiję didžiulę galią, klastingai griaua moralinį Europos pagrindą. Jų slaptas galutinis tikslas – įsitrinti į krikščioniškas visuomenes ir užvaldyti pasaulį. Antisemitizmo šaknys, pasirodo, tokios stiprios, kad iki šiol nepavyksta jų išrauti – net dabar galime išgirsti teigiant, neva žydai valdo pasaulį ir iš to kyla visos negerovės.

Hitlerio režimas paskleidė teoriją apie žūtibūtinę kovą tarp arijų (vokiečių) ir semitų (izraelitų). Šis mitas iš Vokietijos paplito po visą Europą, pasiekė net Ameriką. Senoji religinė judofobija glūdėjo žydų atsisakyme priimti krikščionybę. Naujasis rasinis antisemitizmas buvo pagrįstas jau ne krikšto, bet kraujo ideologija. Jis tapo nacionalsocialistinės ideologijos pagrindu ir varikliu, „arijų“ kraujo tautas telkiančiu į vieną galingą frontą prieš semitus. Tos kovos kulminacija buvo Trečiojo Reicho vykdomas beprecedentinis žydų tautos genocidas. Iki 7-ojo dešimtmečio ši tragedija buvo vadinama vokiškai *Endlösung* (Galutinis sprendimas). Žydai vadina ją *Shoah* (Katastrofa). Dabar prigijęs Holokausto terminas. ■

- Carroll, James. *Constantine Sword. The Church and the Jews*. 2001, p. 283
- Flannery, Edward H. *The Anguish of the Jews: Twenty-Three Centuries of Antisemitism*. 1965, 1985, new revised edition 2004, p. 7, 80–81, 91, 81, 92, 81.
- Gay, Ruth. *The Jews of Germany: A Historical Portrait*. 1994, p. 26, 23–28.
- Goldstein, Phyllis. *Convenient Hatred: History of Antisemitism*. 2012, p. 72.
- Glick, Caroline B. *The Israeli Solution: A One-State Plan for Peace in the Middle East*. 2014. Herf, Jeffrey. *Nazi Propaganda for the Arab World*. 2009.
- Madigan, Kevin. „Judensau“. In Richard S. Levy. *Antisemitism: a Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution*. Vol 1: A-K. 2005, p. 387–388.
- Nirenberg, David. *Anti-Judaism: The Western Tradition*. 2013, p. 46–47, 33, 20–21.
- Poliakov, Leon. *The History of Anti-Semitism, Vol. 3: From Voltaire to Wagner*. 2003, p. 20, 52, 53, 41–56, 59, 58.
- Prager, Dennis and Telushkin, Joseph. *Why the Jews? The Reason for Antisemitism*. 1985, new revised edition 2003, p. 35, 207, 80, 84–85.
- Tolan, John. *Of Milk and Blood: Innocent III and the Jews, Revisited*. 2012.
- Schreckenburg, Heinz. *The Jews in Christian Art*. 1996, p. 331–337.
- Trachtenberg, Joshua. *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Anti-Semitism*. 2002, p. 159–160, 47.
- Wistrich, Robert S. *A Lethal Obsession: Anti-Semitism from Antiquity to the Global Jihad*. 2010, p. 14, 7, 183, 186–188, 19, 18, 87.

LITVAKAI

Kaip pradingo (pradingsta) žydai?

„Mirties aplinkybės?“ – „Dingęs be žinios“

Serbų arba „paskutiniojo jugoslavų“, kaip jis pats save vadina, rašytojo Danilo Kišo tėvas, vengras Ede Kohnas (Kisas – Kišas), dingo 1944 m. Jis nemirė, kaip žmonėms įprasta, o tiesiog dingo. Jo kūnas buvo įmestas į masinės kapavietės duobę arba išgaravo kaip dūmas, kaip *kažkas* – bevertis skarmalas, atliekos ar šiukšlė. „*Vaikystės ir jaunystės metais mane nuolat persekiojo šio paslaptingo dingimo šmėkla, kaip ir beveik visos jo šeimos likimas. Tokia magiška misterija tapo vienu svarbiausių XX a. fenomenų.*“¹

Po šiuo eufemizmu slypi faktas, kad modernių totalitarinių režimų aukos paneigė ne tik *rilkiškąją** savosios mirties versiją, bet ir pačią mirtį. Paskutinė ir nekontingenta jų būseną, amžina jų būtis yra, pasak Danilo Kišo, *nestanak* (serbų k.), t. y. jų nebuvimas.

Tokius masinius dingimus praktikavo ir stalinizmas (romane „Meistras ir Margarita“ Michailas Bulgakovas aprašė gyvenimą Maskvoje praėjusio amžiaus

3-uoju ir 4-uoju dešimtmečiais, kai žmonės amžiams dingdavo kaip į vandenį), ir nacistinė Vokietija (kai po naktinių gestapo vizitų išnykdavo žmonės, palaipsniui visur ėmė tvyroti nejautrumo terorui atmosfera, kurią Sebastianas Haffneris kliniškai tiksliai aprašė atsiminimų knygoje „Ignoruoti Hitlerį“), ir karinė chunta, sėjusi terorą Argentinoje 1976–1983 m. Trumpas, bet ypač siaubingas XX a. tarpsnis tęsėsi nuo 1914-ųjų iki 1989-ųjų. Rytų Europa tapo neabejotinai pagrindine paslaptinių dingimų arena, galbūt išskyrus dvidešimtmetį (1918–1938) Čekoslovakijoje ir tam tikrus istorinius Estijos momentus (1920–1926). Be nacių ir sovietų, keli mažesni pusiau fašistiniai, pusiau sovietiniai dariniai triuškindavo šio regiono svetimus, o dažnai ir savus subjektus, su dideliu pasitenkinimu teikdami pirmenybę žydams. Istorija byloja, kad Hitleriui pavyko realizuoti pirmąją savo plano dalį – Rytų Europoje žydų nebeliko, išskyrus Vengriją. Planas įvykdytas tiksliai ir kompleksiskai. Galutinis jo tikslas buvo toks pats visur arba beveik visur. Tačiau keliai, kuriais žydams teko išeiti ten – į niekur, buvo labai skirtingi, ir tai mus domina dėl keleto priežasčių. Pirmą priežastį ta, kad vis tikslesnės žinios, atsakymai į klausimus *kur?*, *kada?*, *kaip?*,

* Rainer Maria Rilke: „Leisk, Viešpatie, kiekvienam mirti sava mirtimi“ (*Oh Herr, gib jedem seinen eignen Tod*).

pastangos puoselėti istorinę atmintį galbūt galėtų kažkiek kompensuoti paskutinį patėpimą, taip ir nesuteiktą dingusiesiems. O kalbant mažiau patetiškai, vis dar nebaigta tyrinėti praeitis lengvai gali užnuodyti dabar gyvenančiųjų sielas, klaidindama socialinę sąmonę, nes žydų klausimas kartu yra ir vengrų, lietuvių, lenkų ar čekų visuomenės problema. Čia ne tik istorijos reikalas: visur Vidurio ir Rytų Europoje nacionalinė tapatybė sudrumsta, o išgryninti ją sudėtinga. Pateiksiu vieną pavyzdį, iliustruojantį, kaip smarkiai vis dar trūksta aiškumo. Vytautas Štustauskas, buvęs Kauno meras, 2000 m. viešai pareiškė: „*Jei ne vokiečiai, šiandien aš Laisvės alėjoje blizginčiau žydams batus.*“ Į šiuos žodžius reagavo Tomas Šernas, Lietuvos pareigūnas, vienintelis likęs gyvas per žudynes Medininkų muitinėje 1991 m., dabar evangelikų reformatų pastorius. Jis atsakė: „*Jei bent vienas iš nužudytų žydų kūdikių prisikeltų iš mirusiųjų, aš sutikčiau visą likusį gyvenimą valyti batus ponui Štustauskui.*“²

Kas tokie yra (buvo) litvakai?

Litvakai žengia vienu iš daugelio kelių. Tai Šiaurės Europos žydų aškenazių atskira etninė grupė, Lietuvos (jidiš k. – *Lite*, hebrajų k. – *Lita*) žydai. Šis terminas, kilęs iš hebrajų kalbos žodžio, plačiai vartoti pradėtas XVIII a. pabaigoje.³ Iš tikrųjų sunku, net neįmanoma tiksliai pasakyti, ką jis reiškia, nes „Litvakijos“ sienos nebuvo apibrėžtos. Originalus pavadinimas yra klaidinantis, nes Lietuva, viduramžiais Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, apėmė ne tik šiaurinę Lietuvos teritoriją, bet ir Baltarusiją, Lenkijos šiaurės rytų kraštą, Suvalkus. Taigi dauguma litvakų gyveno dabartinėje Baltarusijos teritorijoje. Neoficialia jų „sostine“ XVII–XVIII a. vadintas Brestas. Be to, situaciją komplikuoja faktas, kad vėliau šiuo terminu buvo dažnai vadinami žmonės, kalbantys jidiš, įsivaizduojamos, žemėlapyje neegzistuojančios „Jidišlandijos“ gyventojai. Dar viena daugiau ar mažiau objektyvi sąvoka *litvakai* charakteristika – jie vartoja jidiš tarmę, kurią XIX a.

patys pavertė bendrine (literatūrine) kalba (priešingai negu Vokietijoje, kur jidiš buvo laikoma žemesniąja vokiečių kalbos forma). Pavyzdžiui, Galicijos žydai per šabą valgydavo bulvių didžkukulius (*kigel*), o litvakai – kugelį (*kugel*), todėl Lenkijos žydai net buvo pašaipiai vadinami *lutvakais*. Nuo XVIII a. 3-iojo dešimtmečio geografinę šios sąvokos reikšmę papildė socialinis psichologinis turinys – litvakais imta vadinti tam tikro tipo žydus, kuriems būdingas racionalumas, kritinis mąstymas, emocinis nuosakumas, bet kokių mistikos rūšių, susijusių su mesijo laukimu, atmetimas. Tokį žydo tipą puoselėjo Vilniaus Gaono (išminčiaus) Elijah ben Shlomo Zalmano Kremerio (1720–1792) mokymas ir jo pasekėjai. Dar žinomas kaip rabinas Eljas, jis laikėsi konservatyvių pažiūrų, atsidėjo Toros studijoms, bet neatsiribojo ir nuo pasaulietinių mokslų. Eljas buvo fanatiškas ekstaziško emocionalaus chasidizmo priešas – mitnagdimas (hebr. מִתְנַגְּדִים – oponentai). Beje, ši religinė judaizmo srovė susikūrė Podolėje, o netrukus žaibiškai išplito po visą Rytų Europą. Vilniaus Gaono šalininkai XIX a. pradėjo steigti ješivas (judaizmo dvasines seminarias) ir mokyklas, kurios išugdė daugumą Rusijos rabinų ir talmudistų. Vienos iš tokių edukacinių įstaigų tapo svarbiausiais kovų prieš žydų renesansą ir prohebrajišką apšvietos judėjimą (haskalą) centrais, o kitos virto racionalios haskalos bastionais, už kurių sienų irgi buvo bjaurimasi žemišku, valstietišku chasidizmu. Askeetiško, bet skeptiško litvako ir Vilniaus, kaip dvasinio žydų centro bei namų, įvaizdą sukūrė išvien veikę išskirtinai aukštinamas talmudizmas, išmintingasis Gaonas ir prošvietėjiškos krypties šalininkai (maskilimai). Litvakai, kurie buvo pašiepiami, kad yra šalti kaip žuvys dėl jų ledinio racionalumo, pasižymėjo tik jiems būdingais mitybos įpročiais – pirmenybę teikė mažiau riebalų turintiems ir aštresniems patiekalams, tarkime, Galicijos žydų virtuvė jiems atrodė pernelyg saldi. (Dviejų virtuvių skirtumus atskleidžia įdarytos žuvies receptai: litvakai žuvies patiekalus gamina su druska, pipirais ir paprika, o galicijiečiai saldina cukrumi.)

Litvako sąvoka pakito ir vėl, kai 1795 m. jie tapo Rusijos imperijos pavaldiniais. Iki tol žydų čia beveik nebuvo, todėl litvakais imta vadinti visus Rusijos žydus, kurie buvo priversti apsistoti vadinaamuosiuose gyvenamųjų namų kvartaluose. Šios jų apgyventos zonos (uždarnos kolonijos) atsirado tada, kai Jekaterina II 1794 m. priėmė nutarimą, apribojantį imperijos naujokų žydų, kurių buvo beveik milijonas, teisę įsikurti ten, kur norėtų, – siekta, kad jie nepatektų į centrinės, rusų gyvenamas teritorijas. Maždaug keturis dešimtmečius ši izoliuota zona lėtai plėtėsi, kol tapo 25-ąja imperijos vakarinės dalies valda. Šis arealas nustojo plėstis 1835 m., apimdamas teritorijas, atitekusias Rusijai po Abiejų Tautų Respublikos (Lenkijos ir Lietuvos) trijų padalijimų, Besarabiją ir Krymo pusiasalį, taigi nuo Kauno šiaurėje iki Odesos pietuose.⁴ Ši teritorija egzistavo iki 1915 m., tačiau po 1917 m. Vasario revoliucijos buvo panaikinta oficialiai. Todėl litvakams teko migruoti, pirmiausia į kaimyninę Latviją (1923 m. ten gyveno daugiau kaip 90 tūkst. žydų, o 2005 m. belikę tik 15 tūkst.). Kiti išsibarsė po pasaulį: juos priglaudė Tartu, Kišiniovas, Niujorkas, Čikaga, Izraelis ir Pietų Afrika, Zimbabvė ir Australija...⁵

Lietuva

Tiesą sakant, identifikuoti litvakus trukdė nuolat kintanti Lietuvos koncepcija. Didžiąją dalį LDK (įkurtos ir suvienytos XIII a., žlugusios XVIII a. pabaigoje) populiacijos sudarė rytų slavai (baltarusiai ir ukrainiečiai), žydai čia atsikėlė irgi labai anksti. Tikriausiai pirmoji jų migracijos banga prasidėjo per Didįjį marą (1348–1351), Vakarų ir Vidurio Europoje nusinešusį 25 mln. gyvybių. Daugelis dėl šios epidemijos kaltino „nuodus skleidžiančius“ žydus, todėl jie, bėgdami nuo persekiojimų, masiškai plūdo į Rytus. Lietuva, XIV–XV a. susijungusi su Lenkija, o katalikų tikėjimą priėmusi 1386 m., reprezentavo Europos žydų ribas šiaurės rytuose, garsėdama kaip religinės tolerancijos kraštas. Požiūrio nepakeitė nei XV a. prasidėjusi nauja imigrantų iš Reino upės slė-

nio banga, nei Rytų krikščionybės priešiškus kitatikiams. Caras Ivanas Rūstusis XVI a. viduryje įsakė nuskandinti visus žydus, kurie nesutiks atsiversti į krikščionybę. Vėliau visus gyvus likusius šalies žydus jis išvarė į lietuvių, lenkų, ukrainiečių gyvenamas teritorijas, kurios tuo laiku dar priklausė Lietuvai.

Pirmoji antijudaistinė akcija Lietuvoje buvo įvykdyta 1495 m., kai didysis kunigaikštis Aleksandras, sekdamas Ispanijos monarchų Ferdinando ir Izabelės pavyzdžiu, iš visos šalies ištrėmė žydus, mat buvo jiems prasiskolinęs. Tačiau po 8 metų, bijodamas ekonominės krizės ir neturėdamas kitos išeities, leido tremtiniais grįžti. Po Liublino unijos pasirašymo (1569) ir Abiejų Tautų Respublikos įkūrimo žydų padėtis Lenkijoje ir Lietuvoje, palyginti su kitomis Europos valstybėmis, buvo pavydėtina: gera, ypač tų, kurie glaudžiai bendradarbiavo su aristokratija, dvasininkija ir miesto buržuazija. Jie gavo beveik absoliučią apsisprendimo teisę, steigė įvairias religines bendruomenes (*kehilot*), pagal demokratijos principą rinkosi pareigūnus, o turėdami kultūrinę ir švietimo autonomiją, praktikavo nepriklausomą teisėkūrą. (Norėdami geriau įvertinti šią iš pažiūros idilišką padėtį, privalome suprasti, kad ši gerovė priklausė daugiausia nuo pačių žydų – jų tarpusavio sandorių ir „vidaus reikalų“.) 1581 m. Liubline žydams leista įsteigti žydų parlamentą, atstovaujantį keturioms šalies valdoms. Nuo XVI a. pabaigos pagrindine jų interesus ginančia institucija paskirta Lietuvos žydų taryba (*Va'ad*), kaip žydų vidaus valdžia veikusi iki 1764 m., kai buvo panaikintos bet kokios žydų autonomijos formos.

Tačiau net ir tada žydai nesiintegravo į visuomenę: nuo XVIII a. vidurio jie kūrė atskiras gyvenvietes (mažus miestelius ir kaimus), vadinamuosius štetlus, kurių centre ir apsigyvendavo, o lenkų, lietuvių, ukrainiečių valstiečiai katalikai ir stačiatikiai kurdavosi pakraščiuose ar aplinkiniuose kaimuose. Daugumos žydų pavardės kilusios iš miestų pavadinimų: Trockis (*Trakai* lenkų k. *Troki*), Koveneris (*Kaunas* lenkų k. *Kowno*) ir t. t.⁶ Štetlų mikrovisa tartum bandė atspindėti viso pasaulio vaizdą:

apsuptos parduotuvėlių, centre stovėjo sinagoga ir turgaus aikštė. Kongregacija prižiūrėdavo pirtį, kapines. Tame pačiame pastate paprastai veikdavo našlaičių prieglauda, ješiva ir mokykla. Ši organizacija padengdavo laidotuvių išlaidas, rūpinosi šalpa, labdara, medicininiu gydymu, teikdavo paskolas be palūkanų. Nors panašias struktūras steigė ir daugumą sudarantys krikščionys, galima išvelgti du esminius skirtumus. Nuo tada, kai žydams uždrausta pirkti žemę (ir gyventi valstietišškai), jie vertėsi prekyba ir finansais. Žydai pirmieji pasaulyje paklojo pamatus kapitalistinei tvarkai – nuo to laiko pinigai tapo preke kaip grūdai ar galvijai. Pati profesija, reikalaujanti įveikti didelius atstumus, lėmė, kad žydai buvo mobilesni už ūkiškus, prie žemės prisirišusius krikščionis. Kitas svarbus skirtumas – žydai gyveno bendruomenėje, kurią šiandien galėtume vadinti žinių visuomene. Tam įtakos turėjo optimalus žydų mokyklų tinklas, kuris užtikrino šimtaprocentinį vyrų raštingumą.

Tyrinėjant žydų istoriją ir apibrėžiant jos vietą krikščionių (ypač Rytų Europos) visuomenėse, svarbu prisiminti faktą, kad žydai nuo seno buvo raštingi. Berniukai nuo ketverių metų buvo mokomi hebrajų ir aramėjų kalbų, kad galėtų skaityti Torą ir Talmudą. Be vietinės šnekamosios kalbos (XV–XVI a. žydai aškenaziai vartojo jidiš, sefardai – ladino kalbą), jie laisvai kalbėdavo dar 3–4 kalbomis. Svarbu paminėti ir tai, kad jų skaitomų tekstų turinys sukūrė ir jų genuose „įrašę“ gebėjimą abstrakčiai mąstyti, jausti žydiškąją tapatybę, puoselėti istoriją. Deja, Rytų Europoje padėtis buvo gerokai prastesnė – raštingumas čia plito iš lėto, mažai kas galėjo mėgautis šia privilegija. Nors XVIII–XIX a. buvo įvestas privalomas pradinis ugdymas, dauguma valstiečių vaikų nesimokė, dirbo žemės ūkio darbus. Švietimo srityje labiausiai atsilikusios buvo rytinės Pabaltijo šalys. Suomijoje pradinis mokslas tapo įprastas tik nuo XIX a. vidurio, Estijoje ir Latvijoje (išskyrus dar labiau atsilikusius latgalius) plačiai paplito XIX a. pabaigoje, o Lietuvoje dar vėliau – tik XX a. 3–4 dešimtmetyje. XX a. pradžioje Lietuvoje neveikė nė viena aukštojo mokslo institucija.⁷

Žydų populiacija pralenkė visuomenės daugumą, nes, kaip rašoma Mišnoje, jie laikėsi Dievo įsakymo: „Būkite vaisingi ir dauginkitės, pripildykite žemę palikuonimis ir valdykite ją“ (Mozės I. 1.28). Žydams tai buvo privalomybė, o krikščionims – tik dieviškasis noras. 1764 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lenkijos Karalystėje gyveno 587 tūkst. žydų, 157 tūkst. – LDK, 76 tūkst. – etniniuose Lietuvos regionuose (apytikriai dabartinėje Lietuvos teritorijoje). Viena rimčiausių katastrofų žydų istorijoje – Bohdano Chmelnyckio sukilimas (1648), nusinešęs 100 tūkst. gyvybių. Šios žudynės, Rusijos armijos įsiveržimas ir Vilniaus užgrobimas (1655), daugelis kitų to meto įvykių privertė suvokti, kad net didžiausia įmanoma autonomija yra bevertė, jeigu nėra savos vykdomosios valdžios ir kariuomenės (išskaidyta žydų tauta iš tikrųjų įgijo teises, tik sukūrusi Izraelio valstybę). Žydų gyvybė visada priklausė nuo valdančiosios daugumos gailestingumo, tad vienintelis jų išsigelbėjimas – sekti Talmudo mokymu: „Žemės įstatymas yra įstatymas“, paremtu pranašo Jeremėjaus žodžiais, kuriais jis kreipėsi į tremtinius: „Siekite taikos ir klestėjimo mieste, į kurį aš jus atvedžiau po tremties. Melskitės Viešpačiui, nes jei miestas klestės, jūs irgi gerai gyvenosite“ (Jeremėjus 29,7). Iš čia kilo stereotipas, kad žydai prisitaiko prie bet kokio režimo. Deja, jei bus pažeista tvarka, neveiks įstatymai (kaip tai atsitiko 1648 m.), jei valdžią užgrobs kazokų pulkai, Ukrainos valstiečiai, rusų kareiviai ar Krymo totoriai, niekas žydams neišties pagalbos rankos. Žydų istorijoje 1648-ieji ypač svarbūs, nes tais metais įvyko svarbus lūžis – pasikeitė Europos žydų migracijos kryptis (anksčiau jie kėlėsi iš Vakarų į Rytus). Pirmieji žydai imigrantai Anglijoje pasirodė prieš 400 metų, ilgainiui jie „atrado“ ir Ameriką.

Valdant Rusijos imperijai, Lietuva oficialiai neegzistavo – ji buvo viena iš daugelio imperijos valdomų administracinių regionų šiaurės rytuose. Palyginti tolerantiška Abiejų Tautų Respublikos atmosfera, kurią pajuto net Napoleonas, kaip manoma, ir pavadinęs Vilnių *Šiaurės Jeruzale*, greitai išgaravo. Žydai

sudarė žemesnįjį vidurinėsios klasės sluoksnį – tarp Lenkijos žemvaldžių ir Rusijos valstybės pareigūnų. (Pavyzdžiui, 1845 m. daugiau negu pusė Vilniaus prostitučių buvo žydės.) Žydų klausimą caras norėjo išspręsti radikaliomis priemonėmis: juos privaloma išnaikinti (pavyzdžiui, taikant privalomąją 25 metų karo tarnybą), išvaryti iš šalies arba jie turi savo noru atsiversti į stačiatikių tikėjimą. Asimiliacijos procesas įgavo didžiulį pagreitį, ypač XIX a. 4-uoju ir 5-uoju dešimtmečiais. Visų pirma, pradinėse mokyklose vokiečių kalbą (jidiš) pakeitė rusų kalba, buvo vykdomos reformos, nukreiptos prieš vokišką žydų švietimo modelį (*haskala*). Nuo 1847 m. Vilniaus rabinų mokykloje buvo vartojama rusų kalba, pradėjo burtis mažas, bet svarbus visuomenės sluoksnis – Rusijos žydai. (Kaip rodo istoriniai šaltiniai, Levas Mandelštamą buvo pirmasis žydas, 1846 m. gavęs leidimą studijuoti Rusijos valstybiniame universitete ir įgyti diplomą.) Šie įvykiai susilpnino pagrindinį litvakų ir Vilniaus judėjų vaidmenį, nes ėmė kurtis nauji „žydiški“ miestai – Kijevas, Charkovas, Odesa. Caro reformos žydams buvo atgrasios, nes reikalauta per prievartą pakeisti tikėjimą ir sukeltas lingvistinis chaosas, jau išgalėjęs Vidurio ir Rytų Europoje. Dar vienas pavyzdys: didžiojo rusų poeto Osipo Mandelštamo, gimusio 1891 m., motina vilnietė nepriekaištingai išmokė sūnų rusų kalbos, įdiegė rusų kultūros vertybes. Poetas atsiminimų skyriuje „Žydų chaosas“ apie savo tėvą rašo: „*Mano tėvas nekalbėjo jokia kalba – tai buvo įvairių užsienio kalbų kratinys. Rusiškai kalbantis Lenkijos žydas? Ne. Vokietijos žydas? Irgi ne. Tikriausiai tai reta Kurzės tarmė? Aš niekada nesu nieko panašaus girdėjęs. Visiškai abstrakti, dirbtinė kalba; tai sudėtinga ir sudėtinė kalba, kurią vartoja savamokslis žmogus, kasdieninius žodžius jungdamas su archajiškais filosofiniais Herderio, Leibnizto, Spinozos terminais. Tai ne visada užbaigti, dirbtiniai, keisti talmudistų sintaksės sakiniai. Nesvarbu, kas tai buvo, bet jau tikrai ne kalba – nei rusų, nei vokiečių.*“⁸

Rusijos imperijoje antisemitizmas tapo valstybės vykdomos oficialios politikos dalimi. (Antisemitiz-

mo terminą, kuris pakeitė anksčiau vartotą žodį *judophobia*, sugalvojo vokiečių žurnalistas Vilhelmas Marras.) Caro režimas 1855–1863 m. „žydų problemą“ sprendė kartu su „lenkų klausimu“: Rusijos imperija po pralaimėjimo Kryme bandė savo pusėn palenkinti lenkų elitą, kad nuteiktų jį prieš žydus. Tačiau begalinė neapykanta, kurią caras ėmė jausti lenkams po Lenkijos ir Lietuvos 1863 m. sukilimo, privertė laikinai bendradarbiauti su žydais. To rezultatas – nuožmi lenkų antisemitizmo banga, įgavusi didžiulį pagreitį. Vykdydamas antisemitinę politiką, caras nevengė ekstremalių priemonių – valstybės mastu organizavo pogromus. (Pogromai prieš žydus buvo vykdomi nuo seniausių laikų, neatsitiktinai šis rusų kalbos žodis, reiškiantis neregėtą niokojimą, tapo tarptautiniu.) Keršydami už caro Aleksandro II nužudymą (nors tarp sąmokslininkų buvo tik vienas žydas), rusai suorganizavo didelio masto pogromų virtinę. Ji prasidėjo Ukrainos pietuose, tačiau iki Vilniaus ir Varšuvos neatsirito. Smurto plitimo priežastis greičiausiai buvo ta, kad Ukrainos ir Baltarusijos valstiečiai stačiatikiai skubėjo klusniai vykdyti caro pageidavimą, o iš tikrųjų įsakymą žudyti žydus. Lenkai ir lietuviai, kurie piktinosi, kad yra agresyviai spaudžiami atsiversti į stačiatikybę, jokio palankumo carui nejautė. Tarptautiniu mastu 1881-ieji (panašiai kaip 1492-ieji ir 1648-ieji) įgavo istorinę reikšmę – žydai, įbauginti Rusijos pogromų, nusinešusių šimtus tūkstančių gyvybių, pradėjo masiškai emigruoti į Ameriką.

Lietuvoje tais metais (paskui 1900 ir 1905) vyko mažesnio masto ir mažiau intensyvūs pogromai. Galima teigti, kad iki 1914 m. antisemitizmas Lietuvoje buvo nepalyginamai nuosaikešnis negu Lenkijoje, juo labiau Rusijoje. Šio reiškinių priežasčių nereikėtų ieškoti, gilinantis į lietuvių liaudies psichologiją ar nacionalinį charakterį (esą „lietuviai – svetingi žmonės“). Esmė ta, kad Lietuva ir Baltarusija nebuvo taip stipriai paveiktos industrializacijos, kaip kiti imperijos regionai, todėl kontaktų tarp žydų ir ne žydų čia beveik nebuvo, jie gyveno atsietai vieni nuo kitų. Didžioji dauguma Lietuvos valstiečių

kūrėsi kaimuose, o beveik visi žydai, kurie vertėsi prekyba ir amatais, – miestuose ir štetluose, tad ekonominiai jų interesai nesusikirsdavo. Apie žydus, tiek vyrus, tiek moteris, lietuvių kalboje yra daugiau kaip dvidešimt deminutyvų, kurių reikšmė priklauso nuo konteksto, tačiau jie gali skambėti ir kaip pravardės ar keiksmažodžiai, tarkime, „didžianosis“ arba „Jėzaus žudikas“. Liaudies dainos ir pasakojimai, kurie buvo surinkti (sukurti?) XIX a. ir kurie praktiškai visada rėmėsi stereotipais, irgi skambėjo dviprasmiškai. Žydai buvo vaizduojami dvejopai: viena vertus, nepiktai išjuokiami kaip *kitokie* žmonės, kurie laikosi keistų tradicijų, neįprastai atrodo, rėkauja nesuprantama užsienio kalba, antra vertus, laikomi neapykantos objektais, „dievažudžiais“, kurie atsakingi už Kristaus nukryžiuojimą ir ritualinius krikščionių žudymus, net nuodėmingais pagonimis, besieliais gyvūnais. (Įdomu, kad šią „antisemitinio folkloro“ formą, kuri iš tikrųjų yra antijudaizmo apraška, sukūrė Katalikų bažnyčia. Dar keisčiau tai, kad lietuviai, paskutiniai Europoje atsivertę į krikščionybę, nuolatos išdidžiai kalbėjo apie šlovingus pagonybės laikus.)

XIX a. gyveno dviejų rūšių litvakai. Pirmieji – tai racionalistinės pakraipos žydai ortodoksai, mažuose miesteliuose ir kaimuose įsikūrę atskirai nuo lietuvių, bet čia atsietumo laipsnis buvo ne toks didelis kaip Vilniuje, kur lietuviai sudarė vos 2–3 proc. gyventojų. Antrieji – žydai, besivadovaujantys naujomis Talmudo interpretacijomis, kurias skleidė Voložino ješiva, įsteigta 1802 m., ir Vilniaus Gao no mokiniai. Be to, amžiaus pabaigoje Vilnius tapo žydų socialistinio judėjimo *Bund* židiniu, kiek vėliau (1905–1912) – sionizmo būstine. Taigi lietuviai ir žydai iš esmės nekontaktavo tarpusavyje, o „antijudaistinis folkloras“, išplaukiantis iš katalikų tikėjimo, buvo ne itin stiprus. Tačiau nacionalinio atgimimo intelektualai amžių sandūroje ėmė modernų, etninį antisemitizmą laikyti jėga, telkiančia žmones. 1879 m. pasirodė pirmoji antisemitinė knyga lietuvių kalba (vertimas). Sankt Peterburgo teologijos profesorius Justinas B. Pranaitis, vėliau tapęs Taš-

kento parapijos šventiku, lotynų kalba parašė veikalą [*Christianus in Talmude Judaecorum, sive Rabbinacae doctrinae de christianis secreta*, – red.] ir išleido Sankt Peterburge 1892 m. Tai „klasikinių antisemitinių“ veikalų kompiliacija – remiamasi J. A. Eisenmengerio raštais, paskelbtais 1700 m. (!), ir Augusto Rohlingo knyga *Talmudjude* (1871), parašyta tų raštų pagrindu. Vėliau Pranaičio „studija“ buvo išversta į vokiečių, rusų, italų, lietuvių kalbas, o 1937 m. (!) ir į lenkų, nors Rohlingo „originalo“ vertimas lenkų kalba pasirodė dar 1875 m. Kaip ekspertas liudytojas Pranaitis dalyvavo Beilio byloje Kijeve (1911) ir, duodamas parodymus, tvirtino, esą religiniai žydų įstatymai nedraudžia jiems, atliekant ritualus, naudoti krikščionių kraujo...

Tačiau kur kas pavojingesnes ir žalingesnes pasekmes sukėlė tai, kad dvasininkijos antisemitizmas atmišė nacionalinio atgimimo ideologiją, sustiprėjusią XIX a. paskutiniame ketvirtyje, bet dar neturėjusią pakankamai sąmoningo tautiečių daugumos palaikymo. Nesant aristokratijos, didžiąją daugumą Lietuvos nacionalistų sudarė dvasininkų luomo atstovai, net drąsiausias savo fantazijas sieję tik su tam tikra Lietuvos autonomija (Rusijos sudėtyje, o paskui, vykstant karui, Vokietijos sudėtyje). Žydai ideologiškai ir politiškai palaikė nacionalines lietuvių aspiracijas, nukreiptas prieš lenkus (tam tikru atžvilgiu ir prieš rusus). Manė, kad jiems būtų ramiau gyventi Lietuvos valdžioje, negu priklausyti Rusijai, o ypač Lenkijai. Todėl iškėlė viltingą idėją, kad senoji, viduramžiška LDK galbūt galėtų vėl atsikurti, nors ir kaip autonominis Rusijos vienetas. Pagal šveicarišką modelį ją galėtų sudaryti lietuvių, baltarusių ir žydų kantonai. Šis planas buvo tiek pat įmanomas, kiek ir tas, kuris buvo įgyvendintas ir kurį paženklinio mirties veidas.

Didysis karas dar kartą patvirtino labai seną tiesą – žydams tenka pakelti pagrindinę bet kokio smurto naštą. Vos prasidėjus karui, į Rusijos gilumą buvo išsiųsta apie 150–200 tūkst. žydų, apšauktų „*nepatikimais, vokiečius palaikančiais, potencialiais šnipais*“. Deportacijas lydėjo pogromai. Todėl 1915 m.

žydams atrodė, kad vokiečių okupantai yra mažesnis blogis. Taip manė ir lietuviai, juk 1918 m., kai Lietuva paskelbė nepriklausomybę ir Lietuvos Taryba su savo lyderiu Antanu Smetona ėmėsi vyriausybės vaidmens, visą Lietuvos teritoriją buvo okupavusi Vokietija. (1915 m. rusai neturėjo kito pasirinkimo, kaip trauktis iš Vilniaus. Bėgdami jie išsinešė trijų veikėjų – Jekaterinos II, Michailo Muravjovo, kuris 1863 m. žiauriai numalšino lenkų ir lietuvių sukilimą, todėl buvo pravardžiuojamas Koriku, ir Puškino statulas.) Karo eiga klostėsi permainingai, chaotiškai, bet žydams niekas nebuvo į gera – visų kariaujančių pusių antisemitai vadino juos išdavikais, todėl pirmiausia jie turėjo bijoti rusų, vokiečių, o vėliau ir lenkų su lietuviais. Prasidėjo masinis persekiojimas ir žudymas neva dėl prorusiškų, provokiškų ar prolietuviškų pažiūrų, dėl priklausymo buržuazijai ar bolševikams ir dėl daugybės kitų priežasčių, kurias diktavo to meto situacija.

Nepriklausomybės deklaracija (1918) anaipolt nereikšė, kad reali nepriklausomybė jau čia pat. Pralaimėję karą, vokiečiai buvo priversti trauktis iš Baltijos regiono, bet darė tai iš lėto, taikos sutartis su jais buvo pasirašyta tik 1920 m. Santykiai su rusais tapo dar sudėtingesni, kai valdžią paėmė bolševikai. Kartais prisidengdami pasauline revoliucija, kartais spekuliuodami Rusijos interesais, o dažniausiai ideologiškai derindami vieną ir antrą, rusai siekė parsivaryti atgal tris paklydusias aveles – Baltijos šalis. Pasikliaujant Raudonosios armijos durtuvų jėga, 1918 m. pabaigoje buvo įkurtos trumpai gyvavusios Estijos, Latvijos ir Lietuvos–Baltarusijos sovietų socialistinės respublikos, kurių marionetines, Maskvai pavaldžias vyriausybes rusai nedvejodami pripažino 1919 m. vasarį. Bet jos liovėsi egzistavusios iškart, kai tik Rusijos kariuomenė buvo priversta trauktis, atakuojama naujų nacionalinių armijų, suformuotų (padedant vokiečiams ir lenkams) ginti nepriklausomybę. Kad Baltijos tautos gavo 20 atokvėpio metų ir nebuvo priverstos nedelsiant tapti sovietų socialistinių respublikų „šeimos“ narėmis, lėmė „stebuklas prie Vyslos“, kai 1920 m. rugpjūtį Varšuvos pietuose

Raudonoji armija patyrė skaudų pralaimėjimą. Tai privertė rusus gerbti 1920 m. vasarą pasirašytą taikos sutartį, pagal kurią jie iškilmingai atsisakė visų teisių ir sutiko visiems laikams pripažinti Estijos, Latvijos ir Lietuvos nepriklausomybę. ■

Tęsinys kitame numeryje

Vertė Justė POVILAITIENĖ

- 1 Žr. Kiš, Danilo. 1986: *Élet, irodalom*. Gabi Gleichman beszélgetése Danilo Kiš-sel (Life and Literature. Gabi Gleichmann's interview with Danilo Kiš). In: Kételyek kora, Pozsony-Újvidék. 1994. *Kalligram-Fórum*, p. 22.
- 2 Žr. Truska, Liudas. Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Vilnius. 2005. *VPU*, p. 288.
- 3 Pastaraisiais dešimtmečiais itin padaugėjo mokslinių darbų apie Lietuvos žydus, taip pat ir litvakus. Labiausiai norėčiau padėkoti Lietuvos ir Izraelio istorikams. Rašydamas šį straipsnį remiausi Truskos (2005) ir Atomuko (2007) svarbiomis ir išsamiomis monografijomis.
- 4 Šios teritorijos žemėlapij pateikia Normanas Daviesas (plačiau žr.: Davies, Norman. 2006: *The History of Poland*. Transl.: Bojtár, Péter. Budapest, *Osiris*, p. 614).
- 5 Litvakų palikuonių sąrašas itin ilgas, jie sėkmingai gyvena ir aktyviai veikia visame pasaulyje. Galima būtų paminėti Ehudą Baraką, Menachemą Beginą, Benjaminą Netanyahu, Romaną Abramovičių, Michaelį Marksą (iš „Marks & Spencer“), Isaiah Berliną, Sachą Baroną Coheną, Marčą Chagallą, Leonardą Coheną, Aaroną Coplando, Sergejų Eizenšteiną, Bobą Dylaną, Romainą Gary, Nadine Gordimer, Laurence'ą Harvey (Pan), Jaschą Heifetzą, Gidoną Kremerį, Emmanuelį Leviną, Jacques'ą Lipchitzą, Amosą Ozą, L. L. Zamenhofą. *Persona avant la lettre*, didingiausias talmudistas Budoje, kai Vengriją buvo okupavę turkai, – Vilniuje gimęs litvakas Efráimas ha-Kohénas (1616–1678). (Komoróczy, 1995: 49).
- 6 Šis pavardžių sudarymo metodas buvo labai populiarus ne tik tarp žydų. Pavyzdžiui, 1686 m., kai Budoje buvo panaikinta žydų bendruomenė, žmonės, pasivadinę Ovnaiss (Ovenais, Ofenais, Ofenstadtais – tai reiškia „kilęs iš Budos“) pasklido po įvairius pasaulio kampelius (Komoróczy, 1995: 61).
- 7 Vaškela, Gediminas. Lietuvių ir žydų santykiai visuomenės modernėjimo ir socialinės sferos politinio reguliavimo aspektais (XX a. pirmoji pusė) In: Sirutavičius-Staliūnas. 2006, p. 137.
- 8 Mandelštam, Osip. Laiko gaudesys. (*Шум времени*). 1925.

Ramūnas TRIMAKAS

PELIŲ ROJUS

Rodentutopija

Klausimas, kas nutiktų, jeigu būtų sukurtos idealios gyvenimo sąlygos anoniminių individų populiacijai, ir koks būtų bandomųjų elgesys, kokie galimi jų pasirinkimai, įgavo mokslinio eksperimento pavidalą. Jungtinių Amerikos Valstijų etologas Johnas B. Calhounas atliko seriją bandymų su graužikais, o kai pateikė rezultatus, išplėsi karštos diskusijos. Ypač didelį susidomėjimą ir ginčus sukėlė paralelės su žmonių bendruomenėmis.

Pirmuosius bandymus su pilkosiomis žiurkėmis (*Rattus norvegicus*) mokslininkas atliko 1947 m. Lauko aptvare, kurio plotas buvo apytikriai 930 kvadratinė metrų, įkurdintos žiurkės teoriškai galėjo daugintis ir sėkmingai gyventi, pasiekusios 5000 gyvūnų kolonijos dydį. Tačiau bendras jų skaičius niekada neviršijo 200, bandomųjų populiacija apsiribodavo maždaug 150 pilkųjų žiurkių. Įdomu, kad graužikės nesudarė vieningos gaujos – gyveno susiskirsčiusios į 12–13 grupių, kiekvienos narių skaičius svyravo nuo 10 iki 15. Nustatyta, kad harmoningiausi tarpusavio santykiai buvo 12 žiurkių grupėje. Augant narių skaičiui, didėdavo stresas ir psichologinis spaudimas, kol galiausiai grupė suskildavo. Demografinis sprogimas, kokio tikėtasi (pilkosios žiurkės yra ypač vislios ir gajos), aptvare taip ir neįvyko – dėl santykių, kurie susiklostydavo tarp grupių, specifikos bendras populiacijos kiekis greitai sustodavo ties tam tikra riba ir nebesikeisdavo.

Šie pirmieji bandymai tapo postūmiu tolesniems elgsenos tyrimams. Kilo klausimas, kokį elgesio modelį pasirinktų bendruomeniniai gyvūnai idealiomis jų rūšies egzistavimo sąlygomis. Žinomiausias iš tokių eksperimentų susijęs su pelėmis.

Vadinamasis „pelių rojus“ buvo sukurtas XX a. 7-ajame dešimtmetyje. Jungtinių Amerikos Valstijų Nacionalinis psichinės sveikatos institutas (*National Institute of Mental Health*), įsigijęs žemės Pūlesvilio (*Poolesville*) užmiestyje, Merilando valstijoje, pastatė ten tyrimų kompleksus. Calhounas su kolegomis sukonstravo teoriniu požiūriu idealią mikrovisatą visaverčiam pelių gyvenimui. Tai buvo didelė, atvira keturkampė metalinė dėžė su 1,4 metro aukščio sienomis ir 2,7 metro grindų plotu. Tyrimų organizatoriai erdvę mažiesiems graužikams apgalvojo ir parengė itin kruopščiai. Ant kiekvienos sienos buvo išvedžiota tunelių sistema, leidžianti pelėms keliauti po savo „visatą“. Įrengtos atskiros patalpėlės, kuriose pelės galėjo, niekieno netrukdomos, sukti lizdus. Pašaro ir vandens tiekimas apgalvotas taip, kad „pelių rojaus“ gyventojams nekiltų nei bado, nei troškulio grėsmė (specialiai šiam bandymui buvo sukurta maitinimo sistema, leidžianti vienu metu šerti 9500 pelių, o gerti vandenį tuo pat metu galėjo 6144 graužikai). Griežtai laikytasi švaros, pelių šalutinės veiklos „produktai“ būdavo rūpestingai išvalomi. Pašalinti tokie pavojingi veiksniai kaip plėšrūnų antpuolis ar užkrečiamųjų ligų protrūkis. Veterinarai stebėjo ir reguliariai tikrino bandomųjų sveikatos būklę. Patalpoje buvo palaikoma pelėms ideali +20° C temperatūra.

1968 metų liepos mėnesį apgyvendinti pirmieji kolonistai – keturios pelių poros. „Gyventojų“ skaičius padvigubėdavo kas 55 dienas. Jau 315 dieną „pelių rojuje“ buvo 620 graužikų. Didžiausias skaičius – 2200 pelių – pasiektas 560 bandymo dieną (verta atkreipti dėmesį, kad pelėms labai svarbios slėptuvės, o jų buvo įrengta tiek, kad patogiai gyventi galėjo 3840 graužikų).

Nors visą laiką buvo palaikomos idealios sąlygos, o bandomieji rūpestingai prižiūrimi, 1780 eksperimento dieną mirė paskutinė „pelių rojaus“ gyventoja.

Mokslinėje literatūroje šis eksperimentas kartais vadinamas „Visata 25“.

Kelias į Apokalipsę

Straipsnyje „Kvadratinė mirtis: pelių populiacijos sprogstamasis augimas ir baigtis“ (*Death Squared: The Explosive Growth and Demise of a Mouse Population*), paskelbtame 1973 m. sausį, Calhounas nurodė: nors tyrimų objektas buvo pelės, jo samprotavimai yra „[...] apie žmogų, apie gydymą, apie sveikatą, apie gyvybę ir jos evoliuciją“.

Pirmiausia aptarkime peles. Išskirtos keturios eksperimento fazės:

1) fazė A, vadinamasis socialinio prisitaikymo (*social adjustment*), arba pastangų, periodas (*strive period*), truko nuo 1 iki 104 dienų imtinai. Pirmosiomis dienomis tarp 8 pelių tvyrojo akivaizdi sumaištis ir konkurencija, ilgainiui tarpusavio santykiai nusistovėjo, atsirado hierarchija, skirtingų lyčių graužikai susiporavo. Užsiėmė teritorijas, suko lizdus. Pirmoji fazė baigėsi, „pelių rojuje“ pasirodžius pirmajai jauniklių vadai;

2) fazė B, vadinamasis sparčiausio prieaugio (*most rapid growth*), arba „žygio“ (*exploit*), periodas, truko nuo 105 iki 314 dienų imtinai – populiacija padvigubėdavo kas 55 dienas. Pagal nusistovėjusią hierarchiją dominuojantys patinai turėdavo daug patelių, jų kontroliuojamuose lizduose gimstamumo rodikliai buvo puikūs, o nedominuojantys ar atstumti patinai sudomindavo nedaug patelių arba iš viso jų neturėdavo – taigi naujos vados gimdavo vienur dažnai, kitur

gerokai rečiau. Nors édalas ir vanduo buvo paskirstyti tolygiai, be to, nei vieno, nei antro netrūko, ėmė ryškėti minios grūsties fenomenas: pelės pasirinkdavo labiau mėgstamas vietas, kur jos būriuodavosi, kad atsigertų ir pasistiprintų. Augant populiacijai, susigrūdimo vietos graužikėms ėmė asocijuotis su maistu ir vandeniu. Šioje fazėje jaunų, neįsitvirtinusių peliukų būta maždaug tris kartus daugiau nei vyresniųjų, užimančių aiškiai hierarchijos vietą;

3) fazė C, vadinamasis stagnacijos, arba „pusiausvyros“ (*equilibrium*), periodas, truko nuo 315 iki 559 dienų imtinai – populiacijos augimo tempai sulėtėjo, pelių padvigubėdavo kas 145 dienas. Pasireiškė pirmieji elgesio nukrypimai – patelės darėsi agresyvios, perimdavo dominuojančių, teritorijas kontroliuojančių patinų funkcijas. Patelių agresijos taikiniais tapo jų pačių jaunikliai. Motinos juos kandžiodavo, žalodavo, išvarydavo iš lizdo keletu dienų anksčiau, negu jie paprastai atjunkomi. Patinų noras ir gebėjimas ginti teritoriją menko ir nyko. Nors pelės – bendruomeniški gyvūnai, o krašutinė agresija tarp jų nėra įprasta, stagnacijos, arba „pusiausvyros“, fazėje ėmė klostytis visiškai priešingos normos. Įsigalėjo prievarta ir smurtas, pelėms nenormalūs reiškiniai. Atsirado patinų perteklius – jie turėjo kovoti dėl pripažinimo, stengdamiesi įsiliesti į pelių bendruomenę. Dėl to kildavo nuolatiniai konfliktai, įsiviešpatavo chaosas. Dalis patinų buvo atstumti ir išvaryti. Kai kurie tapo nuolatinų puldinėjimų aukomis. Pelėms įprastos, natūralios tvarkos griūtis pasireiškė dar ir tuo, kad dominuojančiam patinui užpuolus pasyvųjį, tas nenusileisdavo ir atakuodavo skriaudiką. Atsirado persekiojamų, fiziškai sužalotų pelių kontingentas (jas buvo galima atskirti pagal apkandžiotas uodegas). Patinai ėmė santykiauti tarpusavyje – vyresni dažniausiai rinkdavosi jaunesnius, kurie sutikdavo atlikti „patelių“ vaidmenį. Apvaisintų ir pastojusių patelių skaičius mažėjo. Ėmė nykti motiniško elgesio modelis. Daugėjo nereproduktyvių, jauniklių nebeatsivedančių pelių. Trečiosios fazės viduryje iš esmės visi jaunikliai, dar nesulaukę tinkamo laiko atsiskirti nuo motinų, buvo jų atstumti. Jie pradėdavo savarankiškai gyventi tam nepasirengę,

neperėmę tinkamų įgūdžių, neužmezgę ryšių grupėje. Būtent šioje fazėje pasiekta populiacijos viršūnė – 2200 graužikų (nors, kaip minėta, jų galėtų būti kur kas daugiau – 3840). Maždaug 20 proc. lizdų, skirtų pelėms gyventi ir daugintis, liko neužimti – nors lizdai buvo laisvi, pelės jais nesidomėjo.

4) fazė D, vadinamasis mirties etapas (*the death phase / die period*), po minėtų 560 klestėjimo dienų truko iki 1588 parų imtinai. Kartais užsitiesdavo kiek ilgiau, tai priklausė nuo besiklostančių tendencijų, tačiau galų gale rezultatas vis tiek būdavo toks pat. Eksperimentas nutrūksta, nes miršta paskutinis tiriamasis graužikas, nors idealios sąlygos pelėms palaikomos nuosekliai ir nenutrūkstamai. Populiacija liaujasi augusi 560 dieną nuo eksperimento pradžios. Sparčiai mažėja nėštumų, daugėja jauniklių mirčių – galimybės išgyventi naujagimiams itin sumenksta dėl nenormalaus jų motinų elgesio. Jos visiškai nesirūpina jaunikliais, dažnai juos netgi nužudo. Paskutinė patelė pastoję 920-tą eksperimento dieną. Dar daugiau – pasitaikydavo kanibalizmo atvejų, nors maisto netrūko (metaforiškai tariant, tarp pelių atsirado savų hanibalų lekterių). Patinai ima elgtis keistai – nesidomi patelėmis, nesivaržo tarpusavyje, vien maitinasi, geria, miega, ypač rūpestingai prižiūri, puoselėja savo kailiuką. Maždaug tūkstantis paskutiniųjų, vėliausiai gimusių ir dar užaugusių pelių nebeturėjo tinkamų išlikimo įgūdžių – nemokėjo kautis, praradę instinktą ginti gimtuosius namus. Vengdami konfliktų, graužikai apskritai vengė bet kokio streso, visą dėmesį skyrė tik sau patiems. Puikiai išlavinti egoistiško gražinimosi ritualai lėmė, kad paskutinioji karta buvo dailūs, tačiau nieko bendra tarpusavyje neturintys individai. Jauniklių daugiau nebegimsta – poreikis turėti palikuonių išnyko.

Pastebėtas dar vienas pokytis – dėl puikių gyvenimo sąlygų neįtikėtinais pailgėjo pelių gyvenimo trukmė. Jos gyvendavo maždaug 776 dienas, o tai bent 200 dienų viršija įprastą pelės gyvenimo laiką.

Nereikėtų stebėtis, kad Johno B. Calhouno tyrimas ir jo pateiktos interpretacijos šiandien yra vertinamos kaip politiškai nekorektiškos ir nepriimtinos. Pavyz-

džiui, piestu stojama prieš mokslininko nukaldintą „gražuoliukų“ (*the beautiful ones*) sąvoką ir mokslinį jos turinio išaiškinimą (antai konstatuojama, kad prieš kolonijos žūtį tarp jos narių paplito homoseksualizmas, kuris natūraliomis sąlygomis praktiškai nepasitaiko). Etologas, atlikdamas tyrimą, nustatė, kaip kokybiškai keičiasi pelių kolonijos narių elgesys. Išaugo nauja karta, vengianti bet kokių kontaktų su aplinkiniais – jokio sekso, jokių peštynių, jokio bent kiek tvirtesnius tarpusavio (vienokius ar kitokius) ryšius palaikančio kolektyvo. Natūraliomis sąlygomis to nepasitaiko, tačiau tarp bandomųjų populiacijos tai tapo norma. Čia rūpėjo tik trys dalykai – kad būtų sotus, patenkintas ir kad žvilgėtų tavo kailiukas. Perfrazuojant šiuolaikinę literatūrą, propaguojančią ypač sveiką gyvenimo būdą, viskas telpa į nekintamą triadą – VALGYK, MIEGOK, GRAŽINKIS. Kolonijoje gyvenusi paskutinė pelių karta ypač puoselėjo kūną. Tačiau šie gražūs, energingi, žvitrūs graužikai nesugebėdavo adekvačiai reaguoti į elementariausius iššūkius ar aplinkos pokyčius. Paskutinioji karta, palyginti su ankstesnėmis, išoriškai atrodė smalsesnė ir sumanesnė, tačiau elementarūs testai liudijo, kad yra kaip tik atvirkščiai – ji labai kvaila.

Calhounas nurodė, kad gyvybei ir evoliucijai kelia grėsmę du mirties tipai – kai miršta dvasia ir kai miršta kūnas. Pirmiausia ištinka dvasios mirtis. Naujos pelių kartos, gimusios idealiomis sąlygomis, kai nėra jokio išteklių trūkumo, neturėjo stengtis, kad užimtų tam tikrą vietą bendruomenės hierarchijoje, neatliko jokio bendruomeninio vaidmens. Dėl natūraliai ilgo gyvenimo suiro nusistovėjusi kartų kaita, jaunieji ėmė priešintis vyresniesiems. Suvešėjo nemytuota agresija, subyrėjo tradiciškai nusistovėję lyčių vaidmenys, išnyko motinystės instinktas, apskritai rūpinimasis vienu kitais. Pelės palūžo psichologiškai. Ištikus dvasios mirčiai, baigiamoji kūno mirties stadija yra tik laiko klausimas. Net ir dirbtinai sukonstruotas „rojus“ negali nuo jos išgelbėti.

Taip tankiai apgyventą erdvę būtų galima pavadinti Thomaso Malthuso košmaru. Tačiau, nors ir įvyko demografinis sprogimas, o maisto, vandens ir erdvės

pelėms netrūko, maksimalus leistinas populiacijos kiekis niekada nebuvo pasiektas. Neužteko valios ir noro tęsti giminę, tad rūšis išnyko, nors gyvenimo sąlygos buvo idealios.

Calhouno kolega Halsey's Marsdenas, įpusėjęs mirties fazę, keletą graužikų perkėlė į analogiškas sąlygas, tačiau tai buvo visiškai tuščias, nekolonizuotas „pelių rojus“. Į naujas vietas perkelti bandomieji, nors jų ten buvo vos keletas tuščioje, jiems puikiai pritaikytoje erdvėje, toliau kultivavo jau nusistovėjusį hedonistinį gyvenimo būdą. Nesugebėjo užmegzti tarpusavio ryšių, nesusitelkė į bent kiek bendruomeniškai struktūruotą grupę. Pelių patinai su patelėmis nerodė jokio polinkio poruotis ir daugintis, todėl išmirė, po savęs nepalikę naujos kartos. Kitaip tariant, instinktas nebeprabudo.

Calhounas, apibendrindamas tyrimų rezultatus, rašė: atliktas eksperimentas paneigė išankstinį nusistatymą, kad nykstant populiacijai gali atsirasti tam tikrų individų, kurie stengsis atnaujinti prieaugį. Kitaip tariant (ir nuklystant nuo originalaus teksto), tokių, kurie norėtų laikytis tradicinės gyvensenos, neatsirado, nes jie buvo palaipsniui išstumti „naujoviško“ (arba „progresyvaus“) gyvenimo būdo propaguotojų. Kartu su jais pakibo ant plauko ir populiacijos ateitis. „Rojus“ ištuštėjo.

Amerikiečių etologas pabrėžė, kad pelės, be abejo, primityvūs gyvūnai. Nors žmogus yra sudėtingas, kompleksiškas gyvūnas, tačiau nesama jokių priežasčių neigti, kad panaši įvykių grandinė nenulems ištisų populiacijų ar net visos žmonijos likimo. Vis labiau plintantis atotrūkis nuo tikrovės, tarpusavio susvetimėjimas, supratimo tarp kartų stoka – tai tik keletas epizodų, liudijančių, kokie sudėtingi procesai vyksta Vakarų postindustrinėse visuomenėse.

Explicatus

„Pelių rojaus“ eksperimentas kartotas 25 kartus (todėl ir prilipo pavadinimas „Visata 25“). Visais atvejais be jokių išimčių rezultatas buvo toks pat. (Rodent)uto-pija žlugo. ■

Suktas kaip sovietų herbo pjautuvas ir kietas kaip Skūjis, Putinas Raudonasai sėdi Kremliuje po palme su skėčiu (branduoliniu) virš galvos ir džiaugiasi: „*He было бы счастья, да несчастье помогло.*“ Viena kita bombikė, kur reikia ir nereikia, akimirksniu grąžino karingąjį bombardierių į prarastąjį (atrodė, amžiams) dievų Olimpą. Pats laikas ruoštis iškilmingai švęsti artėjančią Pyro pergalę! Didžiudamasis jau lygina save su aukštai skraidančiu (sparnuotosios raketos) ereliu, iš viršaus niekinamai žvelgiančiu į Briuselio ir net Vašingtono kranklius, nesugebančius susitarti netgi tarp savęs. Jam tartis nereikia su niekuo – Hegemonas, dar žinomas kaip samodūras arba *царь-пушка*, pats pataria ir nutaria, priduria ir išduria...

Kitur reikalai kaip visada gerokai prastesni. Antai Lietuvoje, vos tik ministras Skvernelis apginklavo policininkus automatais „Kalašnikov“, ėmė dėtis nepaprastai keisti, o gal dėsningi, jei atsižvelgsime į šaunamojo ginklo kilmę, dalykai. Vienas pareigūnas nedelsdamas pašovė benamį, o juk galėjo pašauti net bankininką su nuosavu namu, vien todėl, kad šis, kaip rašė poetas, vaikšto su „prikimšta mašna“, arba, neduok Dieve, kokį nors įtakingiausią intelektualą, dargi profesorių, kuris ilgam netektų darbo įrankio – juk su kietai sugipsuotu liežuviu daug nepašnekėsi...

Kitas angelas sargas savo automatą su visa apkaba net neprašomas atidavė antrankiais surakintam narkomanui.

PARABASĖ

Šis, matyt, keršydamas už pašautą rizikos grupės draugą, be menkiausio šūvio paklojo patį vidaus reikalų ministrą! „Teroras jau čia!“ – suspigo *Vakaro žinios* joms įprastu tragediniu stiliumi, nors pastarieji įvykiai labiau priminė komediją su parabasėmis, t. y. su nešvankiomis užuominomis apie konkrečius asmenis, ypač politikus. Senovėje parabasių kostiumai būdavo išskirtinai nepadorūs (dabar mieliau vaidinama visai be drabuželių, žiūr. „Didį blogį“ arba „Orchidėjas“), artistai mosuodavo ilgais odiniais falais, šiurpindavo nukarusiais pilvais, plačiais užpakaliais, laidydavo neskoningas nešvankybes. Subtilesnius atėniečius tai nuteikdavo nemaloniai, todėl ilgainiui nuogas falas dingio iš scenos kartu su riebiais posakiais. Kas nutiko, kad pas mus XXI a. viskas vyksta atvirkščiai? Ar nereikėtų pasekti patraukliu pavyzdžiu – svetainė *Movie-Hurl.com* reitinguoja kino filmus pagal tikimybę, kad jie žiūrovus suvimdys. Argi teatro scena tokios svetainės vis dar nenusipelnusi?!

Arba, pavyzdžiui, iš antikos literatūros, ypač iš gausių piešinių ant vazų žinome, kad buvo paplitęs toks reiškiny, kuris vadinosi *komos*, – tai lengvai įkaušusių žmonių eitynės per miestą su dainomis, šokiais ir muzika. Tą daryti mėgo ne tik plebėjai, bet ir patricijai. O dabar piliečiai ir Laurų kvartale, ir čigonų tabore įkaušta taip sunkiai, kad juos ištinka psichofizioginė *koma*. Tada su automobiliais jie įvažiuoja į autobusų stoteles, priklulia žmonas ir net meilužes, krečia kitokias šiurpinančias keistenybes.

Na, bet ne visur gyvenimas toks komišškai kasdieniškas. Pavyzdžiui, egzotiškame Rio de Žaneire 26 metų amerikietė Faith iš Teksaso, apsiavusi rožiniais aukštakulniais, lengvabūdiškai nužingsniavo lynu 840 m aukštyje! Tas lynas buvo nutiestas tarp dviejų uolų Pedra de Gavea rajone. Pažvelgus iš apačios į viršų, iškart kyla noras imtis parabasės ir papasakoti dar vieną nešvankią politinę istoriją. Juk argi ne taip pačiai kaip toji Faith elgiasi ir Žemė – žmonių planeta, bent jau savo principams neva ištikima Europa? Štai toks François, dar žinomas kaip olandas, nesaugiai kirtęs laiko atkarpą tarp 2015 m. pradžios ir pabaigos, dabar, jau vėl pučiant švelniam mistraliui, bandys, užsirišęs akis, siauru lynu įveikti atstumą tarp Paryžiaus ir Maskvos, kad galėtų pulti (jei nenuopuls žemyn, politinėm bedugnėn) į glėbį mielajam draugui – Kremliaus samodūriui.

„Kas vyksta?“ – teiravosi pats užsieninių reikalų tvarkytojas Linas Link., užsukęs į mano būrimo saloną *Dura necessità*. Pasirodo, keičia „škūrą“ ne tik Hollande'as! Europos Komisijos galva Jeanas Claude'as, dar žinomas kaip junkeris, irgi ima nešvankiai flirtuoti su Putinu Raudonuoju! Tų puskarininkių veikia tik vienas smegenų pusrutulio, kairysis, – paaishkinau klientui, neteikdama vilčių, kad mentalinėje Europos erdvėje greitai laiku kas nors pasikeis. Greitai keičiasi tik šis bei tas. Pavyzdžiui, pranešama, esą vyrų ir moterų teisės susilygins jau po 118 metų, bet priduriama,

kad varguolių ir turtuolių teisės nesusilygins niekada. Pirmieji yra diskriminuojami net verbaliniu lygmeniu – pavyzdžiui, moteriškai susimetus su koku nors kaimiečiu, aišku, jeigu tas nėra Malinauskas iš plačiai žinomo Grūto, ji vadinama tiesiog sugyventine. Jei apsigyvena su koku nors dragūnu (nebūtinai Selu), iškart gauna garbingą gyvenimo draugės vardą. Prie minėtų varguolių dar priskiriami senoliai, ypač pensininkai, ir kiti nemalonūs vis dar pasitaikantys reiškiniai...

Tačiau turime kuo ir pasidžiaugti – artėja šventiniai išpardavimai! Nuotaika darosi vis pakilesnė, nes, kaip rašė poetas, „balta balta, kur dairais“, ir tam nepaprieštarausi, nes klasika nemirtinga! Su tuo nesutikti galėtų nebent klimatologė Galvonaitė, bet ir tai tik laikinai, iki pirmojo sniego.

Tokia neatremiama logika valdo ne tik gamtą, bet ir kultūrą, mat joje kaip grybų pridygę *tarybų* (klasikas rašytų: „vien tarybos, kur dairais“). Tam irgi nepaprieštarausi, ypač jei nori bent laikinai tapti kurios nors iš jų nariu. Tiesiog TARYBŲ kultūra!

Pasakojama, kad kartą sovietmečiu kompartijos oficiozas *Tiesa* visai netyčia ėmė ir parašė karčią tiesą: „Tegyvuoja Tarbų Lietuva!“ Visas personalas, nors kolektyviai atgailavo, teisinosi, kad netyčia įsivėlė nelemta korektūros klaida, *in corpore* buvo pasmerktas kaip žalingas antitarybinis elementas ir išsiųstas kuo toliau dirbti visai kitokių darbų, kol ideologiškai pasitaisys.

O jeigu dabar štai imčiau ir iškelčiau šūkį „Tegyvuoja TARBŲ KULTŪRA“? Ką pasakytų kultūros ministras? O Seimas su Vyriausybe? O VSD ar nepalaikytų to *antitarybine* veikla? Ar nesiimtų priemonių? Ir kur tada mane dėtų, ar labai toli pasiųstų? Gal šunų šukuoti? Gal ravėti Briuselio kopūstų? Bet ir vienur, ir kitur atliekant pataisos darbus, trukdytų kalbos barjeras. Tiesą sakant, jis trukdo ir gimtosiose platumose. Neseniai į mano būrimo saloną *Dura necéssitas* užsukęs vienas nuvorišas pradėjo guostis: „Nueinu į Kempinskio viešbučio restoraną *Telegraf*, iškart prišoka padavėjas su meniu ir atsiprašinėja:

– Atleiskite, pone, šį vakarą neturime someljė.

– Gaila, – sakau, – mielai būčiau paragavęs.

Oficiantas daugiau nesirodė visą vakarą, gal kad neturėjo to someljė?“

Na ir kaip tokiam klientui išdėstyti reikalo esmę? Pasukau analogijų keliu – paaiškinau, kad jam atsitiko tokia pati, bet atvirkštinė, istorija, kaip vienam rašytojui, nuvykusiam į kaimo glūdumą. Žingsniuoja žmonių sielų inžinierius per pievą su meškere upės link, sutinka kaimietį ir mandagiai teiraujasi:

– Ar jūsų upėje yra forelių?

– Oi, – atsako tas, – tų porelių pilnos pakrūmės!

Apsidžiaugė Kempinskio senbuvis, kad ne jam vienam, nors yra lietuvis, nesiseka Lietuvoje susikalbėti su tautiečiais, ir užsirašė į užsienio kalbų kursus.

Kad ir ką sakytume, mokyti svetimų kalbų darosi absoliučiai gyvybiška būtinybė. Kai Malio sostinėje Bamake lapkričio 20 d. teroristai užpuolė viešbutį „Radisson Blu“, kuris reklamuoja esąs saugiausias šalyje, ir paėmė įkaitais 170 žmonių, keletą iš jų iškart paleido, nes jie sugebėjo pacituoti Koraną, o ne vien veidmainiškai pripažinti, kad Alachas yra visagalis... Siūlau ir aš imtis gudrių saugumo priemonių: vos pripuls koks teroristas, jam po nosimi iškart reikia kyštelėti šventą knygėlę (arabų kalba), ištrauktą iš po skvernelio. Kol užpuolikas klūpės veidu į Meką, reikėtų dumti šalin kiek kojos neša į visas keturias puses. Skvernelį, gaila, sugrauzė Seimo kandys, vadovaujamos savo motinėlės, bet gal šią idėją saugumo labai plačiu mastu įdiegs naujasis vidaus reikalų ministras?

Aš tuo valdžios tarpulaikiu nesėdžiu rankas sudėjusi – įsitraukiau į tarptautinį aktyvių hakerių tinklą *Anonymous*. Vieni vadina juos skaitmeniniais robinais hudaais, kiti – kiberteroristais, bet šiaip ar taip žurnalas *Time* įtraukė anonimus tarp 100 įtakingiausių pasaulio veikėjų, beje, su pačiu Putinu Raudonuoju to sąrašo priekyje. Dabar *ураб-nyuka* bombarduoja „Islamo valstybę“ iš oro, o anonimai pliekia iš kibernetinių pabūklų. Veiksiu kartu, dėvėdama Guy Fawkes kaukę – tai anonimų atsipažinimo tarpusavyje ženklas. O jei kas nors mane kaltins, kad kolaboruoju su priešpaskutiniu Europos diktatoriumi, atsakysiu, kad tą daro visa G20 – ir junkeriai, ir olandai, net barakas su Obama... ■

Tiesiai iš anoniminio barako
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2015. 11 (611)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Rita REPŠIENĖ. *Challenges to Europe, Values or How to Make an Enemy.* Reflections on Europe's future while expressing solidarity and grieving together (page 2).

Simon DAVIES. *Freedom through surveillance.* Parading under the banner of a common front for freedom, governments worldwide have embarked on a security clampdown whose political fallout could be more damaging than the threat it seeks to banish, writes Simon Davies (page 5).

The Home of National Identity in the Heat of Separatism. The conversation conducted by Tomas Kavaliauskas with Ullrich Kockel analyzes European identity after terror attacks in Paris as well as cultural and geopolitical changes of identity. The text compares various European regions from cultural and historical perspectives in order to place Lithuanian identity construction into European context using an anthropological approach (page 10).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Quackery Remedies for Disorders of Higher Education.* Media is packed with self-invited critics who condemn Lithuanian universities and higher education offering home-made remedies for the supposed ills that demand serious reflection first before undertaking any serious reforms. The author examines comments of journalists, businessmen and other „experts“ who provide false information about Lithuanian and European universities and mess up things instead of clarifying the issues (page 16)

Gintaras PATACKAS. Poems (page 21).

Vaidas JAUNIŠKIS. *Times and Texts of Syrens.* Attempts were made last year to breath life into the festival based on anything goes by inviting people to experience theater with ears, eyes and feet though it was fit only for two plays shown. This year the organizers invited to try to feel empathy for artists, their stories and the world around... However, this did not bring much meaning into the event (page 25).

One of the Great Brotherhood. Gerūta Griniūtė interviews Vytautas Landsbergis. I would like those coming to Čiurlionis contest of piano and organ players not to be old fashioned, to confine themselves to norms. Open souls and open hearts mean progress. Like Čiurlionis. He awakened souls, made them open (page 33).

To Make An Actor Think On Stage. A conversation between Polish director Krystian Lupa and Lithuanian actor Valentinas Masalskis (page 39).

Vilma MAČIANSKAITĖ. *Lithuanian Art Gallery in Art Basel fair?* The sixth international art fair Art Vilnius was held in June and the best Lithuanian gallery was awarded. What criteria such gallery should meet? And what happens to artists who are nominated to the category of the best? Do they have any chance to succeed in an international art market? Who of them could expect to be shown in Art Basel, Maastricht art fair, Art Basel Miami Beach? Why even the idea of this kind remains a utopia though Lithuanian commercial galleries exist a quarter of a century, asks the author (page 48).

The Most Important is to Give Yourself to Fantasy. Inesa Paliulytė is interviewed by Elvina Baužaitė. A conversation with actress, playwright, director Inesa Paliulyte in commemoration of 70th anniversary of Astrida Lindgren debut. Educational peculiarities of theatre reveals how a young individual comes to theatre and how a theatre reaches a small personality (page 53).

Daniel CHAMBET. *Literature – a Gun Against Power of the Powerful.* Leonardo Sciascia. Inquisitor and Heretic (page 59).

Zecharia PLAVIN. *Chant of Hope.* Fragment of a novel (page 65).

Vilmantas KRIKŠTAPONIS. *For a Man who Did not Lean in Front of Idols.* An essay dedicated to the fortieth anniversary of the tragic death of a dissident Mindaugas Tomonis (page 81).

Algirdas GRIGARAVIČIUS. From the Founder of *Aušra* to the Patriarch of the Lithuanian Nation (page 87).

Marija Gražina SLAVĖNIENĖ. *Transformations of Anti-semitism.* Contemporary anti-Semitism is reborn in the Middle East and has a new face as anti-zionism. This version of an old hatred is becoming popular among revisionist historians and is directed against the state of Israel - established and legitimised in 1948. Historical overview (page 91).

Endre BOJTÁR. *Litvaks Where Did the Jews Vanish?* The final destination is the same everywhere, or almost everywhere. However, the paths along which the Jews arrived there, here – to nothing – were very different and may be of interest to us for several reasons. The first is that through gaining a more precise knowledge, answering the questions of “Where? When? How?” and making an effort to remember we could somehow, possibly, to some extent give the missing their last rites. And less pathetically, because an unsettled past can easily poison the souls and disorient the consciousness of those who remain, and of the whole of society: the Jewish Question is at the same time always a Hungarian, Lithuanian, Polish or Czech question (page 98).

Ramūnas TRIMAKAS. *The Heaven of Mice.* Trying to answer the question what might happen in case ideal life conditions were created for a population of anonymous individuals. US etologist John B. Calhoun made a series of experiments with mice and presented results that were widely debated. Paralels between humans and mice are especially provocative (page 105).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Parabasis.* Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 108).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Gus HOSEIN, Eric KING

Age of insecurity (En) (Lt)

Cooperation between the communications industry and governments creates unprecedented opportunities for surveillance. Lets not repeat the mistakes of the past and allow companies to assume that users are uninterested in what happens to their data, urge Gus Hosein and Eric King.

Judith VIDAL-HALL

Taking on the giant (En) (Lt)

When a group of claimants in the United Kingdom took on Google for invasion of privacy, they had little idea that the case would become a landmark in the fight to tame the Internet giant's intrusion into our lives on the Web, writes Judith Vidal-Hall.

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe
In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

Bronislovas KUZMICKAS

From a distance (En) (Lt)

Postmodern identity in an increasingly postmodern reality
Why is it that, 25 years after independence, the attachment that Lithuanian citizens once felt to their country has weakened considerably? Because postmodernist self-consciousness prefers regional identity to state identity? Bronislovas Kuzmickas reports.

Sajay SAMUEL, Almantas SAMALAVIČIUS

Notes from a technoscape (En) (Lt)

A conversation with Sajay Samuel
Why is it that those in power cannot think outside the categories of economics and techno-science when faced with the spectre of widespread joblessness and natural disasters caused by an excessive reliance on techno-science? Sajay Samuel says it's time to stop and reflect.

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context
What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Tomas KAVALIAUSKAS, Tatiana ZHURZHENKO

Post-Orange Ukraine: Lost years? (En) (Lt)

A conversation with Tatiana Zhurzhenko
In an interview conducted before Euromaidan commenced, Tatiana Zhurzhenko discusses the intricacies of regional tensions surrounding Ukraine, taking into consideration questions of memory, language and a putative civic, liberal Ukrainian nationalism.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

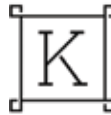

SRTR fondas 2015 m. Kultūros barų projektui

„Bendrieji kultūros tyrimai“ vykdyti skyrė

76 000 eurų finansinę paramą

**Rūpesčiai ir lūkesčiai, Problemos ir idėjos,
Kūryba ir kūrėjai (iš dalies), Laikai ir žmonės**

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2800 egz.

Kaina – 4,99 Lt / 1,45 Eur

Vitalijus Mazūras su lėlėmis prie teatro M. K. Čiurlionio gatvėje. 1971

Šiandien jau niekam nekylo abejonių, kad ryškiausia XX a. antrosios pusės lėlių teatro figūra Lietuvoje – dailininkas scenografas, ilgainiui tapęs režisieriumi, Vitalijus Mazūras. Jo, kaip kiekvieno talentingo autoriaus, kūrybą gaubia paslaptis – tiek spektaklius, tiek paveikslus galima interpretuoti labai įvairiai, esama nelygumų, prieštaravimų, bet jie tik dar labiau skatina gilintis ir jaudintis, žavėtis ir klausti. Įdomu suvokti tokio įnoringo talento prigimtį, paanalizuoti įtampas, kankinusias tiek patį menininką, tiek teatrą, staigius posūkius, kurie glumino net ištikimiausius jo žiūrovus, – rašo monografijos autorė Audronė Girdzijauskaitė.

Nauja **Kultūros barų** monografija/albumas – tai puiki šventinė dovana artimiesiems, ypač tiems kuriems Mazūro spektakliai yra neatsiejama vaikystės dalis

Kaina – 1,45 Eur / 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2015. Nr. 11 (611), (1–112)
Indeksas 5031

